સ્વદેશોદ્ધારક

પ્રતાપી પીટરનું ચરિત્ર.

કેટલાએક ગ્રંથો ઉપરથી

રચનાર,

ચુનીલાલ બાપુજી મોદી.

આવૃત્તિ બીજી.

ગીતિ.

દેશ સુધારક સાધુ, નરેંદ્ર થઇને કરે કામ આવું;
પીટર પરાક્રમ જોઇ, આળસુ નૃપને ઘટે છે લજવાવું.

સુરત, ગુજરાત સ્ટાન્ડર્ડ પ્રેસમાં
ઘેલાભાઈ બાળકરામે છાપ્યું.

સન ૧૮૮૯—સંવત ૧૯૪૬.

કિંમત બાર આના.

THE LIFE OF PETER THE GREAT.

BY

CHUNILAL BAPUJI MODI,

SECOND EDITION.

SURAT

Printed at the Gujerat Standard Press by
Ghelabhai Balakram.

1889.

PRICE TWELVE ANNAS.

મહારાજા પીટર.

પ્રસ્તાવના.

દેશમાં સારો રાજા થવો એ તો કેવળ ઇશ્વરનો પ્રસાદ છે, તોપણ આરિસ્ટોટલ કહે છે તે ખરૂં છે કે, "મનુષ્ય નકલ કરનાર પ્રાણી છે" તેના મોઢા આગળ એક રૂડો નમુનો મૂકવાથી તેની નકલ કરવાને કંઇ યત્ન કરશે. એ વિચારથી એ દેશોન્નતિ કરનાર મહાન પુરૂષ પીટરનું ટુંકું ચરિત્ર મારા ગુજરાતી ભાઇઓની સેવામાં નમ્રતાપૂર્વક રજુ કરૂં છું. જે ઉપરથી દેશનો સુધારો ચહાનારા દેશી રાજાઓ અને ગૃહસ્થોને દાખલા રૂપ થઇ પોતાના વિચારમાં મદદગાર થઇ પડશે.

જે પુરૂષો પોતાના દેશને ઉંચી સ્થીતિમાં આણવા ચાહે છે. તે પોતાના પૈસાની, વૈભવની અને જીવની દરકાર રાખ્યા વિના પોતાની જીંદગીની આખર સુધી પરિશ્રમ કરે છે. તેમનાં નામો દુનિયામાં અમર રેહે છે. આપણા દેશમાં વિક્રમ પોતાની પ્રજાના ભલાને માટે પરિશ્રમ કરીને પરદુઃખભંજન પદ પામ્યો છે. તેમજ હાલના સમયમાં રશિઆનું રાજ આ મહાન પુરૂષના શ્રમ વડે દુનિઆના દેશોની દૃષ્ટિ પોતાની ભણી દોરે છે. એ સ્થિતિમાં આણવાને એ પુરૂષે પોતાનો રાજવૈભવ છોડી પરદેશમાં માત્ર પોતાની પ્રજાના ભલા સારૂ મજુરી કરી હતી. એમ દુઃખ વેઠીને, તેમજ અણસમજુ પ્રજાની નિંદા ખમીને તથા પોતાની ધણીઆણી અને વડીલ પુત્ર જે સુધારાના કામમાં આડે આવતાં હતાં તેમનું નિવારણ કરીને પોતાના સતત્ ઉદ્યોગ વડે દેશને ઉંચી હાલતે આણ્યો છે.

માટે આ ચરિત્ર આપણા દેશના રાજા રજવાડા, રાજકુંવરો અને દરેક દેશસુધારકે વાંચી, તેમાંનું તાત્પર્ય સમજીને બનેતો તે પ્રમાણે ચાલીને પોતાના દેશનું ભલું કરવું

એવી મારી તેમને તથા તેમ કરવાને પ્રેરણા કરવા સારૂ સર્વ શક્તિમાન પરમેશ્વરને પ્રાર્થના છે.

આ પુસ્તક રાજેશ્રી વિનાયક કોંડદેવ ઓકે મરાઠી ભાષામાં લખેલું છે. તે તથા જનરલ ગોર્ડનનું લખેલું ઈંગ્રેજી પુસ્તક સાથે રાખી, લખીને કેળવણી ખાતાના મેહેરબાન વડા અધિકારી કે. એમ. ચ્યાટફિલ્ડ સાહેબ તરફ મોકલ્યું. તેમણે તપાસને સારૂ ગુજરાતી ટ્રાન્સલેટર મેહેરબાન રાવ સાહેબ મહીપતરામ રૂપરામ ઉપર મોકલ્યું તેમણે ધીરજથી તપાસીને કેટલીક બાબતો જે બાળકને ગેરઉપયોગી ગણાય એવી લાગી તે કાહાડી નાંખીને ઠેકાણે ઠેકાણે સુધારીને પોતાની પસંદગી લખી મોકલી માટે તેમનો તથા મેહેરબાન ડીરેકટર સાહેબે આશ્રાને માટે કેટલીક નકલો ખરીદ કરવાનું કબુલ કર્યું માટે તે સાહેબનો મોટો આભાર માનું છું.

રાજકોટ ટ્રેનિંગ કાલેજ
તા૦ ૧૭મી નવેંબર
૧૮૮૪.

લી૦
ચુનીલાલ બાપુજી મોદી.

બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

હેરા સુધારકોને અવશ્ય વાંચવા જોગ આ ચરિત્ર સુધારા વધારા અને કિંમતના ઘટાડા સાથે અમારી ગુજરાતી પ્રજાની આગળ બીજીવાર રજુ કર્યું છે કે, જેથી સમગ્ર દેશને લાભ થાય, ઇશ્વર અમારી આશા ફળીભુત કરો.

સુરત ખપાટિયા ચકલા
તા૦ ૧-૧૧-૯૫.

લી૦ ચુનીલાલ બાપુજી મોદી.

અનુક્રમણિકા.

ભાગ ૧ લો.

પીટરના માબાપની હકીગત—એનું બાળપણ—વિદ્યાભ્યાસ—તેના જીવ ઉપર આવેલી આફત અને તેનું નિવારણ—તેની બેન સોફીઆની આખર—પીટરનો સ્વતંત્ર રાજ્યાધિકાર વગેરે........................ ૧

ભાગ ૨ જો.

પીટરનો હોલાંડદેશમાં મુકામ—ત્યાં તેનો ઉદ્યોગ—ઇંગ્લાંડદેશમાં જઇ આવવું—તેવામાં મોસ્કોમાં બંડ થવાના સમાચાર મળવા અને તેથી પાછું સ્વદેશમાં જવું—તેમાંના અપરાધીઓની તપાસ અને તેમને કરેલી સજા......૩૪

ભાગ ૩ જો.

રૂશદેશનું આરમાર વધારવાનો પીટરનો પ્રયત્ન—સ્વીડનના રાજા બારમા ચાર્લસનું જોર—તેના ઉપર સ્વારી કરવા સારૂ રૂશિઆ, ડેનમાર્ક અને પોલાંડના રાજાઓ વચ્ચે થએલો એકસંપ—પીટર અને ચાર્લસ વચ્ચે નાર્વા આગળ થએલી ભારે લડાઇ, તેમાં પીટરની હાર, એરેસ્ફોર્ટની લડાઇ—પીટરની જીત—ક્યાથેરાઇનનો ઉદય—પીટરે સેંટ પીટર્સબર્ગ બાંધ્યું અને વસાવ્યું..................... ૬૪

ભાગ ૪ થો.

પીટર અને ચાર્લસની લડાયક તૈયારીઓ—તેમની વચ્ચે પલ્તુવાની મોટી લડાઇ—પીટરની ફતેહ—ચાર્લસની દુર્દશા—તુર્કસ્તાનના સુલતાન સાથે પીટરનો કજીઓ, પ્રુથનદી

ઉપરની મોટી લડાઇ—પીટરની હાર અને ક્યાથેરાઇનની સલાહવડે થએલો બચાવ —બંને જણ વચ્ચે કોલકરાર—સુલતાનના વજીર જોડે ચાર્લસની મુર્ખાઇ ભરેલી વર્તણુક......૧૦૦

ભાગ ૫ મો.

તુર્કી સરકાર જોડે બીજી વારના કોલકરાર—આલેક્સિસના જર્મનીમાં લગન—રૂશિઆ, શાકસની અને ડેનમાર્કના રાજાઓ સંપ કરીને સ્વીડ લસ્કર સાથે લડ્યા. સ્ટીનબાકનું નિર્દયપણું—ફિનલાંડમાં પીટરની ફતેહ—ક્યાથેરાઇને એક બાળકને જન્મ આપ્યો—પીટર્સબર્ગમાં મિજબાનીઓ—એક મિજબાનીમાં પીટરનું ભાષણ—પીટરનું નિત્યકર્મ—તેના પાટવી કુંવરની વહુનું મૃત્યુ—ક્યાથેરાઇને પુત્ર પ્રસવ્યો—પીટરની યુરોપખંડમાં મુસાફરી—પીતા પુત્ર વચ્ચે વૈરભાવ અને તેનું પરીણામ વગેર...... ....૧૨૨

ભાગ ૬ ઠો.

આલેક્સિસની તપાસ કરવાને નીમેલી સભા આગળ પીટરનું ભાષણ—પાટવી કુંવરનું મૃત્યુ—તે બાબત જુદા જુદા તર્ક—લાભકારક રીતે લડાઇની આખર—તેથી રૈયતને થએલો સંતોષ અને તેથી તેમણે કરેલો મહોત્સવ—પ્રજાએ તેને ઘણું માન આપીને 'ધિ ગ્રેટની પદ્વી આપી ફરીથી થોડુંક યુદ્ધ પ્રકરણ—પીટરનો મંદવાડ અને મરણ—તેના સ્વભાવ વગેરેનું વર્ણન—ઉપસંહાર............૧૫૧

પીટર ધિ ગ્રેટનું ચરિત્ર.

ભાગ પેહેલો.

હાલના વખતમાં પૃથ્વી ઉપર જે રાજ્યો છે, તેમાં રૂશિઅન રાજ્ય જેવડું મોટું બીજું એકે નથી; એ વાત માત્ર નકશો જોવા ઉપરથીજ ધ્યાનમાં આવવા જેવી છે. એ રાજ્ય વિસ્તારમાં જેમ બીજા કરતાં મોટું છે, તેમ બળમાં શ્રેષ્ટ છે. એ દેશને એવી જાહોઝલાલી મળવાને તેના અનેક બાદશાહોનાં ગુણકર્મો કારણભૂત થયાં છે, એ વાત ખરી છે. તથાપિ એ દેશના લોકોના અજ્ઞાનનો નાશ કરીને જ્ઞાન વધારવા તથા સર્વ પ્રકારે કલ્યાણ કરવા સારૂ જેટલી મેહેનત પીટરે કરી, તેટલી બીજા કોઇએ કરી નથી. અથવા એ દેશને જે આવડી મોટાઈ મળી છે, તે આ મહા પુરૂષના પરિશ્રમનું ફળ છે, એમ કહીશું તો તે ખોટું નથી. સ્વદેશ હિતાર્થે મથન કરનારા જે પુરૂષો આજ સુધી થઇ ગયાછે, તેઓમાંના ઉત્તમમાં પીટર ધિ ગ્રેટની ગણના છે. એનું ચરિત્ર ઘણું મનોરંજક અને આપણા દેશના રાજાઓને દાખલો લેવા જોગ છે, માટે તે અત્રે ટુંકામાં લખવાનો આરંભ કરીએ છીએ.

પીટર ધિ ગ્રેટની કથાનો આરંભ કર્યા પહેલાં, તેના પિતા આલેક્સિસ વિષે થોડી ઘણી માહિતી થવી જોઇએ. એ આલેક્સિસ મોટો પરાક્રમી પુરૂષ હતો. તેણે સ્વદેશ કલ્યાણના અનેક ઉદ્યોગ કર્યા. પરંતુ લોકોના અજ્ઞાન અને

દુરાગ્રહને લીધે તેમાં તે ફતેહમંદ થયો નહિ. તેમાં તે બિચારાનો શો વાંક? તોપણ તેની કારકીર્દીમાં કેટલાંએક નવાં કારખાના સરૂ થયાં; પ્લેસ્કો અને સ્માલેન્સ્કો એ બે પ્રાંતોને તેણે પોતાના રાજ્યમાં ઉમેર્યા; કાયદામાં ઘણો સુધારો કરીને તેને ન્યાયશાસ્ત્રના રૂપમાં આણ્યા; રાજકીય પ્રકરણમાં ધર્માધિકારીઓનું ઘણું જોર હતું તે કમી કરી નાખ્યું; અને લશ્કરમાં કવાયત વગેરે ટાપટીપની ગોઠવણ ગાર્દન, લેસ્લી ઇત્યાદિ હોંશિઆર પરદેશી માણસોની મદદથી ચાલુ કરી. પરદેશની કળાકૌશલ્ય પોતાના લોકોમાં આવવાથી કેટલો ફાયદો થાય એ તેને સારીપેઠે માલમ હતું, માટેજ તેણે હાલાંડ દેશના ખારવા તથા વાહાણ બાંધનારાને પોતાની ચાકરીમાં રાખ્યા હતા. આપણા દેશમાં પરદેશી વાહાણો આવે તથા આપણાં વાહાણો પરદેશમાં જાય, એમ વેપાર વેહવારની વૃદ્ધિ કરવાની તેની ઘણી ઇચ્છા હતી, તેમજ આપણા દેશમાં મોટું અરમાર હોય અને કાળા સમુદ્ર ઉપર તથા ક્યાસ્પિયન સમદ્ર ઉપર પોતાનો અમલ ચાલે એવા વિચારો નિરંતર તેના મનમાં ઘોળાતા હતા. તથા તે વિષે યથાશક્તિ તે પ્રયત્ન કરતો; તથાપિ ઘણા કામને લીધે તથા લોકોના અજ્ઞાનને લીધે તેના ધાર્યા પ્રમાણે મનસુબા પાર પડ્યા નહિ; તો પણ એટલા ઉપરથી વાંચનારના ધ્યાનમાં આવ્યું તો હશે કે, તે કેવા પ્રકારનો પુરૂષ હતો.

આલેક્સિસને બે રાણી હતી. તેમાંની બીજીને એક કુંવર ને એક કુંવરી એવા બે ફરજંદ હતાં. તેમાંનો કુંવર તે આ વિષયનો નાયક પીટર છે. આલેકિસસ જોડે પીટરની માના લગ્નની હકીગત કેટલાએક ગ્રંથોમાં ઘણી અચંબાભરેલી છે, એવી કે:—આલેક્સિસની પ્રધાન મંડળી મધ્યે

માતવ્હિઓફ નામે ગૃહસ્થ પરદેશ ખાતાનો પ્રધાન હતો. તેના ઉપર આલેક્સિસની ઘણી મેહેરબાની હોવાથી તે તેને ઘેર વારંવાર જતો, તથા પોતાના મનની સઘળી વાતો તેને કહેતો. એમ કેટલાંએક વરસ સુધી ચાલતાં એક દિવસ સંધ્યાકાળે આલેક્સિસ સેહેજસાજ તેને ઘેર ગયો. તે વેળાએ ત્યાં ભાણાં પીરસાઇને જમવાની તૈયારી થઈ હતી. તે જોઇને બાદશાહ તેને કહેવા લાગ્યો કે, “અરે, તમારા ઘરની જમવાની ગોઠવણ હંમેશ ઘણી સારી હોય છે; હું અહીં આવ્યો, એટલે જાણે જમીને જાઉં એમ લાગે છે, ને આજ પણ હું તમારી પંક્તિએ આવું છું, પણ તમે મારે માટે કંઈ વધારે ઓછું કરશો માં હો! મને તમારી દરરોજની ગોઠવણ ઘણી ગમે છે.” તેનો માતવ્હિઓફે જવાબ દીધો, “ઠીકછે, જેવી સરકારની મરજી હશે તેમ”. એટલી વાત થયા પછી તે ભાણા ઉપર બેઠા, એટલામાં માતવ્હિઆફની સ્ત્રી ત્યાં આવી, તેની સાથે બીજાં બે માણસો હતાં, એક જુવાન છોકરો અને બીજી સુસ્વરૂપ જુવાન કન્યા. એમ ત્રણે જણાં રાજાને બેઠેલો જોઇને ઘણી અદબ સાથે ઉભાં રહ્યાં. પણ તેઓને બેસવા સારૂ આલેક્સિસે ઘણો આગ્રહ કર્યો ત્યારે તેઓ બેઠાં. એ વેળાએ પેલી કન્યાનું ભાણું બરાબર બાદશાહની સન્મુખ આવી રહ્યું હતું, તેથી તેના સૌંદર્ય વડે બાદશાહનું ચિત્ત વેંધાયું. એ છોકરાની અને છોકરીની ભણી એકી નજરે જોતાં માતવ્હિઆફને તે કહેવા લાગ્યો કે, “અરે, તમારે માત્ર એક છોકરો છે, એમ હું જાણતો હતો.” તેનો માતવ્હિઆફે ઉત્તર દીધો, “સરકાર જે જાણે છે તેજ ખરૂં છે. કેરિલા નારિસ્કિન નામે એક ગૃહસ્થ મારો મિત્ર અને સગો છે

તેની આ દીકરી છે. એને ભણાવવા ગણાવવાનું કામ મારા કુટુંબે માથે લીધેલું છે. હાલમાં તે ઘણી હોંશિઆર થઈ છે. અને હવે તેને ઇશ્વર કૃપાથી સારૂં ઘરબાર થાય એટલીજ અમારી અપેક્ષા છે."

જમી રહ્યા પછી ઘરનાં બીજાં માણસો ઉઠી ગયાં અને બાદશાહ તથા માતબ્હિઆફ આમતેમ વાતો કરવા બેઠા. એ વેળાએ પેલી જુવાન કન્યા ત્યાંથી ગઈ હતી; તથાપિ તે બાદશાહના અંતઃકરણમાંથી ખશી નહોતી. તેથી તે બાબત ફરીને વાત કાઢી આલેક્સિસે માતબ્હિઆફને કહ્યું કે, એવી સદ્ગુણી અને સુંદર છોકરીને તમારે યોગ્ય સ્થળ જોઇને દેવી જોઇશે. એ સાંભળીને પ્રધાને જવાબ દીધો, "મહારાજ મારી પણ એવી ધારણા છે; પરંતુ એની પાસે ઘણા પૈસા નથી અને અમે કંઈ તજવીજ કરીએ એવી અમારી પણ તાકાત નથી. વાસ્તે જોઇએ આગળ શું થાય છે." આ બનાવને કેટલાક દિવસ વિત્યા પછી એક વેળા આલેક્સિસ માતબ્હિઆફ પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો કે, "એ જુવતી કન્યાને માટે મેં એક ઠેકાણું શોધી કહાડયું છે. તે પુરૂષ ઘણો સદ્ગુણી અને મોટો શ્રીમંત છે, તેને પૈસાની ગરજ નથી, તેથી હું ધારૂંછું કે એ તેને પસંદ પડશે." તે પુરૂષ કોણ છે? એવું જ્યારે બાદશાહને પૂછવામાં આવ્યું ત્યારે તેણે પેહેલાં તો બરાબર કહ્યું નહિ. તથાપિ પોતાના મિત્રનો ઘણો આગ્રહ જોઇ, લગારેક હાસ્ય વદન કરીને આલેક્સિસ બોલ્યો, "વારૂ માતબ્હિઆફ હું ખરેખરૂં કહુંછું કે, ખુદ મારૂંજ મન તેના ઉપર ચોંટેલું છે; એ વાત તેને જણાવવી; મેં તેની સાથે પરણવાનો નિશ્ચય કર્યોછે." એ કન્યાનું નામ નાતાલિઆ હતું.

બાદશાહની એવી મરજી જોઇને માતવ્હિઆફને ઘણી નવાઈ લાગી. અને તે બાદશાહને પગે પડી, હાથ જોડી કહેવા લાગ્યો કે, "મહારાજ હું સેવકની એક વિનંતી સાંભળો, આપના દરબારમાં મારા ઘણા વેરીછે; તે હાલમાં મારી અદેખાઇ કરેછે. અને તેમાં જ્યારે મેં ઉછેરેલી કન્યાને આપ રાણી કરશો તેવારે તેમના જીવને શું થશે તે કોણ જાણે; માટે એ કામ એકાએક ઉતાવળું કરસો નહિ પણ જે કરો તે ધીરજથી વિચાર કરીને કરજો. એટલે મનેએ સારૂં અને આપને પણ સારૂં." તેનો બાદશાહે જવાબ દીધો, "છિઃ! એટલો ડરેછે કેમ? તેઓ શું કરશે?" એ સાંભળી માતવ્હિઆફ બોલ્યો, "મહારાજ તે કાંઈ કરે કે ન કરે; પણ હું આપની પાસે હાથ જોડીને એક વાનું માગી લઊંછું, તે કૃપા કરીને મને આપશો. તે એટલુંજ કે, એ આપનો હેતુ આપના લોકોમાં એકદમ જાહેર કરશો નહિ. પણ લગ્નનો મોઘમ વિચાર સર્વમાં જાહેર કરીને, આપણા દેશના ચાલ પ્રમાણે રાણી પસંદ કરવા સારૂ તમામ મોટા લોકોની કુંવારી કન્યાઓને દરબારમાં બોલાવવી. તેમાં નાતાલિઆ પણ સેહેજ આવશેજ, તેને આપે ત્યાં પસંદ કરીને પછી ચાલ પ્રમાણે તેની જોડે પરણવું." એ સાંભળી બાદશાહ બોલ્યો, "વારૂ તારી મરજી પ્રમાણે હું કરૂંછું."

પછી તેવી રીતે નાતાલિઆ સાથે બાદશાહનાં લગ્ન થયાં. એ રાણી ઉપર આલેક્સિસ ઘણું હેત રાખતો હતો. જુવો, નશીબનો સંજોગ કેવોછે! જે નાતાલિઆ માતવ્હિઆફના ઘરમાં એક ગરીબડી છોકરી હતી, તે પોતે લગારે શ્રમ ન કરતાં એકદમ બાદશાહની પટરાણી થઈ બેઠી! એ

નવાઈ જેવું નથી કે? માણસ ગમે તેવો ડાહ્યો હોવા છતાં તેને રાજદરબારમાં એકાદ સાધારણ કામ મેળવવાને ઘણી મેહેનત પડેછે, પણ ઇશ્વરી ખેલ કંઈ વિચિત્ર છે ! એવા દાખલા નજરે પડવાથી માણસના મનમાંથી ઉદ્યોગ કરવાની નિષ્ટા જતી રહેછે. વળી બીજી નવાઇ એ છે કે, પરાક્રમી રાજાઓ મુલકના મુલક જીતી લેછે, પણ એવા પરાક્રમી રાજાઓને સ્ત્રીઓનું સૌંદર્ય જીતે છે.

આલેક્સિસ ઈ૦ સ૦ ૧૬૭૬માં મરણ પામ્યો. તેની પેહેલી રાણીને પેટે છ સંતાન હતાં. થિઓડર અને જાન એ બે કુંવરો તથા સોફાયા, ક્યાથેરાઇન, મેરી ને સેદિઆસા એવી ચાર કુંવરીઓ હતી. અને જે બીજી રાણીના લગ્ન-ની હકીકત ઉપર કહી, તેને પેટે બે સંતાન થયાં; એક પુત્ર ને એક પુત્રી. તેમાંના પુત્રનું નામ પીટર અને પુત્રીનું નામ નાતાલિઆ આલેકસૌવના હતું. પીટરનો જન્મ ઈ૦ સ૦ ૧૬૭૨માં થયો હતો.

આલેક્સિસના મુવા પછી તેનો વડો દીકરો થિઓડર ગાદી ઉપર બેઠો. તેના શરીરનો બાંધો છેક અશક્ત હતો તથા તે હંમેશાં આજારી રહેતો, તેથી તેનાથી રાજકારભાર સારી રીતે ચલાવી શકાતો નહોતો. વળી તેના ભાઇઓ નાહના ને દરબારનું કામ તપાસવાને લાયક થયા નહતા, અને તેની બેનોને તે સમયના રિવાજ પ્રમાણે જોગણની માફક આયુષ્ય ક્રમણ કરવા સારૂ મઠમાં મોકલાવી હતી, તેને લીધે રાજ્યનો સર્વ કારભાર ઘણું કરીને પ્રધાન મંડળ ચ-લાવતું હતું. થિઓડરની બેનોમાં સોફાયા નામે એક હતી તે જન્મથીજ ઘણી ચતુર, ચંચળ, વિચારવંત અને મહ-ત્વાકાંક્ષી હતી. એવા માણસોને એકાંત મઠવાસ અને વિરક્ત-

પણું કેમ ગમે? માટે પોતે દરબારમાં દાખલ થવા સારૂ નિરંતર વિચાર કરતી હતી. પણ તે મનસુબો જબરદસ્તીથી પાર પાડવાનો નથી એવું સમજીને એક એવી તદબીર કરી કે એના કેહેવા પ્રમાણે કરવામાં અટકાવ કરવામાં આવે તો તે મોટું ઘાતકીપણું ગણાય. એ તદબીર તમે પૂછશો કે કયી તો તે એછે કે તેણે બંધુપ્રીતિ બહાર પાડી. પ્રધાન મંડળીને તેણે કહાવી મોકલ્યું કે, મારો ભાઇ થિઓડર છેક અશક્ત અને માંદોછે, એ સાંભળીને મને ચેન પડતું નથી, મારો જીવ તેમાં ગુંથાયો છે. માટે ગમે તેમ કરીને પણ મને થિઓડર પાસે જવાની પરવાનગી આપો. હું સાવધાનીથી તેને ઓસડ વેસડ તો કરીશ. એ તેની વિનંતિનો દરબારના લોકોથી નકાર કરી શકાયો નહિ. તેથી તેને થિઓડર પાસે રાજમેહેલમાં જઇ રહેવાની રજા મળી.

એવી રીતે સોફ્યા મઠમાંથી નીકળીને રાજમેહેલમાં દાખલ થઈ. એમાં પોતાની અડધી મતલબ પાર પડી એમ ધારવા લાગી. તે થિઓડરને માટે પ્રાણ પાથરતી હતી. વળી તે જુવાન, દેખાવડી, બોલવા ચાલવાની મનોરંજક ઢબ, સાંભળનારના મનનો પાનો ચડે એવું મધુર ભાષણ અને કોને કેમ વશ કરી લેવા એ બાબતનું સંપૂર્ણ મર્મજ્ઞાન એટલા ગુણો સોફ્યામાં સારી પેઠે વસતા હતા. એની મદદ વડે તેણે તમામ દરબારી મંડળને છેકજ પોતાનું કરી લીધું. તેમાં પ્રથમ તો તેની શરમ કોઇનાથી છંડાય નહિ એમ થયું; એમ કેટલાક દિવસ વિત્યા પછી દરબારનાં કેટલાએક તેના પડેલા બોલ ઝીલવા લાગ્યા. તે સમયમાં ત્યાં ગાલિટ્ઝિન નામે કોઇ કામદાર તેના જેવોજ ગંભીર, વિચારવંત, ચતુર અને મહત્વાકાંક્ષી પુરૂષ હતો.

તેને હાથમાં લીધો. તેને લીધે તેના મળતીઆ પણ તેમાં ભળ્યા—એવી રીતે સોફ્રાયા ને દરબારમાં મોટી જથાદાર થઈ પડી. એથી અગાડી કેટલેક દહાડે તો એવું બન્યું કે સોફ્રાયાના હુકમ વિના રાજ્યનું પાંતરૂં સુદ્ધાં હાલે નહિ. એમ કેટલાંએક વરસો વિત્યા પછી ઈ૦ સ૦ ૧૬૮૨ માં થિઓડર મરણ પામ્યો. તેને કંઈ સંતાન નહોતાં, તથા પોતાનો સગો ભાઈ જાન તો રાજ્ય ચલાવવાને નાલાયક છે એવું તેને માલમ હતું. તેથી પોતાની પાછળ પોતાની ગાદીએ પોતાના સાવકા ભાઈ પીટરને બેસાડવો એવું તેણે ઠરાવી રાખ્યું હતું. એ વેળા એ પીટર માત્ર દશ વર્ષનો હતો. પણ તેનો પ્રતાપી ચેહેરો અને બુદ્ધિ જોઈ, એ અગાડી મોટો પરાક્રમી નીકળશે એમ સર્વ લોકો કહેતા હતા.

થિઓડરનો આ ઠરાવ સાંભળીને સોફ્રાયાને પગથી માથા સુધી અગ્ની વાપ્યો. કારણ તે ધારતી હતી કે, થિઓડર મરશે એટલે દેશાચાર પ્રમાણે જાન ગાદી ઉપર બેસશે. તે આંધળો, બોબડો ને ફેફરાના રોગવાળો હોવાથી તેનાથી રાજ્યકારભાર ચલાવી શકાશે નહિ. એટલે એની મેળેજ સઘળો કારભાર મારા હાથમા આવશે. પરંતુ તેમ થવાના મુદલે લક્ષણ જણાયાં નહિ, ત્યારે તેણે સ્ત્રેલેટ્ઝ* લોકોના નાયક કોવ્હાનસ્કીની મદદવડે ઘણી ખરાબી કરવા માંડી. એવી રીતે કે આખી પ્રજાના અને વિશેસ્ય કરીને સ્ત્રેલાઇટઝ લોકોના મન ખળભળે એવી તેણે એક ગપ્પ ચલાવી કે મારો ભાઈ થિઓડર કંઈ પોતાને મોતે મુવો નથી.

---

* સ્ત્રેલેટ્ઝ એ રૂશઆ દેશના જૂના અને ઘણા તીખા સિપાઇઓ હતા. તેઓ આ દેશ માંહેલા શીખ અથવા આરબ લોકો જેવા ઝનુની હશે એમ લાગેછે.

પણ તેને ઝેર દઇને માર્યોછે. એ વાત કોવ્હાનસ્કીએ પોતાના લોકોને એવી રીતે મીઠું મરચું ભેળીને કહી કે તે સાંભળીને તે લોકો ક્રોધથી ગાંડા જેવા થઈ ગયા. અને પેહેલેજ સપાટે જે બે વૈદ્યો થિઓડરને ઓસડ કરતા હતા તેને ઠાર માર્યા. પછી તેમણે દરબારી મંડળ ભણી નજર કરીને જે કારભારીઓ ઉપર રાજાને ઝેર દેવાનો આરોપ મૂકયો હતો, તેમાંના કેટલાકને રાજ્યમેહેલની ઊંચી અગાશી ઉપરથી હડસેલી પાડીને હેઠે સિપાઇઓના ભાલા ઉપર ઝીલાવ્યા ! તેમાં દોલગારૈકી, માતવિહઓફ, નારિસ્કિન એટલે આલેક્સિસની બીજી બઇરીનો સગો ભાઈ, સાલતિઓફ, વગેરે મોટા માણસો કેવળ નિરપરાધિ છતાં તેમના ટપાટપ જીવ લીધા ! અને એવી રીતે બીજા કેટલાએક માણસોને ગરદન માર્યા ! જીવ કોના જાય અને રાજ કોણ ભોગવે ? એ એક દુનિઆના ચાલનો મોટો ચમત્કાર છે !! એવી રીતે ચાલેલું ઘોર કર્મ સમ્યા પછી સોફાયાએ એવું જાહેર કર્યું કે પીટર અને જાન બન્ને ભાઇઓ બાદશાહ થયાછે અને તે નાના છે માટે રાજ્યકારભાર હું સોફાયા સંભાળું છું.

ઉપર કહેલી ધાંધલનો આરંભ થયો તે ગરબડમાં ભયભિત થઇને પીટર તથા જાન બંને જણા પોતાની આયા તથા બેનો જોડે મારકોથી નીકળીને ત્રોયત્સ્કી કરીને એક વીસ પચીસ ગાઉ ઉપર મઠ હતો ત્યાં નાશી જઇને રહ્યા. ત્યાં તેમનો બચાવ કરવા સારૂ કેટલાએક જર્મન સિપાઇઓ તથા અમલદાર મોકલી દીધા હતા. એવો બંદોબસ્ત છતાં પણ બે એલેટ્ઝો એ બિચારા છોકરાઓનો ઘાત કરવા સારૂ મઠમાં પેઠા. અને તેમાંના એકે તો પોતાની તલવાર પીટર ઉપર ઉગામી પણ ખરી. તથાપિ એટલામાં તેના

સાથીએ તેને મોટે સાદે આરડીને કહ્યું, "અરે, મિત્ર આ પવિત્ર સ્થળમાં આમ કરવું જોઇએ કે? એ સાંભળતાંજ તેણે પોતાની તલવાર પાછી લીધી. ને પીટરના જીવ ઉપરનું વિઘ્ન ટળ્યું. એ કામમાં તે બીજા માણસનું દયાળુપણું તો નહોતુંજ પણ તેનું દેવભોળાપણું ખરૂં. કારણ ગમે તેવું સારૂં કે માઠું હોય પણ તેથી ઉત્તમ કાર્ય થયું એ તો નિ:સંશય છે.

એ ગડબડ પત્યા પછી માસ્કો શેહેરમાં સર્વત્ર સમાધાની થઈ રહી. સરકારી કામકાજ બરાબર ચાલવા લાગ્યું, અને દરબારમાં સોફાયાનું જોર તેની મરજી પ્રમાણે વધ્યું; પણ તેના મનમાં શું હતું તે બાબત લોકોને સંશય આવ્યા વગર રહ્યો નહિ એ વાત ખરી. તથાપિ તે વહેમને ઉત્તેજન મળે એવાં ચિન્હો તેણે તેમની નજરે પડવા દીધાં નહિ. હવે તેની મરજી પ્રમાણે સઘળી વાતો થઇ. બાદશાહી સત્તા તેના હાથમાં આવી અને તેનો હુકમ ચારે દિશાએ ચાલવા લાગ્યો. દરબારની કોઈ પણ વાત તેની સલાહ વિના થતી નહિ. તથાં તેના મુખવટાનું નાણું સુદ્ધાં પડવા લાગ્યું. તેણે ઈ. સ. ૧૬૮૪ માં પોતાના ભાઈ જાનના લગ્ન મોટી ધામધુમથી કર્યા. એ સમારંભ પતી રહેછે એટલામાં કોવ્હાનસ્કીએ ગોઠવી રાખેલો ફીતુરી ઘાટ ઉઘાડો પડયો. તેનો મનસુબો એવો હતો કે, બંને જુવાન બાદશાહ, તેની રક્ષણ કરનારીઓ અને સોફાયા વગર તેની બેનો તથા બીજાં બધાંને મારી નાંખીને સોફાયા જોડે લગ્ન કરવાં. એ વાત કાને પડતાંજ જાન અને પીટર તથા તેના કુટુંબના સર્વ માણસો ત્રાયત્સ્કી મઠમાં પોતાનો જીવ બચાવવા સારૂ નીકળી નાઠાં. રાજધાનીમાં સોફાયાએ કોવ્હાન્સ્કી સાથે વાત

ચીત્ત કરવાનું બહાનું બતાવી તેને ઓચિંતો પકડી લીધો. અને તેની તપાસ કરીને ગરદન માર્યો. તેની સાથે તેના સાથીઓના પણ જીવ ગયા, ઈ. સ. ૧૬૮૫. એ સમયમાં પીટર તેર વરસની વયનો હતો.

આલેકિસસનો અંતઃકાળ પાસે આવ્યો ત્યારે પીટરને ભણાવવા ગણાવવાના કામનો બંદોબસ્ત કરીને તે કામ ઉપર મિનીસ* નામે એક ગૃહસ્થની તેણે નેમણુક કરી. તે ઘણો વિદ્વાન હતો તથા તેને યુરોપમાં ચાલતી ઘણીક ભાષાઓ આવડતી હતી. વળી તેને યુરોપી રાજ્યોની અંતર્ગતની સારી માહિતી હતી, ને તે ઈમાની નોકર હતો, તથા તે પીટરના લાભ તરફ જોતો હતો. તથાપિ પીટર આપણું કંઈ ચાલવા દેશે નહિ એવું જ્યારે સોફાયાને પકું માલમ પડયું, ત્યારે તેણે મિનીસને સખ્ત તાકીદ આપીને પીટરનો વિદ્યાભ્યાસ બંધ પાડયો, એ કેવી બંધુ પ્રાતિ! દુનિઆમાં સર્વેથી ડાહ્યા ગણવાના બે ઉપાય છે,—એક એકે બીજા કરતાં વધારે જ્ઞાન મેળવવું; અને બીજો એકે આપણાથી બીજાને વધારે જ્ઞાન મેળવવા ન દેવું. એમાંનો બીજો ઉપાય કામે લગાડવાની દુષ્ટ માણસોને બુદ્ધિ થાયછે. કારણ કે મેહેનત ન પડતાં આપણી મતલબ પાર પડશે, એવું તેઓ ધારેછે. તથાપિ તેમાં તે ભુલેછે. કેમકે જે વાત વિષે બીજા બધા લોકોની મેહેનત જારીછે, તેનો બંદોબસ્ત એકલાથી કેમ થઇ શકે?

પીટર ભણી ડાહ્યો ન થાય માટે સોફાયા તેને હમેશાં મૂર્ખ, વ્યસની અને વ્યભિચારી માણસોની સોબતમાં રાખતી હતી, એમ કેટલાએક ચરિત્ર લખનારા લખેછે, પણ

---

* એ સ્કાટલાંડનો રહેવાશી હતો.

તેનો સારો આધાર જણાતો નથી. વળી બીજું એમ છે કે માણસ ગમે તેવા નઠારા સ્વભાવનો હોય, તોપણ તેને નઠારી વાતને નઠારી કહેવી પડેછે, અને જે સારી વાતો છે, તેને સારી કહેવી જરૂર પડેછે; અને જે નઠારી કહેવાયછે, તેને ખુલ્લી રીતે નાઇલાજ ન છતાં કરાતી નથી, તો આ પોતાના પ્રત્યક્ષ ભાઇને જાણી જોઇને મૂર્ખ કરવા સારૂ લોક લજ્જા પરહરીને સોફાયા એ દુષ્ટ માણસોની મંડળીમાં મૂકે એ સંભવતું નથી. વળી સોફાયા જાતે ઘણી ડાહી હતી. એણે પોતાના સગા ભાઈ જાનના વિદ્યાભ્યાસની સારી તજવીજ કરેલી હતી એતો ખરેખરૂં છે. એ વખતે પીટરની માતુશ્રી જીવતી હતી, તે તેને ભણાવવા તરફ વધારે કાળજી રાખતી હતી. અંકગણીત, બીજગણીત, અને કિલ્લા બાંધવાની કળા એટલું જેણે પીટરને પ્રથમ શીખવ્યું તેનું નામ તિમ્મરમન હતું. એ વગર એક બે ડચ ગૃહસ્થો તે વેળા રૂશિઅન દરબારમાં ચાકરીએ હતા, તેમણે પણ પીટરને ઘણું શીખવેલું કહેવાય છે.

હવે અહીં રૂશ બાદશાહના સામાન્ય નામ વિષે કહી મૂકીશું તો અગાડી તેનો ઉપયોગ કરતાં ઠીક પડશે. એ દેશના બાદશાહને +ઝાર કહેછે. તેનો એ ઇલકાબ ઘણા જૂના કાળથી ચાલ્યો આવેછે. રૂશિયન ગાદી ઉપર જ્યારે રાણી હોયછે ત્યારે તે ઝારિના કહેવાય છે.

એ પાછળ કહેલી મારકો શેહેરમાંની સર્વ ગરબડ મટીને શાંતિ થયા પછી સોફાયા સ્વેચ્છાએ રાજ્ય ચલાવવા લાગી તેવામાં એક જુદુંજ પ્રકરણ ઉભરાઇ નીકળ્યું. તે એવી રીતે

+ ઝારનો અર્થ દયાળુ રાજા થાય છે.

કે ક્રિમિયાનો ખાન રૂશિઆના રાજા પાસે સાઠહજાર *રૂબલ ખંડણી બદલ માગવા લાગ્યો, તે સોફાયાથી સાંખી શકાયું નહિ. માટે તેને નરમ પાડવા સારૂ પેહેલાં કહેલાં પોતાના શૂરા સરદાર બેસિલ ગાલિટઝિનને લશ્કર સાથે ક્રિમિયા ઉપર સ્વારી કરવાનો હુકમ કર્યો. તે તેણે ઘણી આનાકાનીથી કબૂલ કર્યો. તેની જોડે કોઝાક લોકોની મોટી મદદ મોકલી હતી તોપણ તેને ફતેહ મળી નહિ. ને ગાલિટઝિનને ફીકે મોંડે પાછું ફરવું પડ્યું. એ કોની ભૂલનું પરિણામ હતું તે વિષે ઇતિહાસ કાંઈ કહેતો નથી. તથાપિ નાના અને મોટા બંને એકજ કામમાં લાગ્યા તો તેમાં જશ આવે તો ત મોટાનો ને અપજશ આવે તો નાનાનો એમ દુનિઆનો રવૈયો છે, ને તે પ્રમાણે ગાલિટઝિને પરાભવનો સઘળો વાંક કોઝાક લોકોના સરદાર ઉપર નાખ્યો. ને તેની ચોકશી કર્યા જેવું કરીને તેના છોકરાં છૈયાં સાથે દેશનીકાલ કરી સૈબિરિયા દેશમાં મોકલી દીધો. ત્યાં તે બિચારો દુઃખ વેઠીને મરણ પામ્યો. મોટાની મોહોબતથી ગરીબોનું કોઈવાર ભલુ થાયછે, અને કોઇવાર એથી ઉલટું (ભુંડુ) થાય છે. જગતનો ઇતિહાસ એ બંને પ્રકારના ઉદાહરણોથી ભરેલોછે.

ઈ૦ સ૦ ૧૬૮૯ માં ફરીથી એકવાર પોતાનું લશ્કર ક્રિમિયા ઉપર મોકલવાનું ઠરાવ્યું તે ઉપર પણ ગાલિટઝિનનીજ નેમણૂક થઇ. વળી આ પ્રસંગે પણ તેને કોઝાક લોકો મદદમાં આપ્યા હતા. તેમનો સરદાર માઝેપા નામે હતો. આ બીજીવારની લડાઈનું પરિણામ પણ પહેલાં સરખુંજ પ્રતિકૂળ આવ્યું. તેથી ગાલિટઝિન સોફાયાને મનથી છેક ઉતરી ગયો.

---

* રૂબલ એ દોઢ રૂપિયાની કિંમતનો એક રૂશિયન શિક્કો છે.

ગાલિટ્ઝિન તેણીમેર રોકાયો હતો, ત્યારે તેના અને સોફયાના સામાવાળીઆએ પીટરને પરણાવ્યો. તેની સ્ત્રીનું નામ ઓટોકેસા ફેદિરૌના લાપુચીન કરીને હતું. તે ફિઓડોર આબાહામા વિહટઝની છોકરી હતી, અને તેની ઉમર સત્તર વર્ષની હતી. એ લગ્ન સોફાયાની મરજીની વિરૂદ્ધ થયાં હતાં તેથી તેને ગમ્યાં નહિ; એ તો કહેવાની હવે જરૂર રહી નથી, ગાલિટઝિન ચડાઈમાંથી પાછો આવ્યો ત્યારે પીટરને પરણેલો દેખીને અતિશય ખેદયુક્ત થયો, કેમકે તે લગ્નથી તેના હવે પછીના ધારેલા બધા વિચારો રદ ગયા એમ ધારવા લાગ્યો. વળી કેટલાક દિવસે જ્યારે નવી રાણીને ગર્ભ રહ્યાની વાત તેને કાને પડી. ત્યારે તેને મહા માઠું લાગ્યું પણ કરે શું? એ પરણેતર ગૉસ્કોના બીજા તમામ મોટા લોકો અને સરદારોને ગમ્યું હતું, તેનો કંઈ ઉપાય ચાલે એવું નહોતું. પણ દુષ્ટ માણસોથી કદી નિરાંતે બેશી રહેવાતું નથી. પીટરનો પક્ષ સબળ થતો જોઇને સોફાયાએ તથા ગાલિટઝિને તેને મારી નાંખવાનો ઘાટ ઘડયો, અને એ કામ સ્ટ્રેલિટ્ઝ લોકોને સોંપ્યું. એ મારી નાંખવાની સઘળી તૈયારીઓ થાય છે એટલામાં તે વાત પીટરના જાણવામાં આવી ત્યારે તે ઘણો ભય પામીને નાસતો નાસતો પોતાનો જીવ ઉગારવાસારૂ મઠમાં ગયો. અને ત્યાં કેટલાક દિવસ નિરાંતે રહ્યા પછી તેણે પોતાની તરફના સરદારોને અને કારભારીઓને ત્યાં બોલાવી તેને સર્વ હકીકત કહી. પછી તે કાવતરાંખોરોની તપાસ ચાલી. તેમાં કિસ્લોવિહતાક નામે આગેવાનને મારફાડ કરતાં સર્વ વાત તેણે કબૂલ કરી. એ કાચી હકીગત પીટરને જણાવ્યા પછી જાહેર ઇન્સાફથી તેને મોતની શિક્ષા કરી. પણ તેમાં પીટ-

રના એકવહાલા મિત્રની મધ્યસ્થિતીથી ગાલિટઝિનનો જીવ બચાવવાનું પીટરે વચન આપ્યું ખરૂં, પણ તેની સર્વે મિલ્કત જપ્ત કરીને આર્ચેંજલ નામે સરહદ ઉપરના પ્રાંતમાં મોકલી દીધો. ત્યાં ચોવીસ વરસ સુધી રહ્યા પછી ઇ૦સ૦ ૧૭૧૧માં તેનો પાછલો ગુન્હો માફ કરીને પાછો બોલાવ્યો ને સઘળી તેની માલમત્તા તેને પાછી આપી. એવી રીતે ચોવીસ વરસ દુઃખ ભોગવી પાછો પૂર્વ સ્થિતી પામ્યો ત્યારે બે વરસ જીવીને ઇ૦સ૦ ૧૭૧૪માં મરી ગયો. ગાંડો, ઘેલો જાન ખાઇ પીને અમથો પડી રહેતો હતો તે પણ ઇ૦ સ૦ ૧૬૯૬માં મરણ પામ્યો, એવી રીતે સર્વ અડચણો દૂર થઇને પીટર સર્વ સત્તા પોતાના હાથમાં લઇ સ્વેચ્છાએ રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો.

આટલી વાર સુધી પીટર પાસે રાજ્યકારભાર સંબંધી એક પણ કામ નહોતું. તેથી તેની બુદ્ધિ કેવી છે તે લોકોની જાણમાં આવ્યું નહોતું. માણસમાં માત્ર ગુણજ હોય તે ઉપયોગનો નથી, પણ તે દેખાડવાની તક તેને મળવી જોઇએ, નહિ તો તે હોય કે નહિ હોય તે બંને સરખું છે. આગળ કહેલા સર્વ બનાવો બની પીટરને રાજ્યપદ મળ્યું તેથી તેને સારા ગુણો દુનિઆને દેખાડવાની તક મળી. પરંતુ એને જો ગાદી મળી ન હોત તો ઉત્તમ રીતે રાજ્યાધિકાર ચલાવવાનો ગુણ કોઇ જાણત નહિ. જેમ સુંઠ ત માત્ર ઔષધીમાં ઘણી ગુણકારી વસ્તુ છે તે જો હિમાલયના એકાદ ઉંચા શિખર ઉપર પડી રહી હોત ને માણસને હાથ આવી નહોત તો વૈદકશાસ્ત્રમાં તેના ગુણની આટલી પ્રસંશા ન થાત. એજ પ્રમાણે પીટરના હાથમાં રાજ્યકારભાર આવતાંજ તેના અતિ ઉત્તમ ગુણો જોઇને સર્વ લોકો

ઘણો અચંબો પામવા લાગ્યા. એ વેળાએ તે માત્ર અરાડ વરસનો હતો. તે શરીરે ઉંચો ભરાવ, મજબૂત બાંધાનો, અને રૂપાળો હતો. તે ગુસ્સામાં હોય ત્યારે અથવા કાંઈ વિચારમાં ગુંથાયો હોય ત્યારે તેનો પ્રતાપી ચેહેરો ભયંકર જણાતો: તેથી તેની પાસે જવાની કોઇની છાતી ચાલતી નહોતી. પણ જ્યારે રીસબીસ ન હોય ત્યારે તે સર્વ સાથે ખુલ્લા મનથી બોલતો, ખુશાથી હસતો રમતો, અને જાણે પોતાના બરોબરીઓ હોય એમ પાસેના માણુસોને લાગતું હતું. તેનામાં હિંમત, ઉદ્યોગ અને સાવધપણું ઘણું હતું. તેથી તેને કોઇ પણ કામ વિકટ લાગતું નહોતું. એણે રાજ્યકારભાર હાથમાં આવતાંજ તેની બરાબર ગોઠવણ કરવા તથા પોતાના લોકોનો સુધારો કરવાનો આરંભ કર્યો. તે ઉપરથી લાગેછે કે જ્યારે એના હાથમાં રાજ્યકારભાર નહોતો ત્યારનો એટલે નાનપણુથીજ તેનો વિચાર કરી રાખેલો હશે એમ લાગેછે. એ વાત સાધારણ બુદ્ધિની નહોય. તેણે પેહેલવેહેલું પોતાના લશ્કરની સ્થિતીભણી ધ્યાન દોડાવ્યું, અને તેમાં જે ફેરફાર જરૂરના લાગ્યા તે કરી નાંખ્યા. ત્યાર પછી તેણે મુલકી ખાતામાં પુષ્કળ સુધારો કર્યો. એ કામમાં તે જર્મન લોકોની મદદ લેતો હતો. અને તેની ઉપયોગી મદદના બદલામાં તેમને ઉત્તેજન આપતો હતો. એ જર્મન લોકો વેપારને સારૂ મોસ્કો શેહેરમાં આવી રહ્યા હતા, તેમજ ત્યાં કેટલાએક ડચ લોકો જાથુની વસ્તી કરીને રહ્યા હતા, તેમના ઉપર પણ પીટરની ઘણી મેહેરબાની હતી તેનું કારણ એટલુંજ કે તે વહાંણ બાંધવામાં અને ચલાવવામાં ઘણા હોંશિયાર હતા. અને તે વિષય પીટરને અંત:કરણથી ઘણો વહાલો હતો. જુવો, લોકો ગમે

તે દેશના હોય, પણ તેમના સદ્ગુણ ઉપરથી પીટર તેમને ચહાતો હતો. એ વાત ઘણા રાજાઓએ દાખલો લેવા જોગછે.

પીટરને નાનપણથી પાણીની બીક અતિશય હતી. તેને એકાદ પ્રસંગે પાણીનો નાનો વહેળો ઓળંગી જવાનું આવતું તો તે થરથર કાંપીને આખે દીલે પસીનો છુટતો હતો. આ બ્હીકનું મુળ કારણ એવું કહેવાય છે, કે પીટર જ્યારે ચાર પાંચ વરસનો હતો ત્યારે તેની મા તેને લઇને ગાડીમાં બેશીને કાંઈ જતી હશે ત્યારે ગાડીમાં પીટરને ઉંઘ આવી હતી, એટલામાં તેની ગાડી એક મોટા ધોધ આગળથી પસાર થઈ. તે ધોધની મોટી ગર્જનાથી પીટર ચમકી ઉઠયો, અને પછી તેથી તેને જોરમાં તાવ આવ્યો. ત્યારથી પાણીનું નામ સાંભળીને તે થરથર કાંપતો હતો. જરા સમજણો થયો ત્યારે પોતાની આ ખોડથી લગાર સરમાવા લાગ્યો. અને એ ખોડ મટાડવાની હરેક રીતે તદબીર કરવા લાગ્યો. મૉસ્કો શેહેરમાંથી એક નાની નદી વહેતી હતી. તેમાં દરરોજ હોડી ખેલાવવા જવા લાગ્યો, એવા રોજના મહાવરા વડે બ્હીક ગઇ એટલુંજ નહિ પણ તેને એ રમતનો મોટો છંદ લાગ્યો. જુવો, અભ્યાસ વડે પીટરના સ્વભાવની કેવી ઉલટી સ્થિતી થઈ. એ વાત વિચારવંત માણસોને ધ્યાનમાં રાખવા જોગ છે.

પીટર જે હોડીમાં બેશીને નદીમાં ફરતો હતો તે બીજી હોડીઓ કરતાં કાંઇ જુદી રીતે બાંધેલી હતી. તે તફાવત જોઇને તેણે તિમર મનને એકવારે પૂછયું કે, "આ હોડી બીજી હોડીઓથી જુદીજ રીતે શા માટે બાંધી છે વારૂ?" તેનો તેણે જવાબ દીધો કે, "પવન ઉલટો એટલે સામો વાય તોપણ હરકત ન પડે માટે એ એવી બાંધેલી છે."

એ જવાબથી પીટરનું ચિત્ત વેધાઇ ગયું. તે હોડી (આલેક્સિના) અમલમાં બ્રાંત નામે કોઇએક વલંદા કારીગરે બાંધી હતી. એવું પણ તેને જણાવવામાં આવ્યું. તે ઉપરથી તેણે લાગલોજ તે કારીગરને બોલાવી મંગાવ્યો, અને તેની પાસે આ નાના વહાણને ડોલ કાઢી બેસડાવીને સઢો ચડાવી તથા બીજી ડાગડુગી કરીને નદીમાં હંકરાવી અને પોતે તે જોઇને ઘણો ખુશી થયો. વળી પીટર એટલી રમુજ જોઇનેજ ખુશી થઈ નિરાંતે બેઠો નહિ, પણ તે વહાણ હાંકવાનું કામ પોતે જાતે શિખ્યો. બીજા સદ્ગુણોની સ્તુતિ કરવી એ એક સદ્ગુણ છે, પણ તે સદ્ગુણ જાતે સંપાદન કરવામાં ખરો પુરૂષાર્થ છે.

ત્યાર પછી કેટલીક વારે પીટરે એ બ્રાંતની પાસે પોતાને સારૂ એક નાનું સરખું બીજું વહાણ બંધાવ્યું. અને તે ચલાવવા સારૂ એક ડચ ખલાશી રાખ્યો તેના હાથ નીચે રહીને પીટર તે કામમાં એવો પ્રવીણ થયો કે, તેમાં તે પોતાના આ ગુરૂને બોલવા પણ દેતો નહિં. એવી રીતે તેને વહાણો હંકારવાનો ઘણો શોખ લાગ્યો. તેણે ડચ લોકો પાસે વળી બીજાં પાંચ મોટાં વહાણો પ્લેસ્કો સરોવરને કિનારે બંધાવી તેમાં ચલાવ્યાં. એ સરોવર ઘણું મોટું એટલે નવગાઉના ઘેરાવાનું હતું. તોપણ પીટર બોલ્યો કે, વહાણો ચલાવવાને આ જગા છેક નાની છે. માટે તે વહાણો લઇને દરીઆ ઉપર હંકારતો આર્ખેંજલમાં આવ્યો. ત્યાં તેના જોવામાં એક વલંદા વેપારીનું બારકસ આવ્યું. તે તેણે વેચાતું લઈને તેનું નામ પીટર પાડયું. પછી ત્યાંથી નીકળેલો વહાણમાં બેશીને બીજાં વહાણો સહિત લાપલાંડને કાંઠે પોનામમાં આવ્યો. એ જગા આર્ખેંજલથી પો-

ણોસો ગાઉ દૂર છે.

ત્યાર પછી કેટલીક વારે પીટર ફરીથી અ ઐંગ્લ ગયો અને ત્યાં ત્રણ ચાર મહિના રહ્યો તેટલા વખતમાં ઞા-દામના મરક નામે એક વેપારી જોડે દોસ્તી બાંધી. તે ગૃહસ્થનું એક વાહાણ હતું અને તેને જાતે ચલાવતો હતો. તે વહાણ જોવાને પીટર વારંવાર જતો અને તે સંબંધી તરેહ તરેહની વાતોથી વાકેફ થતો હતો. એમ કરતાં કરતાં તેણે મરકને એમ કહ્યું કે મેં કેટલાએક વખત મારા લશ્કરમાં સિપાઇની ચાકરી કરી હતી ત્યારથી તે સંબંધી સર્વ કામ હું કર્યો ગયો. તેમ કરતાં કરતાં હા-લમાં એક નાના અમલદારની જગા મને મળી છે. તેવી-જ રીતે વાહાણ ચલાવવાના કામમાં છેક નીચી પાયરી ઉપરથી કામની વાકેફગારી મેળવતાં મેળવતાં તમારી પેઠે વહાણના મુખ્ય અમલદાર થવાની મને ઘણી હોંસ છે, તે તમે પુરી કરો. પીટરની આ વાત મરકને મશ્કરી ભરેલી લાગી પરંતુ પોતાની એવી ખરેખરી મરજી છે એવું તેણે તેના મન ઉપર ઠસાવ્યું, ત્યારે તે ઘણી ઉલટથી કબુલ થયો, ને પીટરે વહાણ ઉપરનું છેક હલકું કામ માથે લઇને આરંભ કર્યો. એટલે પેહેલ વેહેલું વહાણને ઝાડી ઝપટીને સાફ કરવાનું ને પછી દીવા બત્તી કરવી, તથા મરકને હુકો ભરી આપવો, તથા તેનાં કપડાં સાફ કરવાનું કામ કર્યું. એ પછી દારૂના પ્યાલા વગેરે ભરી ભરીને આપવાના કામ ઉપર તેની નેમણુક થઇ. એ કામ પણ તેણે સારી રીતે બજાવ્યું. એવી રીતે વહાણ ઉપરનો નાખોદા બનવાને પાત્ર થયો. તે એ કામ કરતાં વાહાણની ડોલ કાઠી ઉપર એવો ચપળતાથી ચડતો હતો કે હમણાં હેઠો પડીને કાણુ

જાણે મરશે તો નહિ એવું મસ્કને લાગતું. પણ પીટર તેની દરકાર કરતો નહિ. એટલી બધી ખટપટ કરવામાં તેનો મુખ્ય હેતુ એટલો હતો કે કોઇ પણ કામ સારી રીતે આવડવા સારૂ તે યથાનુક્રમે શીખવું જોઇએ એ વિચાર પોતાની પ્રજાના મન ઉપર બરાબર ઠસાવવો એટલે ગમે તે કામ મારી પાસે ઉઠીને માગશે નહિ અથવા અવિચારથી કોઇ અજાણ્યા કામમાં હાથ ઘાલશે નહિ. જેના મનમાં લોકોનું ખરેખરૂં ભલું કરવાનું છે. તેમણે આ દાખલો લેવો જોઇએ. ફક્ત બકબક કરવાથી લોકોના મનમાં બોધ ચોંટતો નથી.

એ વખતના સુમારમાં એક ચમત્કારિક બનાવ બન્યો. તે કહું છું. એ ઉપરથી પીટરનો સ્વભાવ કેટલો સરળ હતો. તથા તેનું મન કેટલું નિર્મળ હતું તે જણાઈ આવશે. એક દહાડો દરિયામાં વહાણ ચાલ્યું જાય છે, તેવામાં એકાએક તોફાન થયું. તે વેળા એ સર્વ લોક ગભરાઇ ગયા, ને પીટરને એમ લાગ્યું કે, સુકાની જે રીતે વહાણ હાંકે છે તે બરાબર નથી. માટે તેને કેટલીક સૂચના આપવાને તેની પાસે ગયો. એટલુંજ નહિ પણ તેના હાથમાંથી સુકાન પોતાના હાથમાં લીધું. તેથી સુકાની ગુસ્સે થઇને બોલ્યો. “અલ્યા, એક બાજુએ ખસ. વહાણ કેમ ચલાવવું એ તારા કરતાં હું વધારે જાણું છું.” એમ કહીને સુકાન તેણે પોતાના હાથમાં લીધું. અને ઘણા જોરથી વહાણ ચલાવવા માંડયું. ઇશ્વર કૃપાથી બારકસ એ સંકટમાંથી પાર પડયું. સર્વના મન શાન્ત થયાં, તેવારે રૂશિઅન મહારાજાને પોતે જે કહ્યું તે વિષે સુકાની પસ્તાવા લાગ્યો અને હાથ જોડીને પીટરની સન્મુખ ઉભો રહીને બોલ્યો, “મ-

હારાજ, હું ગરીબના અપરાધની ક્ષમા થવા નમ્રતાપૂર્વક વિનંતી છે." તેનો પીટરે જવાબ દીધો, "ક્ષમા માગવા સરખું એમાં કંઈજ નથી. એટલુંજ નહિ પણ તેં અમને આજ સંકટમાંથી બચાવ્યા, તથા ધટતો અને ખખડીને જવાબ આપ્યો માટે હું તારો ઉપકાર માનું છું." એમ માત્ર તે બોલીનેજ બેશી ન રહ્યો, પણ તે સુકાનીને એક સારા પોષાકનું ઇનામ આપ્યું. તથા એક નાનું વર્ષાસન બાંધી આપ્યું. એનું નામ તે સુજાણપણું! સુકાનીએ કહેલા શબ્દો એકાદ સાધારણ માણસથી પણ ખમાશે નહિ તો તે બાદશાહ છતાં પીટરે સાંભળ્યા, ધીરજથી સાંખ્યા, અને મતલબ સમજી લઇને તેનો ઉપકાર માન્યો, તે ઉપરથી અનુપમ સહનશિલતા અને સદ્‌વિચાર તેનામાં હમેશાં જાગૃત રહેતા એમ કહેવાને કશી ચિંતા નથી. જેનાં મન એવાં બને છે, એવા પુરૂષોને ધન્ય છે.

પીટર જેમ જેમ મોટો થતો ગયો, તેમ તેમ વહાણમાં બેશીને ફરવાનો નાદ તેને વધારે લાગતો ચાલ્યો. તે સારી મોટી ઉમરનો થયા પછી એક દહાડો કેટલાએક પરરાજ્યો તરફથી આવેલા વકીલો સહિત સમુદ્રમાં વહાણમાં બેશીને ગમત સારૂ આમ તેમ ફરતો હતો તેવામાં એકાએક મોટું વાદળ ચઢી આવ્યું ત્યારે પીટર અને ખારવાઓ સિવાય બારકસ ઉપરની તમામ મંડળી ધભરાટમાં પડી ને તેમના ચેહેરા ફિકા થઇ ગયા. અને તેમને લાગ્યું કે આ આફતમાંથી આપણે ઉગરવાના નથી. તેથી બધાએ મળીને પીટરને વિનંતી કરી કે "આપ વહાણને પીટર્સબર્ગ ભણી પાછું વળાવો, નહિ તો પીટરહાફ બંદરમાં તો મુકામ કરોજ, પણ આગળ ચલાવશો નહિ." એ સાંભળી પીટરે સ્વસ્થ

ચિત્તે જવાબ દીધો કે, "અરે, તમે બ્હીશો નહિ, કંઈ ડર જેવું નથી." ત્યાર પછી કેટલીક વારે એક એલચી તેની પાસે આવીને ઘણો ક્રોધાવિષ્ટ થઈને બોલ્યો, "મેહેરબાન હું હાથ જોડીને એટલીજ અરજ કરૂં છું કે, આપણે પીટર્સબર્ગ ભણી પાછા વળવું જોઈએ. અથવા પીટરલાફ બંદર પાસે છે ત્યાં જઈને ઉતરવું: મારા રાજાએ મને આ દેશમાં મોકલ્યો છે. તે બુડી મરવા માટે નહિ. હવે કંઈ સારૂં પરિણામ દેખાતું નથી અને જો કદાચ વહાણ બુડીને નવું જુનું થયું તો મારો ધણી આપને પુછ્યાવિના રહેનાર નથી, એ પક્કું ધ્યાનમાં રાખજો." એ શબ્દ તે બોલ્યો તે વખત બારકસ ખરેખરા ભયમાં હતું તોપણ વકીલના બોલોથી જે તેને હસવું આવ્યું, તે તેનાથી અટકાયું નહિ અને પછીથી જરા હશીને બોલ્યો "અરે બારકસ બુડશે ત્યારે તમે એકલાજ બુડી મરશો? જે તમારી વલે તેજ અમારી, અને જો તેમ થયું તો પછી તમારો રાજા કોની પાસેથી જવાબ લેશે!"

આપણા લશ્કરમાં સુધારો કરવો જોઈએ, એ વાત પીટરના અંતઃકરણમાં ઘણા દિવસ થયાં ઘોળાયાં કરતી હતી. એ કામમાં તેને એક પરદેશી માણસની ઘણી સારી મદદ મળી. તેનું નામ ફ્રાન્સિસ લીફોર્ટ હતું. તે જીનીવાના એક વેપારીનો દીકરો હતો. તેના બાપને પોતાના એ દીકરાને મેહેતો બનાવવાની મરજી હોવાથી એક વેપારીની પેડીમાં ગુમાસ્તો રખાવ્યો પણ તે કામ તેને પસંદ પડ્યું નહિ, માટે તે છોડી દઈને પોતાની ખુશીથી લશ્કરી ચાકરીમાં દાખલ થયો. ત્યારે તે માત્ર ચૌદ વર્ષનો હતો. એ પછી અનેક ઠેકાણે ચાકરીની લે મૂક કરતાં આલેક્સિસના

જર્મન સરદાર વ્હર્સ્તીના હાથ તળે આવ્યો. પછી રૂશિઆમાં આલેક્સિસના મોતથી જે ધામધુમ મચી ત્યારે તે માં:કોમાં દીહ્નર્ન નામે એક ડેનિશ ગૃહસ્થનો આસરો પકડીને રહ્યો. ત્યાં તે ખાઈ પીને તેના ઘરનું કામકાજ કરતો હતો. દીહ્નર્ન ઉપર પીટરની ઘણી મેહેરબાની હતી. તે એક દહાડો દીહ્નર્નને ઘેર આવ્યો હતો. ત્યારે લીફોર્ટ તેની નજરે પડ્યો. ઉમરે નાનો, નિયમિત્ત ચાલનારો અને ઘણો શાહણો જોઇને પીટરે પોતાની ચાકરી સારૂ દીહ્નર્ન પાસેથી તેને માગી લીધો. તે કંઇ મોટી વિદ્યાલયમાં શીખીને તૈયાર થયો નહોતો, પણ તમામ હોંશીયારી તેના અંગનીજ હતી. અને પીટરનુંએ તેમ હતું, તેથી એ બન્નેનો મેળ સારો બેઠો. વળી લીફોર્ટને રૂશિઅન ભાષા આવડતી હતી, તેણે કરીને તેમની દોસ્તી બંધાતા વાર લાગી નહિ. દરેક કામમાં પીટર તેની સલાહ લેવા લાગ્યો. કેટલાએક ગ્રંથકારોનું એવું મત છે કે, રૂશિઅન ફોજમાં ટાપટીપ, યુદ્ધકૌશલ્ય, અને શિક્ષણ જે હાલ જોવામાં આવે છે, તે લીફોર્ટની ગોઠવણનું પરિણામ છે.

લીફોર્ટની મદદથી પીટરે પોતાના લશ્કરમાં સુધારો કરવાનો આરંભ કર્યો, તે આ રીતે તેણે પ્રથમ નમુના સારૂ પચાસ જુવાન માણસોને ચૂંટી કાઢ્યા. તેમાંના ઘણા ખરા મોટા લોકોના દીકરા હતા, એટલે તે કંઇ પૈસાની આશાએ સિપાઈ થયા નહોતા. એની પેહેલાં સિપાઈ લોકોના ડગલા ઘાણ નીચા હોવાથી હરવા ફરવાને ઘણી અડચણ પડતી હતી. તે જોઇને આ નવા પચાસ સિપાઇઓના ડગલા ઉંચા અને બંધ બેસતા કરાવ્યા. તેમજ, સિપાઇ લોક દાડી મુછ પોતાની મરજી પ્રમાણે રાખતા હતા, તે જરૂર જોગી અને

એકસરખી જોઇએ, એવો ઠરાવ આ નવા સિપાઇઓમાં દાખલ કર્યો. તેવીજ રીતે કવાયતની ઉત્તમ રીત પણ આ નવી પલટણમાં દાખલ કરી. આ નવી વાત સ્વિકારવામાં કોઇ આનાકાની કરે નહિ માટે ખૂદ બાદશાહે તે નવી પલટણમાં પોતાનું નામ દાખલ કરાવ્યું, અને તેમના નવા ઠરાવેલા નિયમ પ્રમાણે પ્રથમ પોતેજ ઘણી હોંશથી ચાલવા લાગ્યો. "ક્રિયાવીણ વાચાળતા વ્યર્થ" આ કહેવત ઉપર તેનો સંપૂર્ણ ભરોંસો હતો એમ જણાય છે. રાજાના મનમાં લોકોમાં કાંઇ નવો પ્રકાર ચાલુ કરવાનો હોય તો તેનો ઉત્તમ ઉપાય એજ છે.

એ પછી રૂશિઆમાં જે ભારે લડાએક લશ્કર તૈયાર થયું, તેનો એ મૂળ પાયો છે. એ નમુના પ્રમાણે લીફોર્ટે પીટરના હુકમ ઉપરથી બાર હજાર માણસો તૈયાર કર્યા. તેમાં ફ્રેન્ચ વગેરે પરદેશી લોકો પણ પુષ્કળ હતા. એ લોક દરરોજ કવાયતનો અભ્યાસ કરતા હતા. પોત પોતાના બે ભાગ કરીને એક બીજા સાથે લડવું, એક બીજાને ઘેરી લેવા, અને ઘેરા ખસેડવા, ઇત્યાદિ વાતો હમેશાં કરતા, તેમાં પણ કેટલીક વાર તેમને એટલું શૂર ચઢતું કે એક બીજાને જખમી કરતા. એવી એક ઝપાઝપીમાં લીફોર્ટ સુદ્ધાં એક વાર જખમી થયો હતો.

લશ્કરનો સુધારો કરવામાં પીટર એટલો ગુંથાયલો હતો, તોય અરમાર તરફથી તેનું ધ્યાન ઓછું થયું નહોતું. વ્હોરોનિઝ નદીને કાંઠે કેટલાએક વલંદા અને વ્હેનીશિઅન કારીગરોને વહાણ બાંધવાના કામ ઉપર પીટરે રાખ્યા હતા. એ અરમાર તૈયાર થાય એટલે આઝોફના સમુદ્રમાં રાખવાં કે એ દરિયા ઉપર પોતાનો અમલ બેસાડવામાં તથા કિ-

મિયાના તાતાર રાજા સાથે લડવાના કામમાં મારો ચ-
લાવવાને ઠામે ઉપયોગી પડશે, એવી તેની પક્કી ખાતરી હ-
તી. તે અરમારનું કામ કેટલું થયું તે જોવા સારૂ ત્યાં હંમેશાં
જતો હતો. એ અરમારનો મુખ્ય અધિકાર તેણે લીફોર્ટને
આપ્યો. પરદેશી કારીગરોને પોતાના દેશમાં રાખીને તેમની
પાસે કામ કરાવી લીધાથી જે ફાયદા થાય છે, તે રૂશિઆ-
ના મોટા લોકોને આ અરમાર ઉપરથી તથા લશ્કરના સુ-
ધારા ઉપરથી ખુલ્લા નજરે પડ્યા, ત્યારથી પારકા લોકોને
ઉત્તેજન આપ્યા બાબતની તેમની બડબડ છેક બંધ પડી.
તોય ધર્માધિકારી અને કેટલાક વચલા વાંધાના લોકો તે-
મની ઘણી ઇર્ષા કરતા હતા, કારણ તેઓ એમ સમજતા
હતા કે, જે આપણું પ્રાચીન તેજ સારૂં છે, અને ફેરફાર
કરવો એ બેવકુફી છે. લોકોની એવી સમજણ સુધારાને
હાનીકારક છે.

લશ્કરની અરમારની અને ઉપયોગી કારખાનાની એવી
ગોઠવણ કરી અને તે કામ બરોબર ચાલ્યું; તથાપિ તેમાં
પણ એક મોટી વાતનો વિચાર પીટરને કરવાનો રહ્યો હતો.
તે તેના રાજની વસુલાતનો વિચાર હતો. એક વેળાએ લી-
ફોર્ટે પીટરને સ્પષ્ટ કહ્યું કે, આપે જે આટલું લશ્કર અને
અરમાર વધાર્યું છે, તેને દર સાલ પુષ્કળ પૈસા લાગશે;
અને હાલની પેદાશ હાલના સાધારણ ખરચમાં પુરી પડી
શક્તી નથી માટે ઉપજ વધારવાની કંઈ ગોઠવણ કરવી
જોઇએ. ફક્ત એટલીજ સૂચના કરીનેજ તે બેસી ન રહ્યો.
પણ બાદશાહને જણાવ્યું કે, આપણા વહાણો વડે જે માલ
વેપાર સારૂ પરદેશમાં જાય છે, તથા જે માલ પરદેશથી
આપણા મુલકમાં આવે છે, તેના ઉપર જકાત અતીશય

બેસાડેલું છે, તે વેપારીથી આપી શકાતું નથી, તેથી તે થઈ શકે તેવી લુચ્ચાઇથી તેઓ પોતાનો માલ છાનોમાનો મોકલે છે, અથવા જકાત વસુલ કરનારા અમલદારોને લાંચ આપીને થોડા પૈસામાં પોતાનું કામ કહાડી લે છે. એથી રાજની ઉપજમાં ઘણું નુકશાન થાયછે; તેનો બંદોબસ્ત પેહેલો કરવો જોઇએ. તે બંદોબસ્ત એટલોજ કે, જકાતનો દર શેંકડે દશ રૂપિયા છે તે પાંચ રૂપિયા કરવો. અને તેમાં જે લબાડી કરે તેને સખ્ત શિક્ષા ઠરાવવી. એ સલાહ પીટરના મનમાં ઉતરી, તેથી લીફોર્ટના કહ્યા પ્રમાણે લાગતો ઠરાવ કરીને અમલમાં આણ્યો. અને પછી જોવા લાગ્યો તો પેહેલે વર્ષેજ દર સાલની ઉપજ કરતાં વીસ લાખ રૂબલ વધારે આવ્યા. જુવો, જકાત ઉતરવાથી ઉપજ વધી! એ વાત ઘણી ચમત્કારી છે. પણ ખરૂં જોતાં એમાં કાંઇ નવાઈ નથી જકાત કમી હોય એટલે પુષ્કળ વેપાર કરવાને માણસોને હોંસ થાય છે; અને થોડા વાસ્તે લૂચાઈ કરવાની કે લાંચ આપવાની ઇચ્છા માણસને વધારે થતી નથી. તેથી એની મેળેજ વેપાર વધે છે. અને જકાત વધીને સરકારને ફાયદો થાય છે. એ વાત બીજા કેટલાએક વ્યવહારમાં પણ લાગુ પડે છે.

પીટર સ્વભાવે ક્રોધી ને ઉતાવળીઓ હતો; તેથી કરીને એકાદા બેગુન્હા આદમીને નુકશાન થવાનો પ્રસંગ ઘણી વાર આવતો હતો, તથાપિ એવી વેળાએ બેચાર યુક્તીની વાતો કહીને લીફોર્ટ તેને ઠેકાણે લાવતો અને નિરપરાધી માણસનો બચાવ કરતો. એ બાબત અનેક વાતો પુસ્તકોમાં લખાયલી છે. એકાદા મોટા કુળવાન માણસના હાથથી જો કંઇ સેહેજ અપરાધ થાય તોય તેને ગુસ્સાનો

માર્યો પીટર ભારે સજા કરતો હતો, તેવારે લીફોર્ટ તેને કહેતો હતો કે, એટલી ઉતાવળ ન કરો, જરા ધીમા પડો, વિચાર કરો, અને પછી જે કરવાનું હોય તે કરો, એટલું કહેતાં પણ તે નરમ ન પડે તો લીફોર્ટ તેને કેહે કે, "મહારાજ તે શિક્ષા તે બિચારા અનાથને ન કરશો, મને કરો, તે હું ખમવાને તૈયાર છું." એ વાક્ય કાને પડ્યા પછી પીટર થોડો વિચાર કરીને તે આરોપિને છોડી દેતો એમ કેટલીક વાર બન્યું હતું. લીફોર્ટ પરદેશી માણસ હતો તે રૂશિયન લોકોના સાધારણ સ્વભાવ પ્રમાણે આંખમાં રેતીના દાણા પ્રમાણે ખૂચવો જોઇએ, પરંતુ તે એવા મોટા મનનો અને સજ્જન હતો કે તેમને સ્વદેશ બાંધવ કરતાંએ વધારે વહાલો લાગતો હતો. શાહણાની બલા દૂર લીફોર્ટના સ્વભાવ જેવો માણુસ જ્યાં જાય ત્યાં સર્વને વહાલો થઇ પડે.

વળી લીફોર્ટે એક સારો માણુસ પીટરને મેળવી આપ્યો, તેનું નામ અલેકઝાંડર મેંઝિકાફ હતું. એ પુરૂષની મૂળ કથા ઘણી ચમત્કારી છે. એવી રીતે કે, એનાં માબાપ વોલ્ગા નદીને કાંઠે એક નાના સરખા ગામડામાં રહેતા હતાં. તે એટલાં દરિદ્રી હતાં કે, મેંઝિકાફને થોડું વાંચતા લખતાં એ શિખવાની તજવીજ કરી શક્યાં નહિ. તોપણ તે તેર ચૌદ વર્ષનો થયા પછી પોતાના માબાપને ન કહેતાં છાનોમાનો પોતાને ઘેરથી નીકળીને પોતાના ગુજરાનની તજવીજ કરવા સારૂ પાધરો મૉસ્કો શેહેરમાં આવ્યો. ત્યાં તેને એક ભઠીઆરાની દુકાને ચાકરી મળી. તેને ત્યાં કામ એ કરવું કે, દરરોજ એક ટોપલીમાં ભાખરીઓ અને અંગાખરાં ભરીને વેચવા સારૂ શેહેરમાં ફરવું. એ વેળા

તે નવો જુવાનીમાં આવતો અને સુંદર ચેહેરાનો હતો તથા તેના શબ્દમાં મીઠાશ હતી. વળી તે પોતાનો ગરીબ પોશાક ઠીકઠાક પેહેરતો અને લોકો સાથે ઘણી નમ્રતાથી ચાલતો તથા રસ્તે ચાલતાં પોતાની સુસ્વર મોરલી વગાડીને મધુર ગીત ગાતો; એથી લોકોનું ધ્યાન તેનામાં લાગીને તેનો માલ ઉતાવળો ખપી જતો. ઉકરડે રત્ન પડયું હોય તોય તેનું તેજ ઝાંખું થતું નથી. એજ રીતે મૅઝિકાફના ગુણવૈભવ દરિદ્રતાથી ઢંકાયા નહિ. એક દહાડો લીફોર્ટની નજર તેની ભણી ગઇ. ત્યારે તેને પોતાના ઘરમાં બોલાવીને એમ પૂછયું કે, આ ટોપલી તું વેચાતી આપે છે? તેનો તેણે જવાબ દીધો, "માંહેનો માલ વેચવાની માત્ર મારા ધણીની મને રજા છે, ટોપલી વેચવાની નથી, જો તમારે તે જોયતી હોય તો હું તેને પૂછી આવું." એ જવાબથી લીફોર્ટને મોટી નવાઈ લાગી. ને ત્યારથી તેને તેણે પોતાને ત્યાં ચાકરી રાખ્યો, પછી તેની બાદશાહ જોડે ઓળખાણ કરાવી આપી. તેનું મનોરંજક સ્વરૂપ, લાવણ્યતા, અને પ્રમાણિકપણું જોઇને બાદશાહની તેના ઉપર ઘણી મેહેરબાની થવાથી તેણે તેને પોતાના દરબારનું એક મોટું કામ સોંપ્યું. તથા જે વિચાર પોતાના મનમાં ઘોળાયા કરતો તે તેને કહેવા લાગ્યો. વળી ત્યાર પછી મૅઝિકાફને સાથે લીધા વિના ઝાર કદી બહાર ગયો નહિ. બાદશાહ એકવાર તો એમ પણ બોલ્યો કે, "એક લુચ્ચા અમલદારે મને મારવા સારૂ મારા ભોજનમાં ઝેર ઘલાવ્યું હતું, તે મૅઝિકાફની નજરે પડવાથી તેણે લાગલું મને કહ્યું, ને તે ઉપરથી મેં તે ખોરાક એક કૂતરાને ખવરાવ્યો, અને કૂતરો તેથી મરી ગયો. એમ મૅઝિકાફે મારો જીવ બચાવ્યો, ને મેં તે સરદારને કેદ કીધો.

કેટલીકવારે જઇને જોઉં તો તે સરદાર મરણ પામેલો નજરે પડયો." એવી રીતે થોડા વખતમાં, ને થોડી મેહેનતે મેંઝિકાફ બાદશાહના નાકનો વાળ થઈ પડયો. સદ્‌ગુણ મહિમા એવો વિચિત્ર છે.

અલેકઝાંડર ગાર્ડન નામે એક સ્કાચ ગૃહસ્થ ઉપર પીટરની મેહેરબાની થઇ તેની હકીકત પણ એવી ચમત્કારિક છે, તે આ પ્રમાણે—ને પેહેલ વહેલો મૉસ્કો શેહેરમાં આવ્યો ત્યારે પાત્રિક ગાર્ડન નામે શખસે તેની ઝાર સાથે મુલાકાત કરાવી આપી. એ ઉપરાંત અલેકઝાંડર ગાર્ડનની બીજા ઘણા જણા સાથે ઓળખાણ થઇ. તેને એક દહાડો એક ઠેકાણે લગનમાં બોલાવ્યો હતો. ત્યાં ઘણા રૂશિયન ગૃહસ્થોની મંડળી મળી હતી, તેમાં આણીમેર પેલીમેરની વાતો થતાં થતાં પરદેશી લોકો ઉપર ટીકા ચાલી. તેમાં એક માણસે સ્કાચ લોકોની અતિશય નિંદા કરી. તે સાંભળીને ગાર્ડનનો પિત્તો ઉછળી આવ્યો. સ્વજાતીનું અભિમાન દુઃસહ હોય છે. સ્વદેશી ભાઇઓની ઠેકડી સાંભળીને ગાર્ડનને એટલો ક્રોધ ચઢયો કે, તેણે પેલા નિંદા કરનારને ઠોંસો મારીને ભોંય ઉપર નાંખી દીધો. તે જોઇ તેના પાંચ સાત સોબતીઓ ગાર્ડન ઉપર ધસી આવ્યા. તેને પણ એક એક હડસેલો મારીને દુર કર્યા. એથી તેની આગળ જવાની કોઇની છાતી ચાલી નહિ. અને થોડીવારમાં સમાધાન થઇ ગયું. પણ જેમણે માર ખાધો હતો, તેઓ સઘળા અમીર ઉમરાવના દીકરાઓ હોવાથી એ ટંટો બાદશાહ સુધી પોહોંચ્યો. ગાર્ડને ઝાર સામા ઉભા રહીને બનેલી સર્વ હકીગત તેને જણાવી; ને છેવટે એમ બોલ્યો કે, ગુસ્સાના આ વેશમાં મારાથી આ અપરાધ થયો તેની

ક્ષમા કરવી. એ વેળાએ ગાર્ડનનું સત્ય ભાષણ, નમ્રતા, તેને સરળપણે હાથે થએલા ખોટા કામનો પસ્તાવો જોઈ પીટરને તેનું સજ્જનપણું સમજાયું તથા તેની દયા આવી. તેથી તે બોલ્યો, "કંઇ ચિંતા નહિ: મને માર્યો કહીને જે આસામીએ તારા ઉપર ફરીઆદ કરી છે, તેનો જે ન્યાય તેજ થયો છે; તેમજ હું પણ જે લાયક હશે તે કરીશ; જરા સબૂર કરો, હું આવ્યો." એમ બોલીને તે લગાર ઉઠીને પોતાની કચેરીના માંહેલા ભાગમાં ગયો. ગાર્ડન કચેરી મધ્યે ચિંતાતુર ઉભો રહ્યો. એટલામાં પીટર સાધારણ લશ્કરી અમલદારના હોદ્દાનો પોશાક લઇને બાહાર આવ્યો, અને ઘણા ઉમંગથી ગાર્ડનને તે આપ્યો. એ ગૃહસ્થ પછી તેને વખત જતાં ઘણો ઉપયોગી થઈ પડ્યો. તે હવે પછીના ચરિત્ર ઉપરથી જણાશે. પીટરને માણસની પરીક્ષા ઘણી સારી હતી, એ હવે કહેવાની જરૂર રહેતી નથી.

પીટરનું જળ થળ લશ્કર તૈયાર થયું તે તેણે નકામું બેસાડી મૂક્યું નહિ. લીફોર્ટને તેણે નૌકા સૈન્યાધિપતિ બનાવ્યો, અને દોન નદીમાંથી વાહાણો હંકારીને આઝોફ તરફ આવવાનો હુકમ આપ્યો; ને પાત્રિક ગાર્ડને દોન નદીને કાંઠે કાંઠે પાંચ હજાર ખુશકી લશ્કર સાથે આઝોફ પાસે આવવાનું ઠરાવ્યું; લીફોર્ટે નવી રીતે તૈયાર કરેલા બારહજાર સિપાઇઓ તેણી તરફ મોકલ્યા. સ્ત્રેલૈટ્‌ઝ લોકોની પલટણ જનરલ સ્કેરીમાતાફ અને જનરલ શીનની સરદારી તળે તેણીમેર રવાના કરી. કોજાખ લોકો પણ તેને જઈ મળ્યા. અને આ અરસામાં ખુદ પોતે એકાદ હોદ્દો સ્વિકારીને જવું એવું પીટરના મનમાં આવ્યું. આઝોફ હાથ આવશે તો કાળાસમુદ્ર ઉપર અમલ બેસાડવાને વધારે મેહેનત

પડશે નહિ એમ પીટરની ધારણા હતી. આ વખતની સર્વે તૈયારી સારી હતી. તથાપિ વ્હેનીશિયન અને ડચ વહાણો તે નદીમાંથી વખતસર આવી પહોંચ્યાં નહિ. તેણે કરીને સઘળી ધારેલી મતલબ ભાંગી પડી. તોય વાહાણોની વાટ ન જોતાં રૂશ લશ્કરે આઝોફ શેહેરને ઘેરો ઘાલ્યો. પણ પીટરના લશ્કરના એક લૂચા માણસની લબાડીને લીધે તે સઘળું વ્યર્થ ગયું, તેની હકીગત આ છે કે, તે લબાડ માણસનું નામ જેકબ હતું. તેને જનરલ શીનના હાથ તળેના તોપખાના ઉપર નીમ્યો હતો. તેને કાંઇ ગુન્હા બદલ શીને થોડી શીક્ષા કરી તે ઉપરથી તમામ રૂશ લોકો ઉપર વેર લેવા સારૂ પોતાની તોપોમાં ખીલા ઠોકીને રાત્રે છાનોમાનો શત્રુને જઈ મળ્યો. એવો માહિતગાર માણસ દુશ્મનને જઈ મળવાથી રૂશ લશ્કરની હાર થઇ એમાં મોટી નવાઈ શી છે ? ત્યારે કીલ્લો ફરીથી એકવાર છાપો મારીને લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ તેમાં કાંઇ વળ્યું નહિ.

એકવાર એમ બન્યું. તોય પીટરની હિંમત ગઇ નહિ. ગુલાબના ઝાડને ઉપરથી કાપી નાખવાથી જેમ બમણા જોરથી વધે છે, તેમ પરાભવથી પીટરને બેવડું શૂર ચઢયું, ને તેણે ફરીથી હુમલો કરવાની તૈયારી કરી. આરમારની સર્વ સિદ્ધતા હતી. તેમજ લશ્કર મધે પણ કશી ન્યુનતા રહી નહોતી. એવી રીતે તૈયાર થઇ ઈ. સ. ૧૬૯૬ની વસંત ૠતુમાં પીટરે ફરીથી સ્વારી કરી. આ વેળાએ તે કિલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો હતો તેની તપાસ બાદશાહ જાતે ઘણી કાળજીથી રાખતો હતો. તે જ્યારે ત્યારે કોઈવાર વાહાણ ઉપર તો કોઇવાર થળસેનામાં જણાતો હતો. એ અવસરે તે એક પળ પણ એક ઠેકાણે નિરાંતે બેઠો નહિ. તોપણ કિલ્લામાં દાખલ

થવાયું નહિ. ત્યારે બધા અમલદારોને પાસે બોલાવીને હવે શું કરવું તે બાબત પૂછયું. તેવારે તેમાંના એક વગર બાકી સઘળાએ એવો જવાબ દીધો કે, આ કામમાં ઉતાવળ કરવી લાયક નથી. પણ હુમલાનો વિચાર જરા ફુરસદે કરવામાં લાભ છે, એક વગર, એમ જે ઉપર કહ્યું તે પૂછશો કે કોણ તો તે પાલિક ગાર્ડન હતો. તેણે વાર લગાડવી યોગ નથી એમ ખુલ્લું કહીને તેમાં ફતેહ મેળવવા સારૂ એક વિલક્ષણ યુક્તિ સૂચવી. તે બોલ્યો, "આપણી પાસે દશ બાર હજાર નાણસો તૈયાર છે, તે સઘળાને અહો રાત્ર કામે લગાડી આપણા લશ્કરની અગાડીનો કોટ પાયામાં-થી ખોદી નાંખી તેની માટીનો ઢગલો કરતા કરતા આગળ જવું, એટલે એ મટોડીથી કિલ્લાની આસપાસની ખાહી પુરાઇ જઇને તેના ઉપર ગામના કોટ કરતાંએ ઉંચો ઢગલો થશે, ને તેથી માંહેના લોકો ડરીને આપણે તાબે થશે. અગર તો આપણે તેને જીવેતાને જીવતા દાટી દઇશું. એથી બીજો પરિણામ થનાર નથી." એ મનસુબો સર્વને પસંદ પડયો. અને તે અમલમાં આણવા સારૂ તમામ માણસો એકદમ ઝપાટાબંધ કામ કરવા લાગ્યા. એ યુક્તિ સફળ થઇ. તારીખ ૨૮મી જુલાઇને રોજ આઝોફ શેહેર રૂશિ-યન લશ્કરના હાથમાં આવ્યું. એથી પીટરને ઘણો સંતોષ થયો. એ કિલ્લામાંથી જે લોકો પકડાયા તેઓમાં પેલો નિ-મક હરામ જેકબ પણ હતો. તેને પીટર પાસે આવતાં કેટલું શરમાવું પડયું હશે, તેની કલ્પના પણ થઈ શકતી નથી. વિશ્વાસઘાત કરનાર લોકોની આખરે એવીજ વલે થવાની !

આઝોફ શેહેરનો બંદોબસ્ત કીધા પછી પીટર મૉસ્કોમાં પાછો આવ્યો. ત્યાં આવીને નવા અરમાર અને લશ્કરનો

ખરચ ચલાવવા સારૂ પૈસા જોઇએ વાસ્તે મોટા લોકો અને મધ્યમ પ્રતિના લોકો ઉપર તેણે એક કર બેસાડયો; તેજ પ્રમાણે ધર્માધિકારી લોકો પાસે મોટી મોટી ઈનામી જાગીર હતી તે સરકાર વસુલ કરીને અમુક રકમ તેમને આપવાનો ઠરાવ કર્યો. આવો કર બેસાડીને આટલું જળ થળ લશ્કર ઉભું કરવામાં તેની મતલબ તાર્તાર લોકોને ક્રિમિયામાંથી હાંકી કાઢવા, ને §પંઆનને માર્ગે સિરકાસિઆ અને જાર્જિઆમાં વેપાર ચાલુ કરવો તથા તે રસ્તે ઇરાન જોડે વેપાર વધારવો. એ મનસુબો કાંઇ જેવો તેવો નહોતો.

એ ચઢાઇને વાસ્તે બહાર નીકળવા પહેલાં બાદશાહના કુટુંબમાં એક મોટી વાત બની. તે અગાડી કહેવાને અવકાશ મળ્યો નહિ. માટે આ ઠેકાણે કહીએ છીએ. તે વાત એ છે કે, તેણે પોતાની રાણીને તાલાક આપીને તેને તેનાં છોકરાં સાથે એક મઠમાં રાખી. એનું કારણ કેટલાક કહે છે કે, તે બદ ચાલની હતી. તથાપિ કેટલાકનું મત એવું છે કે, તેના વિચાર જુના વિચારના લોકો સાથે મળતા હતા. એટલે જુનું તે સર્વ સારૂં ને નવું તે બધું નઠારૂં એવી તેની સમજણ હોવાથી પીટર જે કંઇ મનસુબો કરીને તે અમલમાં લાવવાનું કરે, તેમાં તે જાતે અથવા કોઇની મારફતે હરકત નાંખતી હતી. માટે તેને તજવી પડી. એમાંનું બીજું કારણ વધારે વજનદાર લાગે છે; કારણ તે વખતમાં એવા જુના મતના લોકોનું પક્ષ જૂદો બંધાયો હતો, અને રાણીનો ધર્મગુરૂ તે જુનાં પક્ષનો હતો.*

---

§ એ ભૂશીર આફ્રિકાની ઉત્તરે ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં છે.

* સુધારો ચલાવનાર સુધરેલા ગૃહસ્થોમાંથી પણ કેટલાએક એવી આફતમાં ફસેલા છે. પણ તેમાંના કેટલાકોથી પીટરનો ઉપાય થઈ શકતો નથી.

ભાગ બીજો.

આઝોફ જીતી લીધા પછી મૉસ્કો શેહેરમાં કેટલાએક દિવસ બીલકુલ સમાધાની રહી હતી. તેથી પીટરનું મન પોતાની પ્રજા શુધારવા તરફ લાગ્યું. પોતાની પ્રજા કરતાં પશ્ચિમ યુરોપના લોકો ઘણા સારા અને વધારે સુધરેલા છે, એવી તેની પક્કી ખાતરી થઇ હતી, માટે તેમના જેવા આપણા લોકો કારીગર અને જ્ઞાન સંપન્ન થાય, એમ ચહાતો હતો. તેમાં પોતાની પ્રજા પદ્ધતિવાર લડાઈના વહાણ બાંધવાની કળા ક્યારે શીખે એમ તે અધીરો થઇ ગયો હતો. એ કામ પાર પાડવા સારૂ બાદશાહના હુકમથી પોતાના લશ્કર માંહેના ૬૦ આસામી લીફોર્ટે વીણી કાઢીને ઇ૦ સ૦ ૧૬૯૭ માં વેનિસ તથા લેગહોર્નમાં વહાણ બાંધવા તથા તે ચલાવવાની વિદ્યા શીખવા સારૂ મોકલ્યા, અને ચાળીસ માણસને એજ કામ માટે હોલાંડ ભણી રવાને કર્યા. વળી લશ્કરી કવાયદ અને ટાપટીપ શીખવા સારૂ કેટલાએક માણસને જર્મનીમાં મોકલ્યાં. એવી રીતે જે જે ઠેકાણે જે જે મળવા સરખું હતું તે મેળવવા સારૂ પીટરે પોતાના દેશના માણસોની યોજના કરી. ઠીક, એટલું કરીને તે બેશી રહ્યો કે? ના. અનેક વિષયોની માહિતી મેળવવા સારૂ ખુદ પોતે, હોલાંડ, જર્મની ને ઇટાલી વગેરે દેશોમાં જવાનો નિશ્ચય કર્યો. એ બાદશાહને સર્વ ઉપયોગી શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન સંપાદન કરવાની ઘણી ઇચ્છા હતી. અને તે માટે તે નિરંતર ઘણી મેહેનત કરતો હતો. એને માટે ફ્રેંચ ગ્રંથકાર *વ્હાલ્ટેર એમ લખે છે

---

* એ વિદ્વાન ઈ. સ. ૧૬૯૪ માં જન્મ્યો અને ઈ. સ ૧૭૭૮ માં મરણ પામ્યો હતો. તેના બધા ગ્રંથો છપાયા તેનાં મોટાં મોટાં ૭૦ પુસ્તકો થયાં છે.

કે, "પ્રાચિન અને અર્વાચિન ઇતિહાસ તમામ ઉથલાવી જતાં પચીસ વર્ષનો જુવાન બાદશાહ માત્ર રાજ્ય વ્યવસ્થા જ્ઞાન મેળવવા સારૂ પોતાનું રાજ્ય છોડીને પરદેશમાં ગયો હોય એવું એકે ઉદાહરણ મળવાનું નથી." એ વાત ખરી છે. રાજ્ય સુખ છોડીને, તેટલી જરૂર ન છતાં, કોઇ મુસાફરીનું દુઃખ માથે લેશે કે? જેમ એકાદો કબીલદાર ગૃહસ્થ પોતાનાં બાળ બચ્ચાંના સુખ સારૂ જે ઠેકાણે જે સારૂ દેખાય તે ત્યાંથી હરેક તદબીરે મેળવે છે, તેમ પીટર પોતાની પ્રજાના કલ્યાણ સારૂ હર હમેશ કરતો હતો. તેણે પોતાના સુખ તરફ કદી જોયું નથી. મોટાંના લક્ષણ એજ છે.

પીટરને પરદેશમાં જવાની આ સંધી સારી હતી. એવીકે, તેનો ભાઇ જાન, બીજો ઝાર તે મરી ગયો હતો. ગરબડ કરનારી બેન સોફાયા, તેનું તો કોઇ નામે દેતું નહોતું; દરબારનાં ઘણાં ખરાં માણસો એને અનુકુળ હતાં. અને આઝોફની સ્વારીમાં ફતેહ મળવાને લીધે તેના ડહાપણને શૂરાતનની કીર્તિ આખા દેશમાં ફેલાઇને બધા લોકો તેને માન આપતા તથા તેનાથી બીહીતા હતા. પણ ધર્માધિકારીઓ અને અજ્ઞાન લોકને પીટરના આચરણ ગમતાં નહોતાં. તેઓ સ્વદેશ બહાર પોતે જવું અથવા બીજાને મોકલવા એ મહા પાપ પીટર કરે છે એમ ખુલ્લું બોલતા હતા, પરંતુ તેની નિંદા કે શાપથી બીહે એવો પીટર નહોતો. માટે તેણે પરદેશમાં જવાની તૈયારી કરીને ઇ. સ. ૧૬૯૭ માં મુસાફરી કરવા નીકળ્યો ત્યારે પોતાની ખાત્રી અને વિશ્વાસવાળો સરદાર જનરલ ગાર્ડનને ચાર હજાર લડવૈયા લોકો સાથે પાછળ બંદોબસ્ત રાખવા સારૂ મૅારકો શેહેરમાં મૂકી ગયો. એ તજવીજ ખરેખાતજ બુદ્ધ બા-

દશાહના, તેના કુટુંબના તથા રાજના સંરક્ષણને કારણ ભૂત થઇ. એ કેવી ઉપયોગી થઇ પડી તે હવે પછી પ્રસંગ આવે કહીશું.

પીટરના મનમાં પેહેલવેહેલું હાલાંડ દેશમાં જવાનું હતું. તથાપિ આપણે રૂશ દેશના બાદશાહ છીએ એવું ડોળ રાખીને જવાનું તેને ઠીક લાગ્યું નહિ. માટે તેણે યુક્તિ કાઢી કે પોતાના દરબારનું એક મોટું એલચી ખાતું હાલાંડની સરકાર તરફ જાય છે એવું ડોળ દેખાડયું. તેમાં ત્રણ વકીલો નીમ્યા; એક લીફોર્ટ, બીજો આલેક્સિસ ગાલોવિન અને ત્રીજો વ્હોરિસ્તઝિન, તેની સાથે ચાર ગૃહસ્થોને તેના સેક્રેટરી દાખલ નીમ્યા. વળી તેની જોડે બાર સરદાર અને પચાસ સિપાઈનું એક મંડળ તેણીમેર જવાને તૈયાર કર્યું, તેમાં પીટરે પોતાની સગવડ કરી રાખી. એવી રીતે કે એક ખીજમતગાર, એક પોષાક કરાવનાર ચાકર, અને એક બોજો એ ત્રણે જણે પોતાની સેવામાં તત્પર રેહેવાનું ઠરાવ્યું. એવી રીતે એકાદા સાધારણ માણસની માફક તે એલચીખાતામાં જવા સારૂ પીટર નીકળ્યો. તેમાં બધાં મળીને ૨૦૦ માણસોનું મંડળ ઈ. સ. ૧૬૯૭ માં હોલાંડ ભણી ચાલવા માંડયું.

એ એલચી ખાતું રૈગા શેહેરમાંથી ગયું. ત્યાંનો કિલ્લો નજરે જોવાનું બાદશાહને ઘણું મન હતું તથાપિ ત્યાંના કિલ્લેદારે તેને પરવાનગી ન આપી તેથી તે જોઇ શક્યો નહિ. ક્યૂનિગ્‌બર્ગમાં એ ખાતાને ઘણું આદરમાન મળ્યું. ને જર્મનીમાં તો તેને જમણ ઉપર જમણ અને મિજબાનીઓ ઉપરાછાપરી મળી, તેમાં દારૂની રેલછેલ થઇ રહી. તેના અમલમાં મરજીમાં આવે તેમ બકવું અને

મનમાં આવે તેમ તોફાન મચાવવું, એવું તે મંડળમાં ચાલી રહ્યું હતું. તેવી એક જિયાફતમાં લીફોર્ટના કાંઇ બોલવા ઉપરથી પીટરને એટલો ગુસ્સો ચઢ્યો કે, તેને મારવા સારૂ તરવાર કાઢી ઉગામીને બોલ્યો. "કર જોઇએ હવે તારો બચાવ; કેમ કરે છે વારૂ." તેનો પેલા એક નિષ્ટ રાજ્યસેવક લીફોર્ટે જવાબ દીધો. "મહારાજ, હું સેનો બચાવ કરૂં ? હું કશું કરનાર નથી. ધણીને હાથે મરવું સારૂં, પણ તેની ઇતરાજી કરી લઇને પછી બચાવ કરતાં ફરવું ઠીક નથી.' એ ભાષણ ચાલે છે એટલામાં વ્હાન પ્રિનસેસે પીટરનો હાથ ઉપરનો ઉપર પકડી રાખીને લીફોર્ટના જીવનું રક્ષણ કર્યું. તે ક્રોધનો જુસ્સો લગારેક સમ્યા પછી પોતાના કરેલા કામનો પીટરને મહા પશ્ચાતાપ થયો, અને તે બોલ્યો. "પ્રજાને સુધારવાની મને ઘણી ઉમેદ છે; તથાપિ મારાથી મારો પોતાનો સુધારો થતો નથી, એમ કહેવાને મને ઘણી શરમ લાગે છે." મહાન્ સિકંદર બાદશાહ પણ એવાજ એક પ્રસંગમાં એમ બોલ્યો હતો. એવું ગ્રંથોમાં લખેલું છે. પોતાના અવગુણ પોતાને સૂઝતા નથી એવો મનુષ્યનો સાધારણ સ્વભાવ છે. તેને દાબીને, નિષ્પક્ષપાત દૃષ્ટીએ સર્વ વાતનું અવલોકન કરવું એ મોટા ડહાપણનું ચિન્હ છે.

પીટર નીકળ્યા પછી ઠરાવેલે ઠેકાણે પહોંચવા સારૂ તલપાપડ થઈ રહ્યો હતો, અને એલચીખાતું તો ધીમે ધીમે ચાલતું હતું, તેથી તેને પાછળ મેલી તે પોતાના માણસોને લઇને આમસ્ટર્ડામમાં આવ્યો, ને ત્યાંથી તાબડતોબ નીકળીને ઝાદામ શેહેરમાં દાખલ થયો. ત્યાં તેને કિસ્ત નામે એક માછી મળ્યો. તે પેહેલાં રૂશિઆ દેશમાં કંઇ ઉદ્યોગ કરવા રહ્યો હતો. તેને પીટરની સાથેના જે છ આ-

દમીઓ હતા તેમાંના એકે તેને ઓળખ્યો, ને પોતાની હોડી ઉપર બોલાવી આણ્યો. ત્યાં જઇને જોયું તો રૂશિઆ દેશનો બાદશાહ જાતે હલેસા મારે છે તે જોઇ તેને કેટલી નવાઈ લાગી હશે? એને પાસે બેસાડીને પીટરે તેની સાથે મોકળા મનથી વાત કરી. આખરે એમ કહ્યું કે, મને એક નાનો મુકામ શોધી આપ અને તે તારા ઘરની પાસે હોવો જોઇએ. કિસ્ત છેકજ ગરીબ હતો. તથાપિ ઝારના કહેવાથી તેણે પોતાના ઘરની પાસે એક બાઈની બે ઓરડીઓ ભાડે લઇને તેમાં પીટરને રહેવાની ગોઠવણ કરી. બાદશાહ તેમાં જઇને રહ્યો, ને કિસ્તને ઘણી નમ્રતાથી તેણે એમ કહ્યું, કે તને કોઈ કાંઇ પુછે તોય હું ફલાણા દેશનો ફલાણો છું એ વાત જણાવતો ના. જો ખુદ તેનેજ કોઈ પુછે કે તમે કયાંના કોણ છો, તો જવાબ દે કે અમે પરદેશી સુથાર છીએ, ને પેટ ભરવાને અહીં આવ્યા છીએ. તેને ડચ ભાષા આવડતી હતી તેથી ત્યાંના લોકો સાથે બોલવા ચાલવાની તેને અડચણ પડતી નહોતી. અને પોતાથી બનતી મેહેનતે પોતાનું ખરૂં સ્વરૂપ તે ઢાંકતો હતો, તથાપ તેની સાથેના માણસોના ઉંચા પોશાકથી તેને સર્વે લોક ઓળખતા હતા.

ઝાદામના કેટલાએક કારીગર લોકો રૂશિઆમાં કામ કરવા સારૂ ગયા હતા તેની સાથે પીટરને ઓળખાણ થયું હતું. તેના કુટુંબના સમાચાર લીધા પછી ત્યાંના બજારમાં ગયો ને ત્યાંથી પોતાને માટે કેટલાંએક સુથારી કામનાં હથીઆરો ખરીદ કર્યાં અને તેવીજ રીતે તેણે પોતાની સાથેના માણસોની પાસે પણ તેમની મરજી પ્રમાણે લેવડાવ્યાં. ત્યાર પછી કેટલેક દહાડે એવું જાણવામાં આવ્યું

કે, તે માણસોમાં તેની મેહેરબાનીવાળા બે ગૃહસ્થ મેઝિકાફ અને ગાનિટ્ઝિનની પાસે પણ એ કામ કરાવ્યું હતું.

પછવાડે જે મોટું એલચીખાતું આવે છે, તેની જોડેનાં કેટલાંએક માણસો રૂશિઆ દેશથી આવ્યાં છે, તેમાં વેશ બદલીને તેમનો બાદશાહ પણ આવેલો છે, એવા સમાચાર આમસ્તર્ડામમાં જણાતાંજ પીટરના મુકામ આગળ ડચ લોકનાં ટોળે ટોળાં એકઠાં થયાં, પણ તે ઘણુંકરીને કોઇની નજરે પડયો નહિ. કારણ એમ જથાબંધ માણસો એકઠાં થઈ પોતાની ભણી તાકીને જુવે, તેની તેને જન્મ થીજ ચીડ હતી. જો કે તે બહાર દેખાતો નહોતો તોપણ રૂશિઆનો બાદશાહ અહીં આવ્યો છે. એ બાબત કોઇને સંશય રહ્યો નહોતો. તેમાં વળી એવું બન્યું હતું કે, આ-ઍંજલથી પેલા એકઠા થએલા લોકોમાંથી એક જણ ઉપર કાગળ આવ્યો હતો, તેમાં ઝારનું સ્વરૂપ વર્ણન કર્યું હતું તથા તેની સાથે તેની તસબીર પણ મોકલી દીધી હતી.

કેટલેએક દિવસે પીટર ત્યાંના લોકો સાથે છેક હળી મળી ગયો. એવો કે તેમને તે પારકો લાગે નહિ અને તેને એ લોકો પારકા લાગે નહિ એવું બન્યું. તે તેમની જોડે વહાણ બાંધવાનું કામ કરે, હસે, રમે, તથા મોકળા મનથી તે-મની જોડે વાત કરે, એમ કરતાં કરતાં ત્યાં તે એટલો તે. વહાલો થઇ પડયો હતો કે, દરરોજ જે કાંઇ કરે કે બોલે તે તેની પાસેના નોંધી રાખવા લાગ્યા. તે કેવા પ્રકારનો માણસ હતો એ જેટલું હોલાંડમાં જાણવામાં આવ્યું, તે-ટલું તેના પોતાના દેશનાં જણાયું નહિ. કેમકે તે થોડો વખત પોતાના દરબારમાં પરદેશના આવેલા વકીલો સાથે વાત-ચિત કરીને બાકીનો બીજો વખત કારીગર લોકોમાં નવી

નવી કળાઓ શીખવામાં ગુજારતો હતો.

ઝાદામના કારખાનાઓ માંહેલા એક કારખાનામાંથી તેણે એક નહાનું વહાણ વેચાતું લીધું, અને તેની ડોલ કાઢી પોતાને હાથે તૈયાર કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેથી સઘળા કારીગરોને મોટી નવાઇ લાગી. કારણ ડોલ કાઢી તૈયાર કરવાનું કામ ઘણી મેહેનતનું છે, કરતાં કરતાં માણસ થાકીને લોથ થઈ જાય છે. એવું અઘરૂં કામ બાદશાહ જાતે શી રીતે કરશે તેનો વિચાર સુદ્ધાં થઈ શકતો નથી. તેવું અઘરૂં કામ ખરેખાત તેણે પાર પાડયું. અને તેનો મુખ્ય અધીકારી મસ્કને બનાવ્યો. એ મસ્ક પીટરનો એક આર્ખેંજલ વાસી મસ્ક નામે મરણ પામેલા મિત્રનો ભાઈ થતો હતો. તેના તમામ કુટુંબ ઉપર એની ઘણી મેહેરબાની હતી. તે તેને વારંવાર મળતો, તેમની જોડે ખુલા દીલથી વાત કરતો અને તેમને પૈસાની પણ ઘણી મદદ કરતો હતો.

રવીવાર અને બીજા તેહેવારોને દહાડે આમસ્તડૅમથી લોકોનાં ટોળે ટોળાં પીટરને જોવા સારૂ ત્યાં આવતાં હતાં. અને પોતાને એકદમ ઘણા લોકો જોવા આવે એ તેને ના પસંદ હતું, એટલુંજ નહિ, પણ મોટું ટોળું પોતાની આજુબાજુ જોતાંજ તેનું ગળું બેશી જાય, ચેહેરો કાળો પડે, અને આખું શરીર થર થર ધ્રુજવા લાગે, એ પ્રકાર તેની સાથેના માણસો જાણતાં હતાં, પણ ડચ લોકોને તેની ખબર નહોતી. વાસ્તે જ્યારે તેમના દેખતાં બાદશાહની એવી હાલત થઈ ત્યારે તેઓ ઘણા બ્હીના, કેમકે તેઓએ જાણ્યું જે આપણે લીધે આ રૂશિઅન બાદશાહની એ દશા થઈ. પણ હમેશના ધારા મુજબ એક જુવાન રૂપવંતી સ્ત્રી જ્યારે બાદશાહની પાસે આણી ત્યારે ઝટ તે શુદ્ધીમાં આ-

બ્યો, અને તેને સારૂં લાગ્યું. તેને એવું થતું ત્યારે અથવા ઘણો ગુસ્સે થતો ત્યારે તે સમાવવા સારૂ પાસેના લોકો એમ કોઈ તરૂણીની યોજના કરતા તે તેની પાસે એકાંતમાં કેટલીકવાર રહે એટલે બાદશાહ સારો હોંશિયાર થતો. એ વાત ખરેખરી ચમત્કારિક છે. પૃથ્વી ઉપરના મહા સમુદ્રનું તળીયું માણસ શોધી કહાડે છે, પણ માણસના સ્વભાવ રૂપી સમુદ્રનો પાર તેનાથી નીકળી શકતો નથી !

પીટર વહાણ બાંધવાના કારખાનામાં બીજા રોજદાર મજુર લોકની પેઠે કામ કરતો, અને તેમાં મોટી શોભા ગણતો હતો. તેને એવી સ્થિતીમાં જોવા સારૂ તે વેળાનો ઈંગ્લાંડનો પેહેલવાન ડયુક ઓફ માલબરો એક દિવસે ત્યાં આવ્યો. તેણે પ્રથમ તો ઝારને ઓળખ્યોજ નહિ; કારણ તેનો પોશાક કારખાનાના બીજા મજુરોના જેવોજ હતો, અને તે આવ્યો ત્યારે પીટર એક જગાએ જરા વિસામો ખાવા સારૂ બેઠો હતો ને બીજા મજુરો વહાણને જડવાની એક મોટી લાદી એક જગાએથી બીજી જગાએ લઇ જતા હતા. તેવામાં કારખાનાના માલીકે પીટરને બેઠેલો જોઇને કહ્યું, "અરે, બેશીને જોયા શું કરે છે? તેને હાથ લગાડ." એ સાંભળતાંજ ઝટ ઉઠીને પીટરે તે લાદીને ખાંધ મારીને જ્યાં પહોંચાડવાની હતી ત્યાં પહોંચાડી. તેમજ પેહેલાં આર્ખેંજલથી પાછા આવતાં ઇસ્તિઆમાં મ્યુલર નામે એક ગૃહસ્થના કારખાનામાં કેટલાએક દિવસ રહ્યો હતો, ત્યાં તેણે કેટલાએક તરાપા પોતાની જાતે બનાવ્યા. અને તે ઓળખવા સારૂ તે ઉપર પોતાનું નામ કોતર્યું. તે કામની તેણે બીજા મજુરોની પેઠે મજુરી માગી, ને તે તેને મળી. મજુરીના પૈસા હાથમાં લઇને બોલ્યો, "આહા, બહુ સારૂ

થયું; એ પૈસાનો એક સારો જોડો આવશે; આ મારા પગમાંનો જોડો છેક જુનો થઇ ગયો છે, એને બીજું તળીયું ઘાલ્યું હતું તે પણ ઘસાઇ ગયું !" એમ બોલી પેલા પૈસા લઇને લાગલોજ એક પાસેની દુકાનમાં ગયો, ને એક જોડો વેચાતો લઇને પગે પહેર્યો, તેમાં તેને એવું સારૂં લાગ્યું કે, તેનું વર્ણન સુદ્ધાં કરી શકાતું નથી. તે જોડો તે જેને તેને દેખાડાવતો અને આનંદભેર કહેતો હતો કે, "આ મેં મારા ખરા પરસેવાથી મેળવેલો છે." ખરેખાત ! પોતાનો પરસેવો ઉતારીને મેળવેલી વસ્તુ વાપરવામાં એક જાતનો વિલક્ષણ આનંદ રહેલો છે, ને તેની ખરી યોગ્યતા સમજવા સારૂ માણસનું મન પીટરના મન જેવું હોવું જોઇએ. આ દુનિયામાં માણસને જે વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમાંનું કેટલુંક પોતે જાતે મેળવેલું હોય છે, અને કેટલુંક કોઇ બીજા સંબંધથી સેહેજમાં મળેલું હોય છે. તેમાં આ કોનું અને પેલું કોનું એ પારખવાને સારી સમજણ જોઇએ. જે લોકો બીજાની મેહેનતથી મેળવેલી સંપત્તી ઉપર જગતમાં વૈભવ ભોગવે છે, તેમને આ પીટરની વાત સાંભળીને ખરેખાત નીચું જોવાનું છે.

ત્યાર પછી કેટલેક દહાડે તે એલચીખાતું મોટા ઠાઠમાઠથી આમસ્તર્ડામમાં આવ્યું તે વખતે તેની સ્વારીમાં સાદો પોષાક પેહેરીને પીટર પણ પાછળની એક સાધારણ ગાડીમાં બેશીને ચાલ્યો. ત્રણ વકીલની ગાડી અગાડી ચાલતી હતી, અને તેમનો ભપકો ભારે હતો, તેથી સર્વ લોક તેમની ભણી જોવા લાગ્યા ને પીટર તરફ ઘણાખરાએ તો નજરે ન કરી. એ વાત પીટરને ઘણી પસંદ પડી.

એજ અરસામાં ઇંગ્લાંડનો રાજા ત્રીજો વિલ્યમ ત્યાં

ગયો હતો. તેની પીટર જોડે મુલાકાત થઇ, તે વેળાએ તેની સાથે જે વાતચિત્ત કરી તેનો આરંભ એક ઠેકાણે એમ લખ્યો છે કે, "નામદાર પાદશાહ, હું મારૂં સિંહાસન અને ફતેહમંદ લશ્કર છોડીને એકલો આટલે દૂર સુધી આવ્યો છું, તે જર્મન રાજ્યનાં ભવ્ય શેહેરો અથવા દુનિયામાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યો જોવા સારૂ આવ્યો નથી. પણ આપના જેવા શૂરા પુરૂષોના દર્શન કરવાં એ મારી બહાર નીકળવાની મુખ્ય મતલબ છે." પીટરને સમયોચિત ભાષણ કરતાં આવડતું હતું તે એ અને બીજી પુષ્કળ વાતો ઉપરથી જણાઇ આવે છે.

'જિજ્ઞાસા એ અજ્ઞાનની કન્યા અને જ્ઞાનની માતુશ્રી છે.' એવું એક નામાંકિત ગ્રંથકારે એક ઠેકાણે લખ્યું છે, તે વાજબી છે. એ જિજ્ઞાસા પીટરમાં ઘણી હતી માટેજ તે જગતના ઉત્તમ રાજાઓમાં ગણાયો છે. કાંઈ નવી વાત કાને પડી એટલે તે બાબત જેટલી માહિતી મેળવવા સરખી હોય તેટલી મેળવ્યા વગર તે કદી રહ્યો નહિ. તેણે હાલાંડના માછી મારોની હોડીઓ જોઇ; વ્હેલ નામે પ્રચંડ મચ્છ કેમ પકડે છે, કેમ મારે છે, તેનાં હાડકાં શી રીતે કહાડે છે, તેનું તેલ કહાડીને કેમ ગાળે છે, એ બાબત તેણે વાકેફગારી મેળવી. પવનચક્કીઓ, લાકડાં વેહેરવાના કારખાનાં, પાણી કાઢવાનું કારખાનું, અને કાગળ બનાવવાનું કારખાનું, એ સર્વે એણે જોયાં એટલુંજ નહિ, પણ તે સાંચા કયા મુળ તત્વ ઉપર ચાલે છે તે પણ સમજી લીધું. તે પોતાની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવાના કામમાં પોતાના જીવની પણ દરકાર રાખતો નહોતો. એક દહાડો કાંઈ સંચો જોવા સારૂ તે એક ઉંચે ઠેકાણે ચડયો હતો ત્યાંથી પગ

ખસીને હેઠે પડયો ને તેનો એક પગ મોચાઇ ગયો. તે બાદશાહ છતાં જ્ઞાન મેળવવાની એટલી ઇચ્છા પીટરમાં હતી, એ જોઇ આપણે મોટી નવાઇ લાગે છે.

વહાણ બાંધવાના કામમાંજ તેની ઘણી શોધ હતી એમ નથી; પણ તેને બીજી વિદ્યાનોએ ઘણો છંદ હતો. માણસ મુવા પછી તેની શરીર રચના જોવા સારૂ અને રોગની પરીક્ષા કરવા સારૂ મુડદાં ફાડવામાં આવે છે, તે કામ ખરૂં જોતાં ઘણું કંટાળા ભરેલુંછે. તે એ પીટર શીખ્યો હતો. તથા એકાદ ઠેકાણાનું દુખદાયક લોહીને કાહાડી નાંખતાં પણ તેને આવડતું હતું. એક ડચ ગૃહસ્થની સ્ત્રીને જલોદર થયો હતો. તેને સારૂં કરવા માટે કંઈ શસ્ત્ર પ્રયોગ પીટર તેના ઉપર કરતો હતો, એવામાં તેની બીમારી વધી જઇને તે બાઈ મરણ પામી. તે જોઇ તેને ઘણું માઠું લાગ્યું અને તેના ધણીનું મન વાળવા માટે તેના પ્રેત સંસ્કારની વેળાએ સાથે ગયો હતો.

પોતાને જે શસ્ત્રવિદ્યા અને વૈદું આવડયું તેવડે હમેશ લોકોપયોગી થવાની પીટરની ઇચ્છા હતી, માટે તે પોતાની જોડે હમેશાં એક શસ્ત્રની ને એક ઓશડની એવી બે પેટી રાખતો. એકવાર તેના હાથથી એવું કામ કરતાં એક અજાએબ બનાવ બન્યો. એવી રીતે કે, બાલ્બોયરાક્ નામે તેનો એક ખીજમતદાર હતો, તે એક દહાડો ઉતરી ગયેલે મોડે ચિંતાતુર બેઠેલો તેની નજરે પડયો. ત્યારે તેણે તેને પૂછયું, "કેમ રે એમ કેમ બેઠો છે?" ખીજમતદારે જવાબ દીધો, નહિ મહારાજ, કાંઇ નથી; મારી સ્ત્રીની એક દાઢ ઘણી દુખે છે, તેથી તે ઘણી રડે છે. અને વૈદ્યને તો હાથે અડકાડવા દેતી નથી, હવે શું કરૂં મહારાજ!" એ

સાંભળી ઝાર બોલ્યો, "એમ છે? કાંઇ ફિકર ના કર; હું તેને સારી કરૂં છું." એમ કહી પીટર તેની સાથે તેને ઘેર ગયો. અને પેલી સ્ત્રીની પ્રકૃતિ જોવા લાગ્યો. ત્યારે બાઈ ગભરાઇને બોલી, "અરે મહારાજ, મને કાંઈ દુઃખ નથી; અરે હું ખરેખરૂં બોલું છું તે સાંભળો, મને બીલકુલ રોગ નથી. કૃપા કરીને મને અમથું દુઃખ ન દેશો." એ સાંભળી તેનો ધણી પીટર તરફ વળીને બોલ્યો, "જોયું મહારાજ વૈદ્ય દીઠો કે, એમ બોલે છે. અને તે ગયો કે પાછા રડવાને ચીસો નાંખવા માંડે છે." ત્યારે પીટર બોલ્યો, "ઠીક કંઇ ચિંતા નહિ. હું હમણાં એને સારી કરૂં છું, જરા તમે એના હાથ ઝાલી રહો." એ પ્રમાણે પેલાએ તેના હાથ પકડ્યા. અને પીટરે અમુક અમુક દાંત દુખતા હશે એમ ધારી કહાડી ચિમટા વડે ઝટ ઉંચકી કહાડ્યા. એ વાતને કેટલાક દિવસ ગયા પછી પીટરને માલમ પડ્યું કે, પોતાની સ્ત્રી બદચાલની છે એવું સમજીને, તેને સજા કરાવવા સારૂ તેના ધણીએ આ કપટ યુક્તિ કરી હતી; પણ ખરૂં જોતાં તો તેના દાંતબાંત કંઇ દુખતા નહોતા. એ જાણતાંજ પેલા ખીજમતદારને બોલાવી મંગાવીને પોતાને હાથે ખુબ માર માર્યો.

પીટરને ભેટ આપવા સારૂ *સ્તેત્સજનરલની આજ્ઞા ઉપરથી વિટસેનની મારફતે એક વહાણ ઝાદામમાં તૈયાર કરાવ્યું હતું. તેનો તેણે માનપૂર્વક સ્વિકાર કર્યો, અને તેનું નામ આમસ્તર્ડામ રાખ્યું. તેના ઉપર નાખોદાનો અધીકાર મસ્કને આપ્યો. એ મસ્ક આર્ખેંજલવાળા મરણ પામેલા મસ્કનો છોકરો, અને પોતે વેચાતાં લીધેલા વ-

---

* હાલાંડમાં કાયદા બાંધનારી સભાનું નામ.

હાણના નાખોદા મરકનો ભત્રીજો થાય. જેને એકવાર પોતાનો કહ્યો, તેનું નિરંતર કલ્યાણ કરવામાં પીટરની બુદ્ધિ ઘણી સારી હતી. રાજાના મન એવાં હોવાથી ગરીબગુરબાનું ભલું થાય છે.

ઇવાન વાસિલેવિચ નામે જે રૂશિઆ દેશમાં એક બાદશાહ થઈ ગયો, તેના વખતથી યાહુદી લોકોને રૂશિયન રાજ્યમાં રહેવા દેતા નહોતા. માટે તેમણે વિતસેનની મારફતે પીટરને એવી અરજ કરી કે, રૂશિયન રાજ્યમાં રેહેવાની અમને પરવાનગી મળવી જોઇએ. અને એ કામ કરવાના બદલામાં પુષ્કળ પૈસા નજરાણાને નામે તેની પાસે મોકલ્યા. એ અરજી આપતી વેળાએ તેની તરફનું વિતસેન જેટલું બોલ્યો તેટલું બધું શાન્તપણે સાંભળી લઇને પીટર બોલ્યો, "અરે યાહુદી લોકો કેવા છે. અને તેમના વિરુદ્ધ અમારા દેશના લોકોના વિચાર કેવા છે, તેની તેમને ખબર નથી એમ નહિ, તમે જાણોજ છો ને હુંએ જાણું છું. અમારી પ્રજા જેવી નજરે હાલમાં યાહુદી લોકો તરફ જુવે છે, તેનો વિચાર કરીએ તો, તેમણે અમારા દેશમાં આવીને વસવાનું મને ઠીક લાગતું નથી; તથાપિ તેમને મારો એવો સંદેશો જણાવો કે, તમે મને જે નજરાણો આપ્યો તેને માટે હું તમારો ઘણો આભારી છું; અને જો તમે રૂશિયામાં આવી રહેશો તો મારી તમારા ઉપર મેહેરબાની રહેશે. વળી તેને એમ પણ કહો કે, આખી દુનિયાને કેમ ફસાવવી એની તમને ખબર છે, પણ અમારા દેશના લોકો તમને બાવા બનાવશે, એ વાત તમારા ધ્યાનમાં રાખજો."

પીટરે હોલાંડના વિદ્વાન લોકોનીએ પ્રીતિ મેળવી. તે, પ્ર

ખ્યાત ગુરૂ રૈચના વૈદ્ય વિદ્યાના ભાષણ સાંભળવા જતો હતો, અને ત્યાં શરીર ચીરીને જે જે ચમત્કાર તે દેખડાવતો તે સૌ પીટર ધ્યાન દઇને જોતો. ત્યાં પણ તે છેક હેઠળની પાટલી ઉપર બેસતો હતો, કેમકે તેને મોટાઇ જણાવવાની બીલકુલ ઇચ્છા નહોતી. આમસ્તડામ શેહેરનું પદાર્થ સંગ્રહસ્થાન દવાખાના, જુના સિક્કા અને કળાકૌશલ્યની ચમત્કારિક વસ્તુઓ બધી તેણે જોઈ. લીઉવ્હેન હૂક નામે એક યંત્રશાસ્ત્રી સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર કરતો હતો, તેને મળવાને પીટર ગયો, અને તેનાં ચમત્કારિક યંત્રો જોઇ, તેનાં ઘણાં વખાણ કર્યાં. વળી બિંકસંહૂક નામે તે વખતનો એક નામીચો અર્થશાસ્ત્રી હતો, તેની પાસે જઇને તેને પોતાના દરબારમાં નિરાંતે રહેવાની સૂચના કરી. એ સૂચનાને તેણે માન આપ્યું કે નહિ એ બાબત કોઈ ઠેકાણે લખેલું જણાતું નથી. હેગ મુકામે કોઇ હાર્ન નામે એક મોટા ચતુર કારીગર સાથે તેને મેળાપ થયો. તેની મુલાકાતથી તે ઘણો ખુશી થયો. વળી એ દેશમાં અપરાધીઓની ચોકશી કેમ થાય છે તથા તેને સજા કેમ કરે છે, તે જોવાનું તેના મનમાં હતું, માટે તે એકવાર ઇનસાફની અદાલતમાં જઇને બેઠો. અને તેવી રીતના બે ટંટાની તપાસ થતી તેણે નજરે જોઇ. તે બન્ને ગુનેગારો ઉપર ગુન્હાની સાબીતી થઇને બન્નેને મોતની શિક્ષા ઠરી. એ શી રીતે અમલમાં આણી તે પીટરે જોઈ. તેમાં તેને એટલુંજ વધારે લાગ્યું કે, તપાસ કરતાં આટલીવાર લાગે છે તે વાજબી નથી. ખરેખાત, ગુન્હો બન્યો ત્યારથી ચોકશી કરી નીકાલ થાય ત્યાં સુધી આરોપિને બંધીખાને તેમનો તેમ રાખી મુકવો એ કાંઇ સારી રાજ્યવ્યવસ્થાની નિશાની નથી.

એ બાબતમાં તો સાંપ્રતકાળના સુધરેલા રાજ્યોએ પણ મોટો વિચાર કરવો જોઇએ.

ઝારનો મુકામ હાલાંડમાં હતો ત્યારે તેને એવા સમાચાર મળ્યા કે, ક્રિમિયાની પાસે તેના લશ્કરે મોટી જીત મેળવીને તુર્ક તથા તાતાર લોકોને છેક હરાવી નાંખ્યા. એ ખબર કાને પડવાથી પીટરને ઘણો આનંદ થયો, અને તે ખુશાલીમાં આમસ્તર્ડમના તમામ લોકોને એક મોટી ભભકાદાર મીજબાની આપી. તેમાં મોટા મોટા અમીર ઉમરાવો પોતપોતાનાં કુટુંબ કબીલા સાથે આવ્યા હતા એ મોટો ઓચ્છવ બન્યો અને સઘળા લોકો ઘણા ખુશી થયા. આટલો આધેનો બાદશાહ માત્ર જ્ઞાન મેળવવા સારૂ આવીને આપણા ઉપર આટલી બધી માયા દેખાડે છે તથા આપણામાં આટલો ભેળાઈ જાય છે એ જોઇને તેનાં ડચ લોકો ઘણાં વખાણ કરવા લાગ્યા.

એવી રીતે આસરે નવ મહિના પીટરે હાલાંડમાં કહાડ્યા. પછી તેના મનમાં આવ્યું કે હવે આપણે બીજા દેશમાં જવું. તેમ કરવા પેહેલાં ફરીને એકવાર ઝાદામ જઇને પોતાના ઓળખીતા બધા કામદારોની સાથે મળ્યા પછી તે હેગમાં આવ્યો ત્યારે તેની જોડે લીફોર્ટ હતો. અહીં ઇંગ્લાંડના રાજા ત્રીજા વિલિયમની મુલાકાત થઈ. તે વખતે બંને વચ્ચે આમ તેમ વાતો થવા પછી એવું ઠર્યું કે ઝાર સાહેબની સ્વારી ઇંગ્લાંડમાં પોતાના રસાલા સહિત આવવાનીછે, તેને લેવા સારૂ ત્રણ લડાઈનાં વહાણો અને એક ઝારને બેસવા સારૂ ખાસ વહાણ એમ ચાર વહાણો હેલ્વતસ્લોઇસ આગળ મોકલવાં. તે પ્રમાણે તે વહાણો ઠરાવેલા વખતે ત્યાં આવી પહોંચ્યાં તેમાં ઝાર પોતાના રસાલા સાથે બેશીને ઈ.

સ. ૧૬૯૮ના જાનેવારી મહિનામાં ઈંગ્લાંડ આવી પહોંચ્યો.

પીટરની સ્વારી તા૦ ૧૧મી જાનેવારીને રોજ લંડન શેહેરમાં વહાણમાંથી ઉતરી. ત્યાં તેને છાની રીતે રહેવાની મરજી નહોતી. પણ એકાદા સભ્ય ગૃહસ્થ કરતાં વધારે માન અકરામ આપવાની ગોઠવણ કરશો નહિ એવું તેણે વિલ્યમ રાજાને કહાવી મોકલ્યું હતું. તેવીજ તેણે ગોઠવણ કરી. તેનો રસાલો સમાઈ રહે એવો એક મોટો મેહેલ તેને રહેવા સારૂ આપ્યો તથા જે જોઇએ તે તાબડતોબ મળે એવી ગોઠવણ કરી. તે મેહેલમાં પીટર રહેવા લાગ્યો. એટલે ઘણા લોકો તેને જોવા સારૂ આવતા; પણ તે વાતની તેને ઘણી ચીડ હતી માટે તે તેમની નજરે પડતો નહિ. તોપણ ખટપટીઆ ઉદ્યોગી લોકો નાના પ્રકારની યુક્તિ કરીને તેને જોવાની તક સાધતા હતા.

તે લંડન શેહેરની નાટકશાળામાં બેવાર ગયો હતો; અને તેવાજ બીજા તમાસા જોવાનો અવસર ફોગટ જવા દેતો નહિ. એવી રીતે તેનો વખત મોજમઝામાં જતો હતો તોય એને તે શેહેરમાં રહેવું ગમ્યું નહિ. તેનું કારણ એવું છે કે, ઘણુંકરી તેને નૌકાગમન સંબંધી અને બીજી ઉપયોગી બાબતોની માહિતી મેળવવા સારૂ તે અહીં આવ્યો હતો. પણ તેની ઇચ્છા પ્રમાણે તેનો હેતુ પાર પડયો નહિ; અને બીજું કારણ એવું છે કે, તેને જોવા સારૂ લોકોનાં ટોળેટોળાં આવતાં તેનો તેને ઘણો કંટાળો હતો. વળી ઈંગ્લાંડના લોકોની રીત પણ તેને ઘણી ચમત્કારિક લાગી. તે એક દહાડો એક ઈંગ્લીશ ઉમરાવની જોડે રસ્તામાંથી ચાલ્યો જતો હતો તેવામાં એક વહીતરે માથે મોટો ભાર લઇને જતાં ઝારને હડસેલો મારીને એક ગટરમાં નાંખ્યો. તે જોઈ

પેલો ઉમરાવ બોલ્યો, 'અરે એ ઝાર મહારાજ છે, તે તું નથી જાણતો કે?" એ સાંભળીને પેલો મજુર ચીડાઈને દાંત પીસીને બોલ્યો, "અં:! કોણ? ઝા! અહીં તો સઘળાજ ઝાર છે.!" એ ઉપરથી ઈંગ્રેજ લોકના અમર્યાદપણાપર તેને ઘણો ગુસ્સો આવ્યો. વળી તે જમવા બેસતો ત્યારે ઈંગ્રેજો કંઈ કંઈ બહાના કાઢીને તેની ભોજનશાળામાં જતા તેથી તેને એટલો તો સંતાપ થતો હતો કે, કેટલીકવાર તો અર્ધો જમ્યો ઉઠી જતો. એવું એકબેવાર થયા પછી અ-મથો સંતાપ ન થાય માટે પોતાની હજુરના માણસોને સખત હુકમ આપ્યો કે, ગમે તેટલી યોગ્યતાનો માણસ હોય અને ગમે તે સબબ બતાવે પણ હું જમવા બેઠો હોઊં ત્યારે કોઈને પણ અંદર આવવા દેવો નહિ.

પીટરની ઈંગ્લાંડમાં કાલક્રમણ કર્યાની હકીકત તપસીલ વાર લખેલી કોઈ ઠેકાણે જડતી નથી તથાપિ સ્તોરી નામે ગ્રંથકારે તેની કેટલીક વાતો નોંધી રાખેલી છે, તેમાંની કેટલીએક ઘણી નવાઈ જેવી છે. તે મધ્યે એક વાત તો એમ કહે છે કે, પીટર પોતાની હજુરના માણસો જોડે ઘણોજ મનસાર રહેતો; તે એટલે સુધી કે, મને મોટા માન સહિત હાંક મારશો નહિ. મને માત્ર પીટર કહેશો એટલે બસ, ને એવી રીતની હાંક સાંભળીને હું ઘણો ખુશી થઈશ, એવું તેણે તેમને કહ્યું હતું. વળી પીટરની સમજ એવી હતી કે, પોતાના તાબાના માણસોની માલ મતા તથા તેના જીવ તે આપણા છે, તેનું આપણે ચાહીએ તે કરી શકીએ. એ બાબત તેની એક વાત ગ્રંથોમાં એમ લખેલી છે કે, એક દિવસે બાદશાહ પોતાના કારભારીઓ સહિત બજારમાં ઉભો રહ્યો હતો, એટલામાં વરસાદ વરસવા

લાગ્યો, તેવારે પીટરે તે કારભારીઓ માંહેલા એકના માથા ઉપર વાળની મોટી ટોપી હતી તે ઝટ ઉંચકી લઇને પોતાને માથે ઘાલી, અને તે બિચારા કારભારીને તેમ પલળતાં ઊભા રહેવું પડયું !

એક મહિના સુધી બીજી ત્રીજી વસ્તુઓ જોઇ લીધા પછી તેણે લંડનની ગોદી જોવાનું ઠરાવ્યું. એ માટે તેણે વિલ્યમ રાજાની રજા લઇને ગોદીની પાસેનો એક મેહેલ રહેવા સારૂ લીધો, અને સેહેજ જા આવ થઈ શકે માટે એક નવો રસ્તો મેહેલમાંથી ગોદી સુધી બનાવ્યો. તે કારખાનામાં પીટર હમેશાં જતો હતો ખરો પણ હાલાંડની પેઠે અહીં એક પણ કામ તેણે જાતે કર્યું નથી. ત્યાં કામ કેમ ચાલે છે તે જોતો અને તે વિષે વાકેફગારી મેળવતો હતો. વળી ટેમ્સ નદીમાં ફરવા સારૂ તેની તેહનાતમાં ચાર પાંચ ઉત્તમ વહાણો રાખ્યાં હતાં. તેમાં બેશીને તે વારંવાર નદીમાં આમ તેમ ફરતો હતો. ઈંગ્લાંડના નૌકાસૈન્યાધિપતિની સાથે પીટરને સારૂ ઓળખાણ થયું હતું. તેની પાસેથી તેણે આરમારની વ્યવસ્થા બાબત અને વહાણો બાબત ઘણીક સમજણ મેળવી લીધી. તે તેને સ્વદેશી આરમાર સુધારવાના કામમાં ઘણી ઉપયોગી થઈ પડી. તેણે તેને વિલ્યમ રાજાના હુકમથી ઈંગ્લાંડના આખા આરમારની કવાયદ બતાવી. તે જોઇને એટલો ખુશી થયો કે, "રૂશિઆ દેશના ઝાર કરતાં ઈંગ્લીશ આરમારનો મુખ્ય અધિકારી ખરેખર મોટો છે," એમ સર્વના સાંભળતાં તેણે કહ્યું ! એ ઘણાજ મોકળા મનની નિશાની છે. આપણી અને બીજાની સ્થિતીમાં અંતર શું છે; તેની કોઇને ખબર નથી એમ તો નહિ: પણ તે ખરી રીતે આમ બોલનારા માણસ તો

વિરલાજ હોય છે.

તે લંડનમાં હતો ત્યારે એક રાજકન્યાની વરસગાંઠનો ઓચ્છવ થયો. રાજાના નોતરા ઉપરથી પીટર ત્યાં ગયો હતો, તથાપિ તે એવે ઠેકાણે બેઠો હતો કે, તે ત્યાંથી કોઈની નજરે પડે નહિ, પણ તે બધા મિજવાનોને દેખે એટલી તેને મંડળીની બ્હીક લાગતી. તેમજ તેના મનમાં એકવાર હોસ ઓફ્ કોમન્સની સભા માંહેનો વાદપ્રતિવાદ સાંભળવાનું આવ્યું. તેને માટે સભા મંડપની પછવાડેનો એક ભાગ જે સ્ત્રીઓને સારૂ રાખેલો છે.* તેના કાણા ઉપર કાન દઈને બેઠો. એ ઠેકાણાની હવા ઘેરાયલી હોય છે. પણ જનસમાજની બ્હીકને લીધે પીટર તે જગાએ બેઠો હતો. તેજ પ્રમાણે અમીરોની સભાનું કામ ચાલતું જોવા સારૂ પાસેના એક મેહેલનાં ઝરૂખામાં બેઠો હતો. ત્યાંથી તે સભા જોવા સારૂ પીટરે બારીમાંથી ડોકું બહાર કાઢયું તે એવું વિચિત્ર માલમ પડયું કે, તેથી રાજા અને સભાસદોને હસતાં હસતાં પેટ દુખવા લાગ્યું! તે જોઈ પીટરે ઝટ પોતાનું ડોકું માંહે લઇ લીધું.

એ પછી બીજીવાર પીટરને શરમાવાનું કારણ એવું બન્યું હતું કે, એક દિવસ વિલ્યમ રાજા મળવા સારૂ તેને મુકામે ગયો. તેની તેણે ઘણા આદરભાવથી મુલાકાત કરી. સર્વ મંડળી નિરાંતે બેસીને વાત કરતી હતી તે વખત ઝારે પાળેલું એક માકડું તેની ખુરશી પછવાડે બેઠું

---

* ઇંગ્લાંડમાં સ્ત્રી વર્ગને ઘણી છુટ છે તથાપિ હોસ ઓફ્ કોમન્સમાં ચાલતી તકરારો વેળાએ તેને ત્યાં દાખલ કરવામાં આવતી નથી. તેથી જે સ્ત્રીને એ સાંભળવાની ખુશી હોય તે એ જગાએ બેશીને સાંભળી શકે છે.

હતું, તે લગાર ચીડાયા સરખું થઇને કુદકો મારી ઝાર વિલ્યમના ખભા ઉપર બેઠું. તેથી તે ચમક્યો, અને સઘળાનાં મ્હોડાં ઉતરી ગયાં. તે માકડાંને ઝારે લાગલુંજ ત્યાંથી ઉઠાડી મૂક્યું ખરૂં, પણ વિલ્યમ ત્યાં રહ્યા એટલી વાર સુધી તેની પાસે માફ માગતાં માગતાં તે વાજ આવ્યો!

લંડન શેહેરનાં તમામ ભજનાલય જોઇને તે બાબત વાકેફ થવાની પીટરની મરજી હોવાથી તે પુરી કરવા સારૂ રાજાએ બિશપ બર્નેટને તેની પાસે મોકલ્યો. તેણે ધર્મ સંબંધી અને ભજન મંદીરો સંબંધી જે જે પૂછ્યું તે સર્વ કહ્યું.

એ વખતે લંડનના કેટલાએક વેપારીઓએ મૅઝિકાફ અને ગોલોવિયનની મારફતે એવી વિનંતી કરી કે, આ દેશનો તમાકુ વેપારને સારૂ રૂશિઆમાં લઈ જઇએ તો તેના ઉપર મોટી જકાત લેવામાં આવે છે તે માફ થવી જોઇએ. એ વિનંતી પંદર હજાર પૌંડ નજરાણું લઇને કબૂલ કરી. એ પ્રસંગે વેપારી મંડળીના આગેવાને ઝારને સૂચના કરી કે, તમાકુ ખાવો કે સુંઘવો એ મહા પાપનું કામ છે, એવું જે તમારા ધર્મોપદેશકો વારંવાર લોકોના મનમાં ઠસાવે છે, તેથી અમારા વેપારને લગાર જોખમ આવશે તેણીમેર આપનું ધ્યાન જવું જોઇએ. તેનો પીટરે જવાબ દીધો કે, "કાંઈ ફિકર નહિ; ધર્મોપદેશક શું શું બકે છે, તે હું સાંભળી લઇશ, ને ત્યાર પછી મારી મરજી પ્રમાણે ઉપદેશ કરે એમ જો નહિ કરૂં તો મારૂં નામ પીટર નહિ." એટલું કહીને તે નિરાંતે બેશી ન રહ્યો, પણ તે પ્રમાણે તેણે કરી દેખડાવ્યું.

ત્યાંથી ઝાર દેટફોર્ડમાં ગયો, ત્યાં ગોદી હતી, તેમાં કેટલીકવાર જાતે કામ કર્યું. અહીં આગળ તેને ડાકટર હાલી-

ની ભેટ થઈ. એ મહા વિદ્વાન પુરૂષનું ભાષણ સાંભળીને પીટરને ઘણો સંતોષ થયો, અને તેને ઝારે પોતાની મુસાફરીની મુખ્ય મતલબ જણાવી, તથા પોતાની પ્રજાનો સુધારો કેમ કરવો તે બાબત અનેક ઉપાયો તેને પુછી લીધા. એ વિદ્વાન પુરૂષની સાથે જઈને પીટરે ગ્રિનિચની વેધશાળા જોઇ.

આમસ્તર્ડામમાં હતો ત્યાં જેમ સઘળી જોવા લાયક વસ્તુઓ જોઈ હતી તેમ લંડનમાં પણ જોઈ. ચમત્કારિક અને ઉપયોગી જેવું કંઈ નજરે પડ્યું કે, લાગલી તે બાબત પુછી લેતો. વળી તેણે ત્યાંની પુષ્કળ ચમત્કારી વસ્તુઓ ખરીદ કરી. તેમાં એક મોટું ઘડીઆળ લીધું. એ ઘડીઆળમાં કયા દેશમાં કેટલા વાગ્યા એ જણાય, ક્યાં રાત છે ને ક્યાં દહાડો છે તે સમજાય; એ વગર તેમાં રાશી ચક્ર પણ દેખાડ્યું હતું. ઘડીઆળનું કામ પીટરને ઘણું મનોરંજક લાગવાથી તે શીખ્યો. અને તે એવી સારી રીતે કે, જોઇએ તે ઘડીઆળ છેક ઉકેલી નાંખીને પાછું બેસાડી શકતો હતો. જેને ઘડીઆળો જોયલાં એવા લાખો લોકો આજે છે, તેમાંથી માંહેની શર્વ યુક્તિ જાણનારા શેંકડે પાંચ મળશે. પણ જુદું પાડીને પાછું બેશાડી શકે એવા તો શેંકડે બે પણ નીકળવા કઠણ. એને મુકાબલે વિચાર કરતાં સર્વના ધ્યાનમાં આવશે કે, એ ઉપરથી પીટર અને બીજા લોકોની બુદ્ધિમાં કેટલું અંતર હતું.!

- પીટર બાદશાહને કળા કૌશલ્યનો એટલો શોખ જોઇને વિલ્યમ રાજાએ તેને કહ્યું કે, તમારે જે કારીગરોને તમારા દેશમાં લઇ જવા હોય તેમને ખુશીથી લઇ જાઓ. અમારી તરફની કશી હરકત નથી. એ ઉપરથી તેણે આસરે

બસેં કારીગરોને પોતાને દેશ લઈ જવા સારૂ વીણી કાઢી-ને તેમનો દરમાયો ઠરાવી દીધો. તેમાં ફરગ્યુસન નામે એક મોટો ગણીતશાસ્ત્રી હતો, તથા પીરી નામે એક યંત્રશાસ્ત્રી હતો. એ લોકો પીટરની આસ્થા જોઇને ગયા તો ખરા, તથાપિ ત્યાંના લોકોના દુષ્ટ સ્વભાવને લીધે તેમનું કામ જેવું જોઇએ તેવું થયું નહિ, એવું કહેવાય છે.

વિલ્યમ રાજાએ પીટરને સ્વદેશ જવા સારૂ વહાણો તૈ-યાર કરાવ્યાં, તેમાં બેશીને ફરીથી હાલાંડમાં આવ્યો, ને ત્યાં કેટલાએક દિવસ રહ્યો. ત્યાંથી નીકળીને વિએનામાં આવ્યો. ત્યાંના રાજા લિઓપોલ્ડે પીટરને ઘણું આદરમાન આપ્યું; અને એની આખી મંડળીને એક મોટી જિયાફત આપી. તથાપિ એ રીત પીટરને ઘણી પસંદ પડી નહિ, કારણ કે, તે બાદશાહના લશ્કરનો ઠામ ઠામ, વ્યવસ્થા, ક-વાએત ઈત્યાદિ કેવાં છે તે જોવાં અને તેમાંથી જે સારાં લાગે તે પોતાના લશ્કરમાં દાખલ કરવાં એટલીજ મતલબ તેની અહીં આવવાની હતી.

વિએનાથી ઇટાલી જવાનો એનો વિચાર હતો, અને તેને માટે ઘણી ખરી તૈયારી પણ થઇ ચુકી હતી. એટલા માં મૉસ્કોથી પાત્રિક ગાર્ડને સંદેશો મોકલ્યો કે, અહીં સ્ત્રેલે ટ્ઝ લોકોએ બંડ કરીને મોટી ગરબડ મચાવી મૂકી છે. માટે તમે ઉતાવળા અહીં ચાલ્યા આવો. એ સાંભળીને પીટર લાગલો તે તરફ ચાલતો થયો. આણીમેર ગાર્ડન પીટરને એવો સંદેશો કહાવીનેજ બેસી ન રહ્યો. પણ પીટરના આ વતા પહેલાં તેમના ઉપર ફોજ મોકલીને બંડખોરોનો પરા-ભવ કર્યો. તેમાંના કેટલાએક રણમાં પડ્યા ને બાકીના જે રહ્યા તેને પકડીને કેદ કર્યા. આ વેળાએ જો ગાર્ડન

મૉસ્કોમાં ન હોત તો બંડખોરો રાજ્યની ધુળધાણી કરી નાંખત. એ બંડનું કારણ એવું હતું કે, નવો બાદશાહ પરદેશમાં જઇ આવી નવી વાતો ચાલુ કરશે. એ અશાસ્ત્ર, મુર્ખપણું, અથવા મહા પાપનું કામ છે, એવું લોકોના મનમાં ઠસાવી સોફાયાની તરફના લોકોએ એ બળવો ઉત્પન્ન કર્યો હતો.

પીટર રાજધાનીમાં આવીને તરત બંડખોરોના ગુન્હાની તપાસનો આરંભ કર્યો. એ વેળાએ અત્યંત કડક સ્વભાવ તેણે ધારણ કર્યો હતો. તેણે શિક્ષા ઠરાવીને તે અમલમાં આણી, તેનું વર્ણન અનેક ગ્રંથકારો અનેક રીતે કરે છે. કેટલાએક કહે છે કે, આ બાબતમાં તેણે અતિશય ક્રુરપણું કર્યું. તેના ઉપર કોઇનો જવાબ એવો છે કે, તે ક્રુરપણું નથી પણ દયાનું એક બીજું રૂપ છે. એટલે તેણે પોતાની પ્રજાના જીવની દયા મનમાં આણીને તે અપરાધીઓને સખત શિક્ષા કરી. અને અમે પણ એજ વિચારને મળતા છીએ. જે માણસ સાપને મારે છે, તેને નિર્દય કહેવો કે? તેમ તે વખતના ઇતિહાસ ઉપરથી ખુલ્લું જણાઈ આવે છે કે, પીટર જો આ વેળાએ એટલો સખત ન થાત તો રાજ્યમાં ગરબડ કરનારા ઉપર તેનો દાબ કદીએ બેસત નહિ. ત્યારે કેટલાએક ગુન્હેગારોનાં બાબરાં એક કારભારી પાસે પકડાવીને જાતે તરવાર વડે તેમનાં માથાં ધડથી જુદાં કર્યાં. એમ એક ગ્રંથકારે લખ્યું છે. તેમજ બસેં અપરાધીઓને એક લાકડાના ઢગલા ઉપર ઉભા રાખીને જીવતા બાળી મૂકયાનું કહેવાય છે. આ કામમાં મદદ કરવા સારૂ પીટરે લીફોર્ટને પણ એક બેવાર કહ્યું હતું, તથાપિ એ કામ અમારા દેશની રીતી વિરૂદ્ધ છે, એમ

કહીને તેમાંથી તે આઘો રહ્યો, ત્યારે તેને પીટરે કહ્યું કે, "અરે, અપરાધીના રક્ત કરતાં બીજું એકે બળીદાન ઇશ્વરને વધારે વાહાલું નથી."

બીજા એક ગ્રહસ્થે એ બાબત એમ લખી રાખ્યું છે કે, ઝારે એકવાર મોટી મીજબાનીનો દારૂ મચાવી તેમાંના સર્વ લોકની સમક્ષ એક હાથમાં દારૂ પીવાનું કાચનું પવાલું અને બીજા હાથમાં કુહાડી લઇ, એક પવાલું દારૂ પીવા અને પેલી કુહાડી વડે એકનું ગળું કાપવું એમ વીસ માણસને ઠાર માર્યા ! અને તેમની લાસના ધડ અને માથાં લોકોમાં ઘણો ધાક બેસવા સારૂ, શેહેરના મોટા મોટા રસ્તાની બાજુએ કેટલાએક દિવસ સુધી મુકી રાખ્યાં હતાં. તેમજ જે મડની ઓરડીમાં સોફ્રાયા રહેતી હતી, તે ઓરડીની બારીની સામા એવા અપરાધીની મોટી હારની હારને ફાંસીએ ચડાવી. એવી રીતે પીટરે તે બંડખોરાઓનો અંત આણ્યો.

એ બળવાખોરોને પીટરે સખત શિક્ષા કરી, એ વાત ખરી; તથાપિ ઉપર જણાવ્યા જેટલું ક્રુરપણું તેણે કર્યું નહિ હોય એવું ઘણાએક સુજ્ઞ ગ્રંથકારોનું મત છે. ગુન્હેગારોને સજા કરવાના મુખ્ય બે હેતુ હોય છે; તેમાંનો એક તેમના કરેલાં પાપનું ફળ તેમને મળે એ; ને બીજો, તે જોઇને તેવા કામથી બીજા લોકો આઘા રહેવાને કાળજી રાખે. એ બે હેતુ મનમાં ધારીને ઝારે આ પ્રકરણમાં આચરણ કર્યું હશે એમ લાગે છે.

એ ફીસાદનું કામ પતી જઇને જ્યાં ત્યાં શાન્તી પથરાયા પછી, પીટરે પોતાની પ્રજાનો સુધારો કરવાનો વિચાર આરંભ્યો, તેનું ધ્યાન પેહેલું તો તેના સિપાઇઓના દેખાવ ભણી

ગયું. તેના લશ્કરી સિપાઇઓના ડગલા છેક ધુંટી સુધી લબડતા હતા. તેના ઉપર એક કમરપટો બાંધતા. પોહોળી સુરવાળ અને માથા ઉપર એક ઉંચી સરખી ટોપી ઘાલતા, અને તેની સાથે દાઢી મુછ એવી મોટી રાખતા હતા કે તેથી તે લોકો મંદ, થાકેલા, અને ગાંડા જેવા દેખાતા હ, તા. પીટરે યુરોપના બીજા દેશોની પલટણો જોઇ હતી-તેની સાથે સરખાવતાં પોતાના સિપાઇઓ તેને એવા -- દારા લાગ્યા કે, પેહેલા વેહેલા તેને સુધાર્યા વિના બીજા કામમાં હાથ ઘાલવો ફોગટ છે. એવો તેણે ઠરાવ કર્યો. એ કામમાં આપણા જુના વિચારના માણસો ઘણી હરકત કરશે એવી તેને ખબર હતી. તથાપિ, 'નિશ્ચય બળ' તેજ ઉદ્યોગનું *ફળ, એ કેહેવત ઉપર તેની પુર્ણ નિષ્ટા હતી, માટે તેણે પોતાના ધારેલા કામનો એકદમ આરંભ કર્યો. તે એવી રીતે કે, તેણે પોતાના લશ્કરમાં નહિ પણ સાધારણ રીતે તમામ પ્રજામાં હુકમ ફેરવ્યો કે અમુક મુદતમાં તમારે તમારા ડગલાની લંબાઇ કાપી કાડવી, ને દાઢી ને મુછ કાઢી નાખવી; એમાં જો કંઇ અંતર કરશે તેમને સો સો રૂબલના દંડ કરવામાં આવશે. એ હુકમથી રાજ્યની ઉપજમાં મોટો ઊમેરો થયો. કારણ જે નિસાની વડે આપણે બીજા લોકોમાંથી ઓળખાઇએ છીએ, એ ઓળખ જાય છે, એમ તે લોકોની સમજણ હોવાથી દંડ આપવાનું કબુલ કરતા હતા. પરંતુ રાજા કરે તો શું ન થાય?' કેટલીકવારે પીટરની મરજી પ્રમાણે પોષાક થયો. એ બાબતનો દંડ વસુલ કરતાં સરકારી અમલદારો પાવતીના બદલામાં એક તાંબાના પત્રાંનો કટકો આપતા

* આપણા સુધારકોએ આ કેહેણી ગોખી રાખવાની છે.

તેની એક બાજુએ નાક, મોઢું, મુછો, અને બરાબર ઝુલતી દાઢીની છાપ પાડેલી અને બીજી બાજુએ ડંડ આપ્યાનું વરસ છાપેલું *હતું.!

પીટરે પોતાની પ્રજાનો સુધારો કર્યો. તેની હકીકત તેણે જાતે પણ લખી રાખી છે. તે એવી રીતેઃ—(મેં છાપખાના ચાલુ કર્યાં, તેમાં શિલ્પી કામ, તોપખાના, યંત્રો અને બીજી ઉપયોગી કળાના પુસ્તકોનાં ભાષાંતરો કરાવીને છપાવ્યાં; તેજ પ્રમાણે ઇતિહાસના ગ્રંથો તૈયાર કરાવ્યાં; નાવિક વિદ્યા તથા બીજી વિદ્યા શીખવવાની નિશાળો કહાડી. વળી લાટીન, જર્મન અને બીજી ભાષા શીખવવા સારૂ પણ શાળા સ્થાપી. પેહેલાં પરદેશ જોડે વેપાર કરનારને મોતની સજા થતી તે રદ કરીને પોતાની પ્રજાને વેપાર કરવાની પરવાનગી આપી, એટલુંજ નહિ પણ તેમને તે વેપાર કરવાને ઉત્તેજન આપ્યું, તથા તહનામા, જાહેર નામા, ઈત્યાદિ ઉપર જાતે સહી કરવાનો ધારો ચાલુ કર્યો. એટલી વાત કંઈ થોડી નથી, ઘણી છે. એવડે તેના દેશની પ્રજાને કેટલો બધો ફાયદો થયો, તે કહી શકાય એવો નથી.

પરમેશ્વરે આ સૃષ્ટી સપ્ટેંબર મહિનામાં નિર્માણ કરી છે, એમ ખ્રીસ્તિ લોકો માને છે તે ઉપરથી રૂશ દેશમાં ન-

---

* આ ઉપરથી જોવાનું છે કે, આપણા દેશી રાજાઓમાંથી હાલમાં ઘણાએ યુરોપીયન કેળવણી લીધી છે. કેટલાક યુરોપની યાત્રા કરી આવ્યા છે. પણ તેમાંથી કોઈ પીટર જેવા નીકળતો નથી. જો નીકળે તો પોતાના અમલમાંથી બાળ લગ્ન વગેરે કુચાલો દૂર કરીને તથા ઉત્તમ કારીગરી દાખલ કરીને આર્યદેશનો પુનરોદ્‌ભવ કરવાનો જશ મેળવી લે. પણ અફસોસ. હજી સુધી કોઈ માલમ પડતો નથી.!!

વા વર્ષનો આરંભ તે માસથી કરતા હતા. એ રીત જ્યોતિષ શાસ્ત્રની રીતે અને યુરોપના બીજા દેશોને મુકાબલે બરાબર નથી એમ પીટરના મનમાં આવ્યાથી તેણે એવો હુકમ કર્યો કે, ચાલુ વર્ષથી એટલે ઈ૦ સ૦ ૧૭૦૦થી વર્ષનો આરંભ યુરોપમાં બીજા રાજ્યોની પેઠે જાનેવારીની પેહેલી તારીખથી ગણવો, એ વાત પ્રજાને ગમી નહિ; તેથી કેટલીક મુદ્દત સુધી પોતાના વ્યવહારમાં જુની રીત રાખી હતી. પણ સરકારી કામ નવી રીતે તડાકાબંધ ચાલ્યું ત્યારે, જુની રીતથી તેમને અડચણ પડી એટલે નવી રીત પકડી.

છેક પીટરના વખત સુધી રૂશિયન લોકોની ચાલ એવી હતી કે, જમવા ખાવામાં તથા બેસવા ઉઠવામાં સ્ત્રી પુરૂષ એકઠાં થઈ શકતાં નહિ, એટલે સર્વ કામમાં સ્ત્રી પુરૂષો આપણી પેઠે જુદાં જુદાં હતાં. એ રીતિ સ્ત્રી પુરૂષના બાપણાદિ સુખમાં સારી નહોતી. એ જોઇને તે રીત બદલી નાંખી અને હરેક પ્રસંગે સ્ત્રી પુરૂષ એકઠાં મળે, બોલે ચાલે અને પોતાનો વખત સુખસાતાથી કહાડે એવો રીવાજ દાખલ કર્યો. તેમજ મોટા લોકોને લગ્ન કરવાનું હોય તો આખા શેહેરમાંથી સ્વરૂપવંતી જુવાન છોકરીઓને એક ઠેકાણે એકઠી કરીને તેમાંથી જે ગમે તેની સાથે લગ્ન કરવાનો જુનો ચાલ હતો, તે રદ કરીને હાલની યુરોપિયન રીત પ્રમાણે પ્રીતિ વિવાહનો રિવાજ ચાલુ કર્યો. એ એ વાતો ઉપરથી તે દેશની સ્ત્રીઓનું દાસત્વ અને પરાધીનપણું જતું રહ્યું એમ કહીશું તો ચાલશે. અને એવી વાતો ઉપરથી જણાય છે કે પોતાની પ્રજા ઉપર પીટરની ખરી આ કથા કેટલી હતી.

લશ્કરના સુધારાનું કામ તેણે ઘણા દિવસ થયાં હાથમાં પકડયું હતું તે ચાલુ રાખ્યું, નવી રીતની પલટણમાં પોતાનું નામ દાખલ કરાવીને એક નાની સરખી પદવી પોતે લીધી. તે ઉપરથી ધીમે ધીમે મોટા લોકોના છોકરાઓ તે પલટણમાં પોતાનાં નામ ઘલાવવા લાગ્યા. "ક્રિયા વિના વાચાળતા વ્યર્થ છે. એ કેહેવત મનમાં રાખીને તે સર્વે કામમાં જાતેજ પડતો. માટેજ તેને જશ મળતો હતો. તેમજ ડોન નદી ઉપર અરમાર તૈયાર કરવાનું કામ ચાલતું હતું, તેણીમેર તેનું ધ્યાન હતું. ઈંગ્લાંડથી આણેલા તથા હોલાંડથી મોકલેલા કારીગરો તેમાં રોકાયા હતા. ડોન અને વોલ્ગા એ બે નદીઓને એક બીજા સાથે જોડી દેવાનું કામ પેહેલાં બ્રાકેલ નામે જર્મન ગૃહસ્થને સોંપ્યું હતું, તે તેનાથી બન્યું નહિ, ત્યારે તેના ઉપર ઈંગ્લાંડથી આણેલા કામદારોમાંથી પેરી નામે ગૃહસ્થની નેમણુક કરી, તોપણ તેને તાકીદ આપી કે તારે અરમાર ઉપર પણ ધ્યાન રાખવું જોઇએ.

આણીમેર એટલી ગોઠવણ કીધા પછી, વ્હોરોનિટ્ઝમાં વહાણો બાંધવાનું કામ ચાલતું હતું તે જોવા સારૂ પીટર તેણીમેર ગયો. ત્યાં તે ઘણા દહાડા રહ્યો નહિ એટલામાંજ અતિ દુખઃદાયક સમાચાર સાંભળ્યા કે લીફોર્ટ દેવલોક પામ્યો. એ ખબરથી તે ઘણો શોકાતુર થયો. લીફોર્ટ તેનો વહાલો મિત્ર હતો એ વાત ખરી; પણ વળી એમ હતું કે પોતે જે નવા સુધારાનો આરંભ કર્યો હતો તે લીફોર્ટની સલાહથી પાર પડશે, એવો પીટરને મોટો વિશ્વાસ હતો. તે આ બનાવથી વ્યર્થ ગયો ! આ દુનિયાની બધી વસ્તુ એવીજ છે. આ મૃત્યુલોકના માણસની સર્વ ધારણા જો સફળ થાય તો પછી આ લોકમાં અને સ્વર્ગ લોકમાં અંતર

શું રહે ? વળી બીજું એમ છે કે, બધાની ધારણા હંમેશાં સારીજ હોય છે એમ નથી. દુષ્ટ માણસોની ધારણા ઘણી નઠારી હોય છે, તે સફળ થાય તો જગત ઉપર દુ:ખનો ડુંગર ધસી પડેજ, માટે પરમેશ્વરે માણસને જે નિયમમાં મૂક્યું છે, તેજ તેને યોગ્ય છે.

લીફોર્ટના મોતથી એકલા પીટરને માઠું લાગ્યું એમ નથી. પણ આખી રૂશિઅન પ્રજા ઘણી શોકાતુર થઈ. કારણ પીટરના હાથથી એકાદો અન્યાય થઇ જાય તો તે લીફોર્ટ વચ્ચે પડીને ન્યાય કરાવતો. એવી રીતે તેણે ઘણાના પ્રાણ બચાવ્યા હતા. પરદેશી માણસ રૂશ લોકોની આંખમાં રેતી-ના દાણાની પેઠે ખુંચતો હતો એમ છતાં લીફોર્ટને માટે તેમને સ્વદેશ બંધુ કરતાં એ વધારે લાગ્યું. એપરથી તે કેટલો ભલો અને મોટા મનનો હોવો જોઇએ તેનો વિચાર વાંચનારાઓએ કરવો. પીટરે પાછા મૉસ્કો જઇને લીફોર્ટનો પ્રેતસંસ્કાર મોટા સમારંભથી કર્યો. તેની યાદગારી સારૂ તેના ઉપર મોટી કબર બંધાવી ને તે ઉપર લાટીન અને ડચ ભાષામાં તેની સ્તુતીના વાક્યો કોતરાવ્યાં. કોઈ પીટરનું ચરિત્ર લખવા માંડે કે તેમાં લીફોર્ટનું નામ આવ્યા વિના રહેતું નથી. એ તે જન્મ્યાનું સાર્થક !

લીફોર્ટનો પ્રેત વિધી પત્યા પછી તે પાછો વ્હોરોનિટ્ઝમાં પોતાના કારખાના ઉપર ગયો. ત્યાં ઈંગ્રેજ, ડચ, જર્મન, ઇટાલિયન ઇત્યાદિ અનેક દેશના કારીગરો એકઠા થયા હતા તેમાં મળીને તેમના જેવો પોશાક વગેરે કરીને તેના જેટલું બલ્કે તે કરતાં એ વત્તું કામ કરતો. તેમાં તે ડચ સાથે વધારે બોલચાલ કરતો હતો, કેમકે તેને તેમની ભાષા સારી આવડી હતી. તેમાં એકાદ મજુરને કામ કરતાં ન

આવડે, કોઇ થાકી જાય, અથવા કોઇને કંઇ વાગે તો તેમને મદદ કરવાને હમેશ તત્પર રહેતો હતો.

એમ ત્યાં કેટલાએક દિવસ રહીને મૉરકોમાં પાછો આવ્યો. ત્યાં તેણે હુલ્લડ વેળાએ સખત શિક્ષા કરીને કઠણાઇ જણાવી હતી, તેથી લોકો તેનાથી ઘણા ડરતા રહેતા. પણ એ વાત તેના તો ધ્યાનમાંએ નહોતી. તે પોતાના નાના મોટા સઘળા લોકો સાથે ખુશીથી બોલે, હસે, રમે, અને એમ દેખાડે કે હું પણ તમારા માંહેનો એક જણ છું. તે ગરીબ લોકોના ઘરમાં જઇને તેના સમાચાર લેતો, અને કોઇ કવાયો કે ખુવાર થયો માલમ પડે તો પૈસાની મદદ કરતો એવી તેની પરોપકાર વૃત્તિ હતી. તેણે પેહેલા બંડવાળાને જે શિક્ષા કરી તે જોતાં એ મોટો ક્રુર હશે એવું કોઇને લાગે પણ તે ક્રુર નહોતો. ઘણો દયાળુ હતો. તેને વિષે એક ગ્રંથકાર એમ લખે છે કે, તે સ્વાભાવિક રીતે ક્રુર નહોતો, પણ પ્રસંગવશાત્ રાજ્યના હિત સારૂ તેને ક્રુરપણું પકડવું પડતું હતું એજ વાત ખરી જણાય છે, અને તે પીટરને ઘણી શોભા આપનારી છે. કારણ એ ઉપરથી એટલું તો સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે, તે ક્રોધને આધિન ન હતો. પણ ક્રોધ તેને સ્વાધિન હતો. ને એ રેહેણી, ઉત્તમ સાધુના લક્ષણો માંહેનું એ એક લક્ષણ છે.

લીઆયને મેઝિકાફની હવેલીમાં પીટરને કંઇ દારૂનો ચમત્કાર કરી બતાવતાં દીઠો. તે પુરો થયા પછી ઝાર તેને કહેવા લાગ્યો કે, "અરે, તમે ઘણા ફરેલા છો ને તમે તો ઘણા ચમત્કારો દીઠા હશે, પણ આ હું તમને એક ચમત્કાર દેખડાવું છું, એમ કહીને તેણે એક ગરીબ અને અશક્ત રૂશિઅનને આણીને ઉભો કર્યો. તેના શરીર ઉપ-

રનાં લુગડાં કહાડ્યાં, ત્યારે તેની દુંટીના જરા ઉપરના ભા-
ગમાં એક ગુમડું નજરે પડ્યું તે વેહેતું હતું; તેમાંથી જે
ખાય તે અર્ધુ પચેલું બહાર નીકળી પડે. એ જોઈ લીઆ-
યન ઘણો દલગીર થયો. તથા એ માણુસ વિષે પીટરને
પણ ઘણું લાગ્યુ તેથી તેને સારો કરવાની ઘણી માથા
કુટ કરી, પણ તેને કશી ટીકી લાગી નહિ. તેવી હાલતે
નિર્ભાગ્ય માણુસ નવ વર્ષ સુધી ભોગવીને આખરે મરણ
પામ્યો.

ભાગ ત્રીજો.

પરદેશ જોડે સારી રીતે વેપાર ચલાવ્યા વિના આપણા
લોકો સુધરીને સંપત્તિવાન થશે નહિ. એમ પીટર ખાત્રીથી
માનતો હતો. અને વેપાર વધવાને સારૂ આપણા દેશમાં
પુષ્કળ સારાં બંદરો હોવાં જોઈએ, તથા સમુદ્ર ઉપર આ-
પણું ધણીપણું ચાલવું જોઇએ. એ પણ તે સારી રીતે
સમજતો હતો. એ માટેજ તેણે વાહાણો તથા આરમારની
હોંસથી તૈયારી ચલાવી હતી. તેણે આઝાફ જીતી લીધાની
હકીગત તો પાછલા ભાગમાં આવી ગઇ છે. એ બંદર
જીતવાની તેની મુખ્ય મતલબ એજ હતી કે ત્યાં પોતાનો
અધિકાર સારી રીતે ચાલવા લાગ્યો, કે, કાળો સમુદ્ર પો-
તાના તાબામાં સેહેજ આવે. વળી તેના મનમાં એમ
આવી ચુકયું હતું કે બાલટિક સમુદ્રની પેલીમેરનો કિનારો
એટલે ફિનલાંડના અખાતમાં આપણો વેપાર સારી રીતે
ચાલે તો પછી તે સમુદ્રના બીજા ભાગમાં દાખલ થવાને
આપણે બીલકુલ અડચણ પડશે નહિ. પણ ફિનલાંડનો
અખાત સ્વીડનના રાજ્યના તાબામાં હતો; એ વગર વિના

નદીના બંને કાંઠાનો પ્રદેશ ઠેઠ લાડોગા સરોવર સુધી પણ તેમનીજ પાસે હતો. તે જોઇ પીટર પોતાને ચારેમેર ઘેરાયલો સમજીને મોટા વિચારમાં પડયો. વળી તેની પક્કી ખાત્રી હતી કે, સ્વીડનના રાજા સાથે ટક્કર લેવા જેટલું જોર પોતામાં નથી; તો આ કામમાં બીજા કયા રાજ્યની મદદ લેવી જોઇએ, અને વળી તે મદદ જેવા તેવાની તો ઉપયોગી નથી, એવા વિચારમાં હતો એટલામાં તેને ખબર મળી કે, પોલાંડ અને ડેનમાર્કના લોકો સ્વીડનના રાજ્ય ઉપર હલો કરવાની તૈયારીમાં છે. એ ઉપરથી તેગને પોતાની જોડે મેળવી લીધા. ને ત્રણે એકઠા થઇને ઝપાટાબંધ તૈયારી ચલાવી. એ ખબર સ્વીડનના રાજા બારમા ચાર્લ્સને થતાંજ તે પણ લડાઈની તૈયારી કરવા લાગ્યો. એ વખત એટલે ઈ. સ. ૧૭૦૦માં તે માત્ર અરાડ વર્ષનો હતો.

માણસની હિંમત અને શૂરાતન તેની વય ઉપર આધાર રાખતું નથી. ચાર્લ્સ આ પ્રસંગ પેહેલાં તો લગાર ભયંકર લાગ્યો. પણ થોડીવાર વિચાર કર્યા પછી તે લડાઈ કરવાને ઘણો ઉશ્કેરાયો. લાગલીજ પોતાની પ્રધાન મંડળી બોલાવીને તેમાં સ્પષ્ટ કહ્યું કે, 'અન્યાયનું યુદ્ધ હું કદી કરનાર નથી, અને વાજબી લડાઇનો એકવાર આરંભ કીધા પછી શત્રુનો પરાભવ કર્યા વગર હું તેને મુકનાર નથી. કોઈ પેહેલો મને છેડશે તેના ઉપર હુમલો કરીને તેની ખોં ભુલાવી દઇશ, એટલે બીજાઓ એની મેળેજ નાહિંમત થશે." એવું ભાષણ કરીને ચાર્લ્સે પોતાનો બધો વૈભવ એક કોરણે મુકી પેહેલ વેહેલો ડેનમાર્કના નૌકાસૈન્ય ઉપર હલ્લો કરવાનો બેત રાખ્યો. પણ તે પાર પડયો નહિ. તેના મનમાં કોપનહેગન રાજધાનીને ઘેરો ઘાલીને ત્યાંના

રહેવાશી અને રાજાની દુર્દશા કરવાનું હતું. પણ ત્યાંના રાજાએ ચાર્લસને ૪૦૦૦૦ રિક્સડાલર* આપીને સલાહ કરવાનું કહ્યું તે તેણે માન્યું. એ કોલકરારથી હાલસ્તીન પ્રાંત જેનો હતો તેનેજ મળ્યો. એજ પ્રાંત મેળવવા સારૂ તે રાજાએ આટલી ખટપટ માંડી હતી તે ફોગટ ગઇ.

પેલીમેર પોલાંડના રાજાના લસ્કરે રૈગા શેહેરને ઘેરો ઘાલ્યો. તે શેહેર ત્યારે લિવ્હોનિયા પ્રાંતની રાજધાની હતી. તેના લસ્કરને મદદ કરવા સારૂ ઝાર પણ પોતાના લસ્કર સાથે આવવા નીકળ્યો. એ શેહેર જીતી લેવા સારૂ પોલ સેનાના સરદાર ફ્લેમિંગે પુષ્કળ પ્રયત્ન કર્યો, તથાપિ માંહેના સરદાર દ્દિઆલબર્ગે તેનું કંઈ ચાલવા દીધું નહિ. તેથી આખરે નિરાશ થઇને, રૈગામાં જે આટલો બોહોળો વેપાર છે તે ડચ લોકોનો છે અને એ અમારા મિત્ર છે માટે અમે તેમને અડચણ આપવા ચાહાતા નથી. એમ સબબ બતાવીને પોલ રાજાએ તે ઘેરો ઉઠાવી લીધો. એવી રીતે એ ત્રણ એક સંપીઓમાંના બે રાજાને ચાર્લસના લસ્કરે નાહિંમત કરી નાખ્યા. ત્યાર પછી બાકી રહેલા એક પીટરના સમાચાર લેવા સારૂ તેણે કંબર બાંધી.

પીટરે આઠ હજાર લસ્કર જોડે લઇને ઇંગ્રિઆ પ્રાંત લુટીને ઉજડ કર્યો. તેમ કરવાના કારણનું જાહેરનામું ત્યાં બહાર પાડયું, તેમાં એમ લખ્યું હતું કે, "રૈગામાં ખુદ અમારૂં ઘણું અપમાન થયું તથા ત્યાં અમારી દરબારના વકીલને સામાન સુમાન ઘણો મોઘો લેવો પડયો, માટે અમારે આવી રીતે વર્તવું પડયું," પીટર મોટો માણુસ હતો. એવો અમારો અભિપ્રાય છે. તોપણ ઉપલું બહાનું છેક

*ડેનમાર્કનો એ ચલણી સિક્કો છે.

નાદાની ભરેલું હતું એવું અમારાથી કહ્યા વિના રહેવાતું નથી.

એવું આમ તેમ તોફાન મચાવ્યા પછી રૂશિઅન લશ્કરે નારોવા નદીને કાંઠે નાર્વ્હા નામે ઘણા જોરાવર શેહેરને ઘેરો ઘાલ્યો. તે આસરે બે માસ પર્યંત રહ્યો એટલામાં અંદરના સ્વીડનના રાજાના સિપાઇઓએ રૂશિઅન સિપાઇઓનું કશું ચાલવા ન દીધું. આખરે ઈ. સ. ૧૭૦૦ના નવેંબર માસની ઓગણીસમી તારીખે માંહેના લોકો ઉપર બહારના માણસોએ જબરો હુમલો કર્યો તેથી માંહેના લોકોએ ગભરાઇને હથિયાર છોડી દઈ લડાઈ બંધ કરવાની વિનંતી કરી તેથી થોડી મુદત લડાઈ બંધ રહી. પણ પછીથી જે ઝપાટો ચાલ્યો તેના આગળ પીટરના સિપાઈથી ઉભા રહી શકાયું નહિ તેથી નાશવા મંડ્યા, અને તેની પાછળ દુશ્મનો લાગ્યા. આ લડાઇ ઘણી મોટી હતી એ ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ છે. આ લડાઇ વેળા એ પીટર તરફનું બધું મળીને ૮૦૦૦૦ આદમી હતું તેનો પરાભવ સ્વીડનના ૮૫૦૦ માણસોએ કર્યો ! જેમ ચતુરાઇ અને શુરાતનનો આધાર વય ઉપર નથી, તેમ લશ્કરના પરાક્રમનો આધાર તેની સંખ્યા ઉપર નથી પણ તેની કરામત અને ડહાપણ ઉપર હોય છે. પીટર બાદશાહની એવડી મોટી ફોજ હતી ખરી, પણ તેમાંના બાર હજાર સિપાઇ વગર બીજા બધાને કવાયત આવડતી નહોતી એટલુંજ નહિ પણ તે બધા જંગલી હતા. તે બધા ચામડાં પેહેરતા અને બંદુક કોને કહે છે તે તે બિચારાઓને ખબરે નહોતી. આ લડાઇની તમામ હકીગત પીટરે પોતાને હાથે લખી રાખી છે. તેમાં એવું કહ્યું છે કે આ લડાઇમાં રૂશિઅન લશ્કરમાંથી આસરે ૬૦૦૦ માણસો મુવાં અને સ્વીડન બાજુનાં ત્રણ હજાર મુવાં. એ બનાવની વખતે પીટર ત્યાં નહોતો

પણ પોલ લશ્કરની તેણીમેરની અવસ્થા સાંભળીને તે લડાઇને આગલે દિવસે પોલાંડના રાજાને મળવા સારૂ અને હવે પછી શી રીતે ગોઠવણ કરવી તેનો મનસુબો કરવા સારૂ તેણીમેર ગયો હતો. તેથી તેની પાછળ એ બનાવ બન્યો.

એ અપજશ બાબત બીજાઓના વિચાર કેવા હતા તે જાણવાથી કાંઇ વિશેષ ફાયદો નથી. પણ એ બનાવથી પીટરના મનમાં કયા કયા વિચારો આવ્યા હતા, તે જાણવાની વાંચનારાઓની સેહેજ ઇચ્છા થશે તે પુરી કરવા સારૂ અમે પીટરે પોતાના હાથનો લખેલા હેવાલનું તાત્પર્ય અહીં દાખલ કરીએ છીએ, "અમારા અણુશીખાઉ લશ્કરનો પરાભવ સ્વીડનના લશ્કરે કર્યો એ વાત ખરી છે. અમારા લશ્કરમાંની એકજ પલટણ સીફ્રેટ શીખવીને તૈયાર કરી હતી. અને બીજા કેટલાએક સિપાઇઓને આત્રાફની માત્ર બેજ લડાઇઓ જીત્યા વગર બીજો કંઇ અનુભવ નહોતો. તેમણે કવાયત શિખેલા લશ્કર જોડે બીલકુલ ટક્કર લીધી નહોતી. એવા અણુશીખાઉ અને વગર અનુભવવાળાનો પરાભવ સારા શીખેલા અને ઘણા અનુભવવાળા જુના લોકોએ કર્યો એમાં મોટી નવાઇ નથી. શત્રુને જે એ ફતેહ મળી તેથી મને ઘણું માઠું લાગ્યું તથા આગાડી જીત થવાની આશા ભંગ થઇ એ વાત ખરી છે. વળી મારા મનમાં એમ આવ્યું કે, અમારા ઉપર ઇશ્વરની ગેરમેહેરબાની થઇ છે. તથાપિ એ ગેરમેહેરબાનીનો જે વિચાર કરવો એમાંજ અમારૂં હિત છે. તે શી રીતે તે હું કહું છું. અમારા અણુશીખાઉ લોકોએ સારા શીખેલા અને શૂરા લોકોને એણે એ સમયે હરાવ્યા હોત, તો ખચિત

અમારા લોકો અહંકારથી ફુલાઇ જાત, અને અમારાથી વધારે સુધારો કરવાનો ઉદ્યમ થાત નહિ; તથા તેથી અજ્ઞાન અને અભિમાન વધીને અમારી શી વલે થાત તેનો વિચાર સુદ્ધાં મારાથી થતો નથી !! આ ફતેહને લીધે સ્વીડનના લોકોને ગર્વ ચઢ્યો તેનાં ફળ તેને પલ્તવ્હા*ની લડાઇમાં ચાખવાં પડ્યાં. એ હારનો ધક્કો અમને લાગ્યો તે અમને ગુણકારી થઈ પડ્યો. કેમકે તે વડે અમે એવડા સાવધ થયા, અને અનુભવની ખોટ વધારે કાળજીથી પુરવા લાગ્યા." એ પીટરના લેખનો સારાંશ છે. એ ઉપરથી તે પરાજય વિષે તેનો વિચાર કેવો હતો તે સેહેલથી ધ્યાનમાં આવશે.

નાર્વ્હાની લડાઇમાં તેની હાર થયા પછી તેણે મેરની સરહદ ઉપર કેટલુંક લશ્કર બંદોબસ્તને સારૂ મુકીને પીટર પાછો મૉસ્કોમાં આવ્યો, અને ફરીથી લડાઇ કરવા સારૂ વળી પાછી તૈયારી કરવા લાગ્યો. તે રાજધાની શેહેરના ભજન મંદીર અને મઠમાં મોટા મોટા પુષ્કળ ઘંટો હતા, તેમાંના કેટલાએકને ગાળીને તેની તોપો અને બંદુકો કરાવી, એથી ત્યાંના ધર્મોપદેશકોને ઘણું માઠું લાગ્યું અને બોલવા લાગ્યા કે, પીટરની બુદ્ધિમાં ફેર પડી ગયો છે, અને તે આવાં અશાસ્ત્ર કર્મો કરે છે તેથીજ તેની હાર થાય છે. તોપણ પીટર તેથી બીહીનો નહિ ને પોતાનો ઉદ્યોગ પણ તેણે છોડી દીધો નહિ.

ત્યાર પછી તે કેટલેક દહાડે પીપસ સરોવર તરફ ગયો,

---

*એ લડાઇ આગળ ઇ. સ. ૧૭૦૭માં ચાર્લ્સ અને પીટર વચ્ચે થઈ. તેમાં સ્વીડ લોકોનો છેક પરાભવ થયો. એના પછીનો આ પીટરનો લેખ છે.

અને ત્યાં ઇ. સ. ૧૭૦૧ની આખરમાં આરમારનાં પચાસ વહાણો સઘળા સામાન સુદ્ધાં તૈયાર કરવાનો બંદોબસ્ત કર્યો હતો તે કામ ક્યાં સુધી આવ્યું છે, તે તેણે જાતે જઇને જોયું. એમાંના દરેક વહાણ ઉપર પચાસ પચાસ માણસો રાખ્યાં હતાં. એવી રીતેજ તેણે લાગોડા સરોવર ઉપર રાખવા સારૂ ડોન નદી ઉપરના વહાણવાળા લોકોને આણ્યા હતા. એ બધી લડાઇની ખટપટ ચાલી રહી હતી, તોએ મૉસ્કો શેહેરમાં લોકને સુધારવાનું કામ ક્યાં સુધી આવ્યું છે તે પીટર વારંવાર જઇને જોતો હતો. એ બાબત નામાંકિત ફ્રેંચ ગ્રંથકાર વ્હાલતેર એમ લખે છે કે, "રાજ્યમાં કોઇ ઠેકાણે ગરબડ ન હોય ત્યારે જે રાજા લોકના ફાયદાનાં કામો તરફ ધ્યાન દે છે, તેમના વખાણ પુસ્તકોમાં કરેલા છે તે ઠીક છે, તથાપિ નાર્વ્હા આગળ સેહેજમાં હારેલો, અને બીજી મોટી લડાઇની તૈયારી કરતાં, કાળો સમુદ્ર, કાસ્પિયન સમુદ્ર અને બાલટિક સમુદ્રને એક બીજા સાથે જોડી દેવાની પીટર મેહેનત કરતો હતો એ વાત તેને ઘણી શોભા આપનારી છે. એથી તે જેટલો સ્તુતિ પાત્ર થયો, તેટલો મોટી મોટી ફતેહ મેળવવાથી થાત નહિ."

નાર્વ્હાની લડાઇમાં જીત મેળવીને ચાર્લ્સે તેની પીઠ પકડવી હતી, પણ તે બુદ્ધિ તેને સુઝી નહિ. તેણે તે કામ મુકીને પોલાંડના રાજ્ય તરફ પોતાનું ધ્યાન દોડાવ્યું, તેથી ઝારને બીજી લડાઇ કરવા સારૂ પોતાના લશ્કરમાં સુધારો કરવાની સારી તક મળી. વળી એ તકમાં તેણે સાક્સનીથી ઘેટાં અને બકરાંને પોતાના દેશમાં અણાવ્યાં. એવી મતલબથી કે કારખાનાને સારૂ ઉન જે દેશાવરથી મંગાવવું પડતું, તે પોતાનાજ દેશમાં ઉત્પન્ન કરવું. તેણે સુતરાઉ

કાપડ અને કાગળના કારખાનાં પોતાના દેશમાં ચાલુ કર્યાં, દવાખાનાં બંધાવ્યાં, પરદેશથી કંસારા, લુહાર, સુથાર વગેરે લોકોને બોલાવી મંગાવ્યા, એટલે જે કામ બીજા રાજાઓ છેક શાન્તિના વખતમાં કરતા હતા તે એણે આવી લડાઇની દોડધામ વેળાએ કર્યાં. ત્યારે એને સાબાશી ન ઘટે કે? એનો શત્રુ સ્વીડનનો બારમો ચાર્લસ એથી ઉલટો હતો એટલે તેને સુધારો કરવાની મરજી મુજબ નહોતી. તથા તે પોતાની પ્રજા વિશે તલમાત્ર પણ કાળજી રાખતો નહોતો. વળી તે લગાર તોરી હતો. તેણે ઇ. સ. ૧૭૦૨ના વર્ષ સુધી પીટરનું તો નામે ન લીધું પણ એવો ઠરાવ કર્યો કે એને મદદ કરનાર પોલાંડના રાજાને ગાદી ઉપરથી કાઢી મૂક્યા વગર રહું નહિ. તેની એવી ચાલથી ઝારને ઘણો ફાયદો થયો. આ જગતમાં એકના અજ્ઞાનને લીધે બીજાને લાગ સાધે છે એવું જે કહેવાય છે તેનો આ એક સ્પષ્ટ દાખલો છે.

આટલી વાર સુધી પીટરની બધી સેના છેક નકામી બેશી રહી નહોતી, તેની કવાયદ અને ટાપટીપ ચાલી રહી હતી એટલુંજ નહિ, પણ ઇગ્રિયા તથા લિવ્હોનિયા પ્રાંતમાં સ્વીડ લસ્કર સાથે નાની નાની ઝપાઝપી કરીને પોતે કેટલી સુધરી છે તેની પોતે ખાતરી કરતી. પીટર પણ નિરંતર ચારે બાજુએ ફરતો હતો. આ અઠવાડિઆમાં તેને પ્લેસ્કોમ જોઇએ તો, બીજે અઠવાડિએ તે મૉસ્કોમાં હાજર અને ત્રીજામાં આર્ખેંજલ જઇ પોતાના કામની દેખરેખ કરતો હોય. વળી સ્વીડન રાજાનો વિચાર જાણવામાં આવ્યો હતો કે આર્ખેંજલ ઉપર હુમલો કરીને તે જીતી લેવું, માટે તેનો બચાવ કરવા સારૂ ત્યાં કિલ્લો બાંધવાનો પીટરે નિશ્ચય કરીને તેનું ખાત મુરત પોતાને હાથે કીધું. અને તે કિલ્લાનું

નામ ન્યુદ્રિના પાડ્યું એ સમયે જનરલ સ્કીરમેતાફ નામે પીટરનો મોટો સરદાર મોટા લસ્કર સાથે દુશ્મનના લસ્કરની પુંઠે લાગેલો હતો. તેની આગલી ટોળી તારીખ પેહેલી જાનેવારી સન ૧૭૦૨ ને દિવસે ઇરેસ્ફોર્ટ નામે ગામડા આગળ દુશ્મનને મળી મોટી લડાઇ થઇ તેમાં સ્વીડ ફોજ હારી. એ લડાઈ વિષે ખુદ પીટર એમ લખે છે કે, "અમારા માણુસો નવાં હતાં. તેમને લડાઇનો અનુભવ નહોતો; અને અમારૂં તોપખાનું તેને આવી મળ્યું નહોતું. તેણે કરીને શત્રુની ફોજ તેમના ઉપર ધસારો કરીને પ્રથમ તેમને નસાડ્યા એ વાત ખરી તથાપિ તોપખાનું આવી પહોંચતાંજ તેમને નવું શૂર આવ્યું, અને ફરીને કારી હામ પડી, દુશ્મન ઉપર ઘણા જોસ્સાથી તેણે હુમલો કર્યો. ત્યારે આશરે ૮—૧૦ ઘડી સુધી મોટી લડાઇ ચાલી, તેમાં શત્રુને પાછા હઠાવ્યા. એટલુંજ નહિ પણ તેમને તેમનું તોપખાનું છોડી દઇને નાશવાની ફરજ પાડી. એ પ્રસંગે સ્વીડ લોકોનો ભારે નાશ થયો. કારણ માત્ર લડાઈના મેદાનમાં તેમના ત્રણ હજાર માણુસો પડયાં ત્યારે અમારાં બધાં મળીને ૧૦૦૦ મુવાં."

એ જીતથી પીટરને મોટો સંતોષ થયો. તેણે સ્કીર મેતાફને એક મોટા માનની પદવી આપીને તેને બહુ આબરૂ આપી. વળી મોટી સભા ભરીને તેણે સર્વની સમક્ષ પરમેશ્વરનો આભાર માન્યો અને એ ઓછવ નિમિત ઠેકાણે ઠેકાણે આસતબાજી છોડી. "એ વખતે અમારૂં લસ્કર દુશમનથી બેવડું હતું તેથી આપણે જીત મેળવી છે. કાં ચિંતા નહિ. થોડી મુદત પછી આપણા લોકો તેના બરાબર હશે તોપણુ આપણે જીતીશું." એમ તેણે એ પ્રસંગે કહ્યું.

વળી તારીખ ૧૭મી જુંલાઇએ બહાદુર સરદાર સ્કીર-

મેતાફ અને સ્વીડનના લશ્કર વચ્ચે બીજી લડાઇ થઇ, તે વિષે પીટરનું લખવું છે કે, "પરમેશ્વરની કૃપાથી અમારા લશ્કરે દુશમનોને નસાડી મૂક્યા અને અમારૂં જે તોપખાનું અને નિસાનો પેહેલાં એમણે લીધાં હતાં તે પાછાં લઇને તેમના તોપખાનાની એવી દુર્દશા કરી નાખી કે, તેના માણસોમાંથી થોડાંજ પોતાની છાવણીમાં જવા પામ્યા હશે. અમારા સરદારે પાયદળને પાછળ રાખીને ઘોડેસ્વાર લશ્કર વડે શત્રુ ઉપર ધસારો કર્યો, ને તેમના મુકામવાળા શેહેરની પાસે ફરીથી બીજીવાર તેમની દાણા દાણ કરી નાંખી. તે વખત ૧૬ નિસાનો અને ૧૫ તોપો તેમની પાસેથી છીનાવી લીધી અને ઘણા લોકોને પકડીને કેદ કીધા તે જુદા. એ વેળાએ અમારી તરફના દશ અમલદારો અને ચારસેં સિપાઇઓ મરણ પામ્યા."

બીજી મોટી લડાઇ કરીને પણ પેલો શુરો સરદાર રકીરમેતાફ નિરાંતે બેઠો નહિ. પણ તેણે સ્વીડનના રાજ્યનું આજ આ શેહેર લીધું, તો કાલે પેલું અને પરમ દહાડે બીજાું. એમ કરતો કરતો મરીનબર્ગ સુધી આવી પહોંચ્યો ને તેના ઉપર હુમલો કર્યો ત્યારે માંહેલા લોકો પોતાન હથિઆર છોડીને શરણ આવી સ્વસંરક્ષણની વિનંતી કરવા લાગ્યા. એમ ચાલી રહ્યું છે એટલામાં એક સ્વીડ સિપાઇ પોતાની બઇરીને ઘસડતો લઇને દારૂખાનામાં પેઠો, અને તે દારૂને સળગાવી દીધો એથી આખી ઇમારત સળગીને મોટો ભડકો થયો, અને તેથી કેટલાક સ્વીડન ને કેટલાએક રૂશિઅનના જીવ ગયા. તે ઉપરથી વિજયી ફોજને ઘણો ક્રોધ ચડવાથી તેમણે શેહેરમાં જે કોઇ હાથમાં આવ્યું તેમને પકડીને ઝટ કેદ કરી તે શેહેરનો નાશ કરી નાંખ્યો.

મરીનબર્ગમાંથી જે માણસ પકડાયાં તેમાંનું એક માણસ એવું નિપજ્યું કે, આ ઇતિહાસનો મુખ્ય નાયક જે પીટર તેનો અને એ માણસનો ઘણોજ પ્રેમ વધે, તથા મરણ સુધી બંને એક બીજાના સુખ દુખના ભાગીઆં થાય એવો ઇશ્વિરી સંકેત હતો. એ માણસ માથાં નાગે જુવાન અને પરમ રૂપવંતી સ્ત્રી હતી. તેનુંજ નામ પછી કથાથેરાઇન પડયું, અને ઇતિહાસમાં તે એજ નામે ઓળખાઇ. મરીનબર્ગમાથી જે લોકો કેદ પકડાયા તેમની તપાસ કરીને તેની વ્યવસ્થા રાખવાનું કામ બોઅર નામે એક મોટા લશ્કરી સરદારને સોંપ્યું હતું. તે માણસોને એક પછી એક એમ જોતો જોતો તે પેલી માથાંની પાસે આવી પહોંચ્યો. તેણે તેની ભણી જોયું ત્યારે આંખોમાંથી આંસુની ધારા ચાલી રહી છે, તથા અત્યંત શોકાતુર બની રહી છે, એમ તેની નજરે પડયું. મુળમાં તે લાવણ્યની ખાણ તેમાં વળી જુવાની ને દુ:ખીઆરી જોઇને બોઅરનું ચિત્ત વેધાયું. તેથી તેણે પોતાના માણસોને હુકમ કીધો કે, આ કામ પત્યા પછી હું જ્યારે નવરો પડું ત્યારે પાછી એ બાઇને ફરીથી મારી આગળ એક વાર હાજર કરજો; અને ત્યાં સુધી એની સારી પેડે બરદાસ કરજો. પછી જ્યારે થોડી વારે પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે હુકમ પ્રમાણે બોઅર પાસે તે સુંદરીને હાજર કરી; તેનું શરીર તેજવંત હતું. અને તેની ઉઠવા બેસવાની તથા બોલવા ચાલવાની લઢણ અત્યંત મનોરંજક હતી; તેથી તેની મુળ પીઠીકા શી છે તે જાણવાની બોઅરને સેહેજ ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઇ. બોઅર તેની આગળ બોલવા લાગ્યો ત્યારે બીક અને અચંબાથી બાઇ, સ્તબ્ધ ઉભી રહી. બોઅરે તેને કહ્યું કે, તું કાંઇ બીહીશ

નહિ, અમે તારી સાથે સારી રીતે ચાલીશું. એ સાંભળીને થોડી હિંમત પકડી તેણે પોતાની સર્વ હકીગત તેને સંભળાવી. તે આ પ્રમાણેઃ—"લિવ્હોનિઆમાં દોર્ત સરોવરને કાંઠે રિંજન નામે એક નાનું ગામડું છે, ત્યાં હું જન્મી. તે ગામડાનો માલિક કૌન્ટ રોજેન કરીને હતો. તેના આશ્રા હેઠળ કાંઈ કામ ધંધો કરીને મારી ગરીબ મા પોતાનું ગુજરાન ચલાવતી. હું ત્રણ વર્ષની થઇ એટલે મારી મા તથા તેનો આશ્રયદાતા કૌન્ટ રોજેન એ બંને મરણ પામ્યાં. તે વારે મને તે તાલુકાના વહીવટદારે પોતાના તાબામાં લીધી, અને થોડી ઘણી વિદ્યા શીખવવાનો ઠરાવ કર્યો. એમ કરતાં એક દહાડો મરીનબર્ગ તાલુકાનો ધર્માધિકારી દાકતર ગ્લક ત્યાં આવ્યો. તેણે મને તે અમલદાર પાસે માગી લેઇ પોતાને ઘેર તેડી જઇને પોતાના છોકરા પ્રમાણે પાળી પોષી. હું સમજણી થયા પછી તેના ઘરનું કામકાજ કરવા લાગી. મને કોઇએ કામ કહ્યું અને મેં તેને ના કહી, એવું કોઇ દિવસ બન્યું નથી. પેહેલાં તો મને માત્ર લિવ્હોનિયમ ભાષાજ આવડતી હતી. પરંતુ ગ્લકને ત્યાં ગયા પછી સારી પેઠે જર્મન ભાષા પણ બોલવા લાગી. હું પરણવા જેવી થઇ ત્યારે કેટલાએક ગૃહસ્થોએ મને પોતાની જોડે લગ્ન કરવા સારૂ કહ્યું એટલુંજ નહિ પણ આગ્રહ પણ બતાવ્યો. તેમાં એક લશ્કરી માણસનું મન મારા ઉપર અતિશય ચોંટયું. મને પણ તેના વિષે પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો, ત્યારે મેં મારા ધર્મપિતા ગ્લકને પુછી તે ગૃહસ્થ જોડે લગ્ન કર્યાં. એ વાત ગઇ પરમદહાડે બની; અને શું કહું સાહેબ, મારો ધણી ગઇ કાલની લડાઈમાં માર્યો ગયો! હવે શું કરૂં?" એ હકીગત સાંભળીને બોઅરને

ઘણી દયા આવી. તેના અંતઃકરણમાં એકલી દયાજ ઘો-ળાતી હતી એમ નહિ, પણ તેની સાથે તેના ઉપર પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો. તે અનાથ થઇ વાસ્તે તેનું રક્ષણ કરવું જોઇએ, એવું ડોળ દેખાડીને તે તેને પોતાને ઘેર તેડી ગ-યો, અને ખોરાકી પોષાકી આપી તેને પોતાની રાખ બનાવી.

આવી રીતે તે બોઅરને ઘેર રહેતી હતી, તેવામાં એક દહાડો મેઝિકાફ તેને ઘેર આવ્યો. ત્યારે માર્થા તેની નજરે પડી. તે પણ વિષયી હોવાથી તેનું મન તેના ઉપર ગયું. એ કોણ ને ક્યાંથી આવી વગેરે સર્વ હકીગત બોઅરને પુછી તેણે કહ્યું, "એ તમે મને આપશો કે ?" બોઅરના મનમાં તો આપવાનું નહોતું, તથાપિ કરેશું બિચારો ! તેને લશ્કરમાં આજે મોટી જગા મળી હતી, તે માત્ર મેઝિકા-ફની કૃપા વડેજ. એ ઉપકારનું ઋણ તેના માથા ઉપર હોવાથી તેનાથી ના કહેવાઇ નહિ. તથાપિ તેની શી મરજી છે, તે બંને જણે ખુલી રીતે જાણવા સારૂ તેને પાસે બો-લાવીને પૂછયું કે, "તું એમને ઘેર જવાને ખુશી છે કે ? મારા કરતાં એમને ઘેર તારૂં વધારે સારૂં થશે." એ બો-લ સાંભળીને તે લજ્જા સહિત અચંબામાં કાંઇ જવાબ ન દેત ઘણી અદબ અને નમ્રતાથી ચાલી ગઇ. પણ બો-અરનું કહેવું તેના મનમાં ઠરયું ને બીજે દિવસે મેઝિકાફ-ના મેહેલમાં જઈ તેના ઘરના માણસો સાથે હળી મળી જઈ તેની ઉપપત્ની થઇ. સત્તર વર્ષની ઉમરે ઇ૦ સ૦ ૧૭૦૪ માં એ બાઇ પીટરના જોવામાં આવી. તે પણ તેને જોઇને મોહો પામ્યો. જેમ મેઝિકાફે બોઅર પાસે માગી લીધી હતી તેમ તેની પાસે પીટર માગી લેઈ તેની જોડે પ્રથમ તો ગાંધર્વ વિવાહ કર્યો અને કેટલાક દિવસ પછી

તેને મોટા સમારંભથી ખુલ્લી રીતે પરણ્યો. એવી રીતે, મરી-
નબર્ગના ઘેરામાંથી કેદ પકડેલી, છેકજ ગરીબી અવસ્થા
વાળા એક સ્વીડ માણસની છોકરી કાંઇ એ શ્રમ ન કરતાં
ફક્ત પોતાની કાન્તી અને મીઠાસના બળે અર્ધી પૃથ્વી
ઉપર અમલ ચલાવનારા મહા પરાક્રમી રૂશીઆ દેશના
બાદશાહ પીટરની પટરાણી થઇ બેઠી ! એના આ ચરિત્રને
લાવણ્ય વિજય એવું નામ આપવાને શી ચિંતા છે ? એ
બાઈ રૂપે જેવી સુંદર હતી, તેવી ઘણી વિચારવંત અને
ડાહી હતી. એ બાબતના ઉદાહરણો આ ચરિત્રમાં ઘણાં
જણાઈ આવશે.

હવે મૂળ વાત ઉપર ધ્યાન આપવું જોઇએ. ઈ૦ સ૦
૧૭૦૨ માં ઈંગ્રિયા અને લિવ્હોનિયામાં પીટરના લશ્કરે ફ-
તેહ મેળવી, ને લાડોગા સરોવરની પેલીમેરને કિનારે પો-
તાનો કાયમ અમલ રાખવા સારૂ ત્યાંના સ્વીડ વહાણોને
પીટરના આરમારે હાંકી કહાડ્યાં, એજ સરોવરના નીચલા
ભાગમાંથી નિવ્હા નદી નીકળીને પ્રથમ તેના ફાંટા ફાંટા
થઇને બાલટિક સમુદ્રને મળે છે. જે પ્રદેશમાંથી એ ફાંટા
વહે છે તેજ જગા ઉપર સેંત પીતર્સબર્ગ શેહેર વસાવ્યું છે.
તેનું તે વેળાએ સ્વપ્નુએ કોઇને આવ્યું નહોતું. એ નદી
જ્યાં સમુદ્રને આવી મળે છે, ત્યાં રાતીબર્ગ નામે એક
મજબૂત શેહેર હતું, અને એક સારો કિલ્લો હતો. એ બંને
સ્વીડનના રાજાના તાબામાં હતાં, માટે તેની પાસે લેવાની
પીટરે ગોઠવણ કરી એ લેવાનું કામ તેણે સ્કીરીમાતાફને
સોંપ્યું. એણે તારીખ ૧૮મી સપટેંબરે ઘેરાનું કામ પુરૂં કર્યું.
તે લશ્કરમાં પોતપોતાના હોદ્દાનું કામ બજાવવા સારૂ ખુદ
પીટર અને મેંઝિકાફ મથતા હતા. એમ કરીને અ-

ક્ટોબર મહિનાની બારમી તારીખે રૂશ લશ્કરે તે શેહેર સ્વાધીન કર્યું; તેમાં પુષ્કળ સામાન અને હથિઆરો તેમને હાથ લાગ્યાં. એ બાબત એક ઠેકાણે પીટરે એમ લખ્યું છે કે, "અમારા સેનાપતિ અંદર ગયા ને જય સૂચક તોપોના અવાજ કર્યા, એટલે મેં આ ફતેહને માટે પરમેશ્વરનો પાડ માન્યો. આ ઠેકાણું અમારે હાથ આવ્યું તે જાણે શત્રુના સર્વ દેશની કુંચી મારે હાથ આવી એમ હું સમજું છું."

રાતીબર્ગ શેહેર લીધા પછી વિજયીસેનના પાછી વળી, મોટા ઠાઠથી વાજતે ગાજતે અને આતસબાજી ફોડતી મૉસ્કોમાં દાખલ થઇ. એ યુદ્ધમાં જેમણે જીવની દરકાર ન કરતાં પોતાના હોદ્દાના કામો બજાવ્યાં હતાં તેમને લાયક ઇનામો આપ્યાં. કેટલાકોને પદવી અને આબરૂ આપીને કેટલાકનો પગાર વધાર્યો. એ લડાઇમાં પીટરે પણ એક જીવસટ્ટાનું કામ બજાવ્યું હતું. પણ તેણે પોતે કંઇ બક્ષીસ લીધી નહિ, એટલુંજ નહિ પણ લેશ માત્ર મોટાઇ પણ બતાવી નહિ. એનું નામ ખરી મોટાઇ ! ખરૂં જોતાં એવી રીતનો ઠામમાઠ અને સમારંભ કરે એવો માણસ પીટર નહોતો. કેમકે એનો તો તેને મુજબ કંટાળો હતો. પણ લોકોને ઉત્તેજન મળે તથા આપણે જે કરીએ છીએ તે ખરેખરી દેશદાઝને માટે કરીએ છીએ, એમ જુના લોકોને લાગે એટલા માટેજ આ બધી ખટપટ કરી. બીજું કાંઈ નહિ.

જેમ આગળ હિંદુ લોકોમાં મોટા આચાર્યોનું મહાત્મ્ય હતું, તેમ પીટરના વખતમાં રૂશ લોકોમાં તેમના પાત્રિઆર્ક એટલે ધર્માધ્યક્ષનું મહાત્મ્ય હતું. તે બોલે તે બધું ખરૂં

અને તે કરે એ પ્રમાણ. એમ બીજા લોકો તો કરે પણ ઝાર સુદ્ધાં એ માનતો હતો. પાત્રિઆર્કની સ્વારી બહાર નીકળી એટલે ઝારે તેની જોડે અડવે પગે ચાલવું, અને તેણે ફરમાવેલી દેહાન્ત શિક્ષા તત્કાળ અમલમાં આણવી. એવો જુનો રીવાજ હતો તે પીટરને બીલકુલ ગમતો નહોતો, તેથી કોઈ પણ તદબીરે તેને કાઢી નાંખવાનો વિચાર પીટરના મનમાં ઘોળાતો હતો. તે પાર પાડવાનો પ્રસંગ આ વખતે આવ્યો. તે એવી રીતે કે, આદ્રિયન નામે પાત્રિઆર્ક હતો, તે મરી ગયો ત્યારે તે જગા કાઢી નાખવાનો પીટરે ઠરાવ કરી ધર્મ સંબંધી સર્વ વ્યવસ્થા જોવા સારૂ એક બીજા માણસની નેમણુંક કરી. એથી બધા ધર્માધિકારીનું વજન છેક કમી થઇ ગયું. હવે એમને કોઈ પુછે પણ નહિ એથી તેમણે પીટરની નિંદા કરવા માંડી. જે છાપખાના ઝારે પ્રજાનો સુધારો કરવા સારૂ આણાવ્યાં હતાં, તે વડે તેમણે તેના ઉપર મશ્કરીના લખાણનો વરસાદ વરસાવવા માંડયો, અને કેટલાએક તો ખુલ્લું કહેવા લાગ્યા કે, પીટર ખ્રીસ્તીધર્મી નથી, એ તો ગમે તેવી નવી વાતો આપણામાં દાખલ કરવા મંડયો છે. એ માટેજ તેને દુઃખ પડે છે. એ જુઠી ગપ્પો ઉપર પીટર ધ્યાન દેતો નહિ. તથાપિ વ્હાલટેરે બારમા ચાર્લસના ઇતિહાસમ એમ લખ્યું છે કે, એવી રીતના મોટા અપરાધિઓને તેણે ઘણી શિક્ષા કરી હતી. એક વેળાએ ધર્માધિકારીઓએ એકઠા થઈ પાત્રિઆર્ક નિમો, પાત્રિઆર્ક નિમો, એમ કહીને મેહેલમાં કકલાણ કરી મૂકયું. ત્યારે તે ઘણોજ કંટાળીને, પોતાની બરછી મ્યાનમાંથી કહાડી ટેબલ ઉપર અફાળીને ઘાંટો કહાડી બોલ્યો. "શું તમારે પાત્રિઆર્ક

જોઇએ છીએ કે ? ઠીક છે. આ જુવો તમારો પાત્રિઆર્ક !!"
એ શબ્દો કાને પડતાંજ તે લોકોના હોસકોસ ઉડી ગયા.

હાલાંડ અને ઇંગ્લાંડમાં મુસાફરી કરી આવ્યા પછી પીટરનું સરમાળપણું ઘણું કમી થયું હતું, અને હવે તો તે મંડળીમાં ભળવા લાગ્યો હતો. વળી તે પરદેશી વેપારીઓની પાસે હમેશાં જતો, વેપાર વધારવા વિષે પોતાના વિચાર તેમને જણાવતો, અને બીજી બાબતો ઉપર તેમની સાથે ખુલ્લા મનથી વાત કરતો હતો. એમ એક દહાડો એક વેપારીને મળવા ગયો ત્યાં તેને જમવા સારૂ રાખ્યો. થોડી વારે સૌ જમવા બેઠાં ત્યારે તે વેપારીની તરૂણ છોકરી ઉપર પીટરની નજર પડી. તેનું સૌંદર્ય જોઇને પાદશાહે વેપારીને કહ્યું કે એ સુંદરીને મારા મેહેલમાં મોકલી દો.* એ વાત તે સદ્ગુણી અને રૂપવંતી બાઇને ભાલા પ્રમાણે ભોકાઈ; તેથી લાગલો તેણે ત્યાં જવાબ દીધો કે, એ વાત કદી બનવાની નથી. તથાપિ આપણો નિશ્ચય સ્વેચ્છાચારી બાદશાહ આગળ પાર પડશે કે નહિ એવો તેના મનમાં શક ઉત્પન્ન થયો. ખરૂં છે કે, બીજો કોઇ મારવા તૈયાર થયો તો આપણે રાજા પાસે દાદ માગવા જઇએ, પણ જો રાજાજ મારવા ઉઠે તો શું કરીએ ? પણ એ સંકટમાંથી

*સ્વેચ્છાચારી રાજપદ્ધતિમાં રાજ્ય કર્ત્તાને કાયદાનું કે પ્રજા તરફનું અટકણ ન હોવાથી લોકના જાન, માલ, અને આબરૂ સદા જોખમમાં રહે છે. અધિપતિ ગમે એવો રૂડો હોય તો પણ તે માણસ એટલે વખતે મન ઠેકાણે ન રહેતાં કામ ક્રોધાદિકમનો વિચારને આધીન થવાને પાત્ર છે માટે એ રાજ્યરીતિમાં આ મોટો દોષ છે. પરંતુ તેની જોડે સુધારો કરવાની રાજ્ય કર્ત્તામાં સત્તા પણ વધારે છે. જો પીટર પૂર્ણ અધિકારી ન હોત તો આટલા બધા સુધારા કરી શકત નહિ.

બચવાની યુક્તિ એ છોડીએ એવી રીતે કરી કે તે રાત્રે, પોતાના માબાપને કાંઇ ન કહેતાં, થોડા પૈસા સાથે લઇને મૅારકોમાંથી બાહાર નીકળી પડી. અને પગે ચાલતીજ હળવે હળવે પાસેના એક ગામડામાં ગઇ. ત્યાં તેને નાનપણમાં ઉછેરનારી દાઈ જેવો તેવો ધંધો કરીને ગુજરાન ચલાવતી હતી ત્યાં જઈ પહોંચી. તેના ઘરમાં તે બાઇ, તેનો ધણી, અને તેની એક છોકરી એટલાં હતાં, તેમને એ સદ્દગુણી તરૂણીએ પોતાની સર્વ હકીગત કહી, ને તેની સાથે એવી વિનંતી કરી કે, મારો સદાચાર ભંગાવાનો હમણાં બાદશાહ મારો કેડો લેશે; તો હું તેને હાથે ન લાગું એવે ઠેકાણે મને સંતાડો. ત્યારે તે ગામડાની નજીક એક મોટી ઝાડી હતી, તેની વચ્ચે એક ઝુંપડી બાંધીને તેમાં તેને રાખી. અને તેને સારૂ ખાવાનું દાઇને ઘેર તૈયાર થતું તે પેલા ત્રણમાંથી ગમે તે કોઈ તેને પહોંચાડતું તથા રાતે બિક ન લાગે માટે પેલી દાઈ કે તેની છોકરી તેની પાસે સુવા જતાં. એવી રીતે એ ઝાડીમાં તેણે વરસદહાડો કહાડ્યો.

આણીમેર તે સ્ત્રી પોતાની આજ્ઞા પ્રમાણે મેહેલમાં આવેલી ન જોઈ ત્યારે બીજે દહાડે સવારે પીટર તે વેપારી પાસે ગયો, અને એવો ગુસ્સે ભરાયો કે જાણે હમણાં શું કરશે ને શું નહિ કરે. તેમજ પેલો વેપારી અને તેની ધણીઆણી ઘણુંાજ શોકાતુર થઇને બાદશાહને પગે લાગી કહેવા લાગ્યાં કે, મહારાજ, ગઈ કાલથી અમારી છોકરી ક્યાં ગઈ છે તથા તેના શા સમાચાર છે, એ અમને ખરેખર માલમ નથી; અમે નિરપરાધી છીએ, અમારા ઉપર નારાજી ન થાઓ. તેમની એ વાત કેટલીક વાર પછી તે-

ને ખરી લાગી ત્યારે તેણે ઘેર જઇ ચારેમેર જાહેરનામા લગાવ્યાં કે ફલાણી સ્ત્રી ક્યાં છે તેનો જો કોઈ પત્તો લગાડી આપશે તો તેને આટલું ઇનામ મળશે. તથાપિ એ ઉપાયથી તેનું કાંઈ વળ્યું નહિ. આખરે તે ગમે ત્યાં મરી ગયેલી સમજીને તેના માબાપ અને બીજાં સગાંઓએ તેની આશા છોડી.

એવી રીતે વનવાસમાં તે દહાડા કહાડતી હતી, તેવામાં પીટરના લશ્કરનો એક સરદાર એક હરણની પાછળ લાગીને એકાએક પેલી ઝુંપડી પાસે આવી ચડયો. અને માંહે જોવા લાગ્યો તો પેલી સુંદર સ્ત્રી ખેડુતેણના વેશમાં તેની નજરે પડી. પણ જે દેખાય છે તે એનું ખરૂં સ્વરૂપ નથી, એ કોઇ મોટા ગૃહસ્થની કન્યા હશે એવું તેના શરીરના તેજ ઉપરથી ત્યારેજ તેના ધ્યાનમાં આવ્યું. એટલામાં તેને શક ગયો કે, જે સ્ત્રી બાબત કેટલાક વખત ઉપર જાહેરનામાં ચોડ્યાં હતાં અને શોધ થયો હતો તે તો નહિ હોય? એ વાત તેણે મોઢા બહાર કાઢતાંજ બીકથી પેલી સ્ત્રીના હાંજા નરમ પડી ગયા. અને તેનાથી એકે અક્ષર બોલાયો નહિ! અને અતિશય ગભરાઈ જઈ શરીરે પરસેવાના રેલા ઉતરતાં ડોકી નીચી ઘાલી હાથ જોડીને ઉભી રહીને બોલી, "સાહેબ એ વાત હવે ફોડશો નહિ, એટલું મારૂં ગરીબાઇથી માગવાનું છે તે કૃપા કરીને આપો." તેનો પેલાએ જવાબ દીધો કે, "હવે તમારે કાંઇ બીક રાખવાનું કારણ નથી, અમારા ઝાર સાહેબનું ધ્યાન હાલમાં બીજી એક વાતમાં લાગેલું છે માટે હવે ખુલ્લી રીતે આવીને તમારા માબાપને મળવાની લગારે ફિકર નથી." એમ વાતચિત્ત કરતાં તે જગામાં પરસ્પર પ્રેમભાવ બંને

વચ્ચે ઉત્તમ રીતે ઉત્પન્ન થયો. તે સરદારે તેની સર્વ હકીગત તેનાં સગાંને કહી, એટલુંજ નહિ પણ તે સઘળું પ્રકરણ કયાથેરાઇનના કાન ઉપર નાખ્યું. બીજે દીવસે સવારે તેણે પેલી સ્ત્રીની પીટર જોડે મુલાકાત કરાવી દીધી તેના પહેલાં તેણેજ પેલી સ્ત્રીના વનવાસની સર્વ પીડા કહી સંભળાવી હતી. તે સાંભળી તે ઉપરથી પીટરના હૃદયમાં દયા આવી ને તે બિચારીને મદદ કરવાનું તેને મન થયું. ત્યારે કયાથેરાઇને તેને સૂચના કરી કે જો તમારી ઇચ્છા તેનું ખરેખરૂં ભલું કરવાની હોય, તો તેને અન્ન વસ્ત્રની કોઈ દાહાડો તાણ પડે નહીં એવું વર્ષાસન કરી આપો તથા તેને આ સરદાર સાથે પરણાવી આપો એટલે *થયું. જુવો માણસના સ્વભાવનું જ્ઞાન પીટરના કરતાં તેની પટરાણીને વધારે હતું. એ ખુલ્લું જણાઈ આવે છે. તેની સૂચના પીટરે ઘણી ખુશીથી કબૂલ કરી અને તેના લગ્નનો સર્વ ખરચ પોતાની ગાંઠનો કરીને તેને વળી સારૂં વર્ષાસન પણ કરી આપ્યું. ક્ષાનસ્ટુસ એમ લખે છે કે, એ વાત મને તે સ્ત્રીએ જાતે કહી છે.

પીટરની ઇશિકબાજીની બીજી એક વાત પુસ્તકોમાં લખી છે તે એમ છે કે, પોતાની પહેલી પટરાણીને તલાક આપ્યા પછી તે મોન નામે એક રૂપાળી સ્ત્રીના છંદમાં પડયો હતો. તે તેના ઉપર મોહિત હતો ખરો પણ તે સ્ત્રી ફકત તેને પકડીને બેશી રહી નહોતી. ઝાર સાહેબની સ્વારી કાંઈ ફરવાને ગઇ ત્યારે પાછળ મૉસ્કોમાં મોને ઇરિાની દરબારના રૂશિઆમાં રહેનારા વકીલ કીઝરલિંગ સાથે લગ્ન કર્યા, ત્યાર પછી કેટલીએક વારે પીટર પાછો આવીને જોય છે તો

* 'અણી ચૂક્યો સો વરસ જીવે,' એ કહેવતનું આ ઉદાહરણ છે.

મોન તો ક્રીંઝરલિંગની ઘણીઆણી થઈ બેઠેલી તેણે દીઠી. પછી શું જોવું? તેનો મિજાજ હાથથી ગયો અને લાગલોજ ક્રીઝરલિંગને બોલાવી આણીને કહ્યું કે તું હમણાંને હમણાં મારા રાજ્યમાંથી ચાલ્યો જા. એથી તે તરત ચાલ્યો ગયો અને તેની જગોએ ઇરાનના બાદશાહે બીજા ગૃહસ્થની નીમણુક કરી.

પીટર મારકોમાં કેટલાએક લોક સુતારાના કામમાં ગુંથાએલો હતો, ત્યારે સ્વીડનની ઇશાન ભણી તેનું લશ્કર ચાર્લ્સના લશ્કર સાથે લડતું હતું. ત્યાં તેની ઘણી જરૂર પડી. માટે લાગલોજ તે તેણીમેર ગયો. લાડોગા સરોવરને કાંઠે, નીવા નદીની પાસે સ્વીડ લોકોના તાબાનો એક કિલ્લો હતો તે જીતી લેવા સારૂ પીટરે તેને ઘેરો ઘાલ્યો. કિલ્લાના લોકોને પોતાના બચાવની આશા ન રહેવાથી તે સ્કીરીમાતાફને શરણ આવ્યા. એ ઘેરામાં પીટરે પણ ઘણી બાહાદૂરી બતાવી તેથી તેને લશ્કરી સરદારીના સંબંધમાં મોટો ખિતાબ મળ્યો. તેજ પ્રમાણે જે ઠેકાણે સેંટપીટર્સબર્ગ નામે અપ્રિત્તમ અને દિવ્ય શેહેર છે તે ઠેકાણું તે વખત છેકજ કીચડવાળી જગા સ્વિડન સરકારને તાબે હતી. તે પીટરે મહા પરાક્રમથી તાબે કરીને ત્યાં તારીખ ૧૬મી મે સન ૧૭૦૩ને રોજ એક નવો કિલ્લો બાંધવા સારૂ ખાતમુહૂર્તનો પેહેલો પથરો પોતાને હાથે જમીનમાં પુર્યો. એ ઠેકાણું છેક નિવા નદીના કિનારા ઉપર છે. એ જગા તે વેળાએ તો કશી ગણતીણું નહોતી. તેને પીટરે મોટા મહત્વની બનાવી દીધી. અને ત્યાં કિલ્લો બાંધવાનો લાકડાનો નમુનો પોતાને હાથે પીટરે બનાવીને બતાવ્યો. અને તે મુજબ બાંધવા સારૂ મેંઝિકાફ પાસે કામની સરૂઆત કરાવી,

તેના ઉપર પીટર સખ્ત દેખરેખ રાખતો હતો. એ કિલ્લાનું કામ ચાલુ થયા પછી સેંટ પીટર્સબર્ગ શેહેર વસાવવાનું કામ ધ્યાનમાં લીધું. એ શેહેર અને પેલો કિલ્લો બાંધવા પાછળ ઘણાં માણસો કામે લગાડ્યાં હતાં. ત્યાંની જમીન ઘણી કીચડવાળી હતી, તેથી આશરે એક લાખ મજુરો માંદા પડીને મરણ પામ્યાં એમ કહેવાય છે. એ કિલ્લો પાંચ મહિનામાં તૈયાર થયો, અને શેહેર તૈયાર થતાં બાર મહિના લાગ્યા. ત્યારે તેમાં નાનાં મોટાં મળીને ત્રીશ હજાર ઘરો હતાં!

માણસે પોતાના એકાદ ઇષ્ટ કામનો આરંભ કર્યો એટલે તે કયારે પુરૂં થાય એમ તેને લાગે છે. તેમ પીટરને સેંટ-પીટર્સબર્ગ શેહેર વિષે થયું હતું. ગમે તે થાય, પણ પીટર્સબર્ગ એકવાર ઉત્તમ રાજધાની બને એવું તે ધારતો હતો અને એમ કરવાને હરેક તદબીર કરતો હતો. ધર્માધિકારીઓના ઢોંગ અને દોર ઉપર તેને ઘણો ગુસ્સો આવતો હતો પણ ધર્મની દુર્દશા કરવાની તેની મુળેજ મરજી નહોતી. પીટર્સબર્ગમાં જે ઇમારતો ઘણી આસ્થાથી બાંધી તેમાં ત્યાંનું ભજન મંદીર પણ ગણાય છે. તે તૈયાર થઈ રહ્યા પછી ત્યાં જઇને રહેવા તથા ઉપદેશ કરવાનું પીટરે મૉસ્કોના ધર્મધિકારીને ફરમાવ્યું. તથાપિ પીટર જેટલું નવું કરે છે તે બધું નઠારૂં છે એવું તેનું મત બંધાઇ ગયાથી તથા તે નવા શેહેરની ઉજડ જમીનમાં રહેવાથી હું માંદો પડી મરણ પામું એવો પણ વિચાર હોવાથી તે વાત તેણે માની નહિ. તેમજ કેટલાએક વેપારીઓને ત્યાં દુકાન માંડવા બાબત તાકીદ કરી તથા તેમને ઉતરવા સારૂ ધર્મશાળા વગેરેની ગોઠવણ કરી, તોપણ તે લોકો

તકરાર કરવા લાગ્યા ત્યારે તેને થોડી સખ્તિ કરવી પડી. આ સખ્તિ ચાલી ત્યારે લોકોમાં ઘણો કકળાટ ચાલ્યો, જે તે જુલમ, જુલમ પોકારવા લાગ્યા તેમાં આગેવાન ધર્માધિકારી હતા. તે બધાએ તો એમજ નક્કી કર્યું કે પીટરના આ જુલમથી સઘળી પ્રજા કંટાળી ગઇ છે. એટલું નહિ પણ તેમનું દુ:ખ જોઇને શેહેરના દેવતા પણ રડે છે. અને તેની આંખોમાંથી ખરેખરજ કંઈ પ્રવાહી પદાર્થ બહાર આવતો લોકોની નજરે પડયો. તેણે કરીને કકલાણ કરવાનું વધારે જોર આવ્યું. એવી ગરબડ મૉસ્કોમાં ચાલતી હતી, ત્યારે પીટર કેટલાંક કામોની તપાસ કરવા સારૂ લાડોગા સરોવર તરફ ગયો હતો. ત્યાં તેને એની ખબર પડી કે મૉસ્કોમાં પાછો આવ્યો. દેવીનો પરતો જોવા તથા લોકોના નારાજીપણાનું કારણ સાંભળવાને સારૂ તેણે એક મોટી સભા ભરી. તેવારે દેવીની આંખોમાંથી પાણી જેવું કાંઈ ગળતુ નજરે પડયું. તેનો તેને અચંબો લાગ્યો નહિ, પણ તેમાં કંઈ કપટ છે એમ લાગવાથી તેણે તે મૂર્તિ એક પાદરી પાસે ઉંચકાવીને પોતાની પાસે અણાવીને પછી પોતાના હાથમાં લઈ તે ઉપરનું સઘળું આચ્છાદન કાઢી નાંખ્યુ ત્યારે ડોળાના ખાડાની પછવાડે એક એક નાનું તેલનું પુમડું બેસાડેલું તેમાંથી પેલું તેલ ટપકયા કરતું હતું, તે સઘને ખુલ્લું કરીને બતાવ્યું, અને કહ્યું કે એ બધો ઢોંગ ધર્મગુરૂઓનો છે. પછી તે મૂર્તિ તેણે પોતાના સંગ્રહસ્થાનમાં લાવી રાખી.!! આ કામમાં પીટરે જે હિંમત જણાવી તે ઘણી વખાણવા જોગ છે. મૂર્તિ હાથમાં લઇને જે પ્રકાર તેણે કર્યો તે તો બીજાએ કરત, પણ તેમાં કંઈ કપટ છે એમ પકકું સમજીને તે દેખાડવાના ઠરાવથી તેને તેની

જગા ઉપરથી ઊંચકી હાથમાં લેવી એ કંઇ સાધારણ કામ નથી. પીટર અસાધારણ પુરૂષ હતો, તો તેને હાથે એવાં અસાધરણ કામ થાય એ સાધારણ છે.

મૉસ્કો શેહેર છોડીને નવી રાજધાની પીટર્સબર્ગમાં જવાને લોકો ઘણાએ આડા આવ્યા. પણ પીટરે પોતાનો આગ્રહ છોડયો નહિ. તેણે થોડા દિવસમાં તે નવું શેહેર સર્વ પ્રકારના લોક તથા સર્વ જાતના કારખાનાથી શોભાવ્યું. એ બાબત એક સુજ્ઞ ગ્રંથકાર એમ લખે છે કે, "પીટર જો સ્વતંત્ર રાજા ન હોત તો, તેનાથી પીટર્સબર્ગ આટલું ઉતાવળું વસાવી શકાત નહિ" આ વાત ખરી છે. તથાપિ એવા પ્રકારના કામમાં રાજાનો સ્વતંત્ર અધિકારજ બસ નથી; પણ તેમાં કેટલાક ડહાપણનીએ જરૂર છે. આ દેશના તખ્તલખ બાદશાહ મહંમદના મનમાંએ દિલ્લી છોડીને દેવગીરીને રાજધાની કરવાનો વિચાર આવ્યો હતો. તે ઘણી જીવની હાંની કરતાંએ પાર પડયો નહિ. પણ પીટરે એકલા લોકોને આગ્રહ ન કરતાં "ક્રિયાવિણ વાચાળતા વ્યર્થ" એ મૂળ તત્વ ઉપરથી પોતે જાતે ત્યાં જઇને રહ્યો. એટલે એની બેગેજ એનું પ્રધાન મંડળ સાથે આવ્યું. દરબારો ભરાવા લાગી. કામકાજ ચાલવા માંડયું, શ્રીમંત લોકો ત્યાં સ્થાયી થયાથી સર્વ પ્રકારનો માલ ત્યાં ખપવા લાગ્યો, તેથી વેપાર વધ્યો; કારખાનાં શરૂ થયાં, અને મોટી ભવ્ય અને સુંદર ઇમારતો બંધાઇ. એવી રીતે એ શેહેર ત્યારથી સુધરતાં સુધરતાં હાલમાં સર્વ સુધરેલા શેહેરમાં પેહેલી પદવીએ જઈ બેઠું છે.

એમ એ શેહેર વસવાને પુરા પાંચ મહિના ન થયા એટલામાં એક મોટું ડચ વહાણ વેપારને સારૂ નીવા નદીમાં

આવીને ઉભું રહ્યું. એ જોઇને પીટરને જે તાઢક વળી તેનું વર્ણન થઈ શકે એવું નથી. આપણી નવી રાજધાનીથી બાલ્ટીક સમુદ્ર વડે વેપાર ચલાવવાની મતલબથી તેણે એટલી બધી ખટપટ કરી હતી, તે સફળ થએલી જોઇને પોતે અત્યંત ખુશી થાય એમાં શી નવાઈ! વળી બીજો વિચાર એના મનમાં એ હતો કે, મારાં વહાણો તૈયાર થાય ક્યારે? અને ચાર્લસના વહાણોને પાછાં હઠાવે ક્યારે? એવો વિચાર તેને નિરંતર ઘોળાયા કરતો હતો તેથી બીજું કશું તેને સુઝતું નહોતું. માટે તે વ્હોરોનિઝમાં પોતાના વહાણોની તડામાર તૈયારી કરવામાં ગુંથાયો હતો ત્યારે તેને પાત્રીકગાર્ડને પૂછ્યું કે, "મહારાજ આપના તાબાના બંદરો તો કંઇએ દેખાતાં નથી, તો આટલાં વહાણોને તૈયાર કરીને શું કરશો?" તેનો બાદશાહે જવાબ દીધો કે, કંઇ ફિકર નહિ, મારાં વહાણો પોતાને માટે બંદરો કરી લેશે! તે યાદ રાખજે" ઇશ્વર કૃપાથી કેટલીકવારે તે પ્રમાણે બન્યું!

જે ડચ વેપારીનું વહાણ આવ્યાનું ઉપર કહ્યું, તેમાંનો ઘણો ખરો માલ પીટર અને મેંઝિકાફે મળીને વેચાતો લીધો. એ શિવાય તે વહાણના નાખોદાને ઈનામ આપ્યું તે જુદું જ. વળી એવું ઠરાવ્યું કે, એવો પરદેશમાંથી જે માલ પ્રથમ આવશે, તેના ઉપર બીલકુલ જકાત લેવી નહિ. એથી કરીને વેપારને સારૂ આવનારા પરદેશીઓને ઉત્તેજન મળ્યું, ને તેથી નિરંતર તેઓ નાના પ્રકારનો માલ આણવા લાગ્યા. એ રીતે તે બીજા શેહેરો કરતાં પીટર્સબર્ગમાં વધારે સસ્તો મળવા લાગ્યો, ને તેથી ત્યાંના લોક રાજી થયા. એવી રીતે ત્યાંનો વેપાર વધ્યો. એ શેહેરની જાહોઝલાલીના સમાચાર

એક દિવસે કોઈએ સ્વીડનના રાજા બારમા ચાલૅસને કહ્યા, ત્યારે પણ ગર્વથી બોલ્યો, "કાંઈ ચિંતા નહિ, પીટરને શેહેરો વસાવીને ખુશીથી મજા મારવા દો; હું તેની રાજધાની જીતી લઇને ત્યાંના સઘળાં ઘરો બાળી નાંખીશ!" એ કેવી બુદ્ધી.!

એ અરસામાં વળી એક મોટો બનાવ બન્યો તે અહીં કહેવો જોઇએ. તે એ કે, પીટરના જાની દોસ્ત, પોલાંડના રાજા આગસ્તસને તેની પ્રજાએ તેની ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મૂકીને સ્તાનિલસ લેસઝિન્સ્કી નામના સરદારને તેની જગાએ બેસાડયો. એથી પીટરને મહા માઠું લાગ્યું, અને તેને સહાય કરવા સારૂ પોતાના કવાયત શીખેલા બાર હજાર સિપાઇઓને તેણીમેર રવાના કર્યા.

પછી ઈ. સ. ૧૭૦૪ના વસંત ઋતુમાં પીટરે ફરીથી લડાઈની તૈયારી કરી. પોતાના લશ્કરના બે ભાગ કર્યા; ને તેમાંનો એક ભાગ રફીરીમાતાફના હાથ તળે સોંપીને તેને દોર્ટ શેહેર ઉપર ઘેરો ઘાલવાનું ફરમાવ્યું. અને બીજા ભાગની સરદારી પોતે લઇને જે ઠેકાણે પેહેલાં પોતાની હાર થઇ હતી, તે નાવ્હા નામે સ્થળ ઉપર ચાલી જવાનો ઠરાવ કર્યો. આ વખત તેની સઘળી તૈયારી જેવી જોઇએ તેવી હતી. તોપખાનું અને બંદુકો સારી હતી, તથા સિપાઇઓ કવાયત પણ ઉત્તમ રીતે પામ્યા હતા. તેથી તેને જશ મેળવવાને લગારે મેહેનત પડી નહિ. એ જગાને ઘેરો ઘાલ્યા પછી થોડી વાર સુધી માંહેના સ્વીડ સરદારે બચાવ કર્યો; પણ આખરે રૂશ બાદશાહને શરણ આવ્યો. અને પ્રાણ રક્ષણનું વચન મેળવીને શેહેર તેને સોંપી દીધું. પણ પછી રૂશિઅન ફોજે અંદર દાખલ થઇને કાપાકાપી કરીને

જે નાશ કર્યો તેનું વર્ણન થઈ શકતું નથી. પણ તે વેળાએ એમ લાગતું કે સ્ત્રીઓના પતિવ્રતાપણાનો અને પુરૂષોના પ્રાણનો નાશ કરવા સારૂજ જાણે તેમણે અવતાર લીધો હોયની. એ વાત પીટરને ગમી નહિ, તેથી પોતાના માણસોમાંના જુલમીઓને બે વિચારની વાતો કહી અથવા બીક દેખડાવીને બંદોબસ્ત કરતો. અને એમ કરતાંએ જ્યારે તેમાંનો કોઈ ગણકારતો નહિ ત્યારે તેનું માથું કાપી નાંખતો, એ પ્રમાણે બધે બંદોબસ્ત કરીને પોતાની લોહીથી ખરડેલી તરવાર સાથે એક મોટા સરકારી મેહેલમાં પેઠો. અને ત્યાંની ટેબલ ઉપર તે તરવાર મૂકીને ત્યાંના લોકો ભણી જોઇને બોલ્યો, "અરે આ મારી તરવાર આ શહેરના લોકોના લોહીથી ખરડાયલી નથી; પણ જેમણે તમારા લોકોના જીવ લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો તે મારા પોતાના લોકોને મેં ઝબે કર્યા! તેના લોહીથી આ તરવાર ખરડાયલી છે!"

એવી રીતે પીટરે નાર્વ્હા લીધું, તેમજ પેલીમેર રફીરીમાતાફે દોર્ત જીતી લીધું, એટલે ઇંગ્રિયા પ્રાંત આખો તેના તાબામાં આવ્યો. આ નવા મેળવેલા પ્રાંત ઉપર મેંઝિકાફને સુબેદારી આપી, તથા તેને એક મોટા માનની પદવી આપી, એ મેંઝિકાફ એક ધર્મોપદેશકનો છોકરો હતો. તેને પીટરે આવડો મોટો અધિકાર આપ્યો તે બાબત લોકોમાં કશીએ ચર્ચા ચાલી નહિ. કારણ, સંપત્તિ, કુળશ્રેષ્ઠત્વ વગેરે વાતો ઉપર ધ્યાન ન દેતા માત્ર અંગના સદ્ગુણો ઉપરથી માણસને મોટાઈ મળવાના ઉદાહરણો જોવાની તેમને ટેવ પડી ગઈ હતી.

ઈ. સ. ૧૭૦૫માં ક્રિતિન નામે બેટ ઉપર, બાવીસ સ્વીડ વહાણોએ હુમલો કર્યો, ત્યારે રશિઅન લશ્કર તેની

સાથે લડયું, ને તેમાં સ્વીડ લોકો હાર્યા. એ વખતે તેઓમાં એટલો ગભરાટ પેઠો કે, પોતાના વહાણો ઉપર નાશી જતી વેળાએ જખમી થએલાં અને મુએલાં માણસોને સાથે લેવાનું પણ તેમને ભાન ન રહ્યું. એવી ઝડપથી નાસતાંએ તેમના ત્રણ હજાર માણસોને રૂશિઅન લોકોએ કેદ પકડ્યા!

એવી રીતે આ મેરની ચિંતા દૂર થયા પછી ચાર્લ્સ પોલાંડમાં શી ગરબડ કરે છે, તેની તપાસ કરવામાં પીટરે ધ્યાન લગાડયું. તેણે ત્યાંના પદભ્રષ્ટ રાજા આગસ્તસની મદદમાં બીજા છ હજાર સ્વાર અને છ હજાર પાળા રેપનિન નામના સરદાર સાથે રવાના કર્યા. અને પોતે પણ તેણી-ગેર જવા સારૂ નીકળ્યો. એવી રીતે ઈ. સ. ૧૭૦૫માં વિગ્રહનો આરંભ થયો. એ બંને પક્ષની મોટી લડાઈ કોલાં-ડના મુખ્ય શેહેર જિમાએસ આગળ થઈ. સ્વીડ સેનાના મુખ્ય સરદાર લિવેનહાૅપે પોતાના રાજાને લખી વાળ્યું કે, "આ પ્રસંગે રૂશિઅન સિપાઇ જીવ ઉપર ઉદાર થઇને લડ્યા હતા" પીટરના લશ્કરનો જો કે આ વેળાએ પરાભવ થયો તોપણ એ ધીરજવંત પુરૂષની હિંમત ડગી નહિં, ને તેણે કોર્લાડ મધ્યે વળી બીજી ફાૅજ મોકલીને ગિત્તા નામે મોટો કિલ્લો જીતી લીધો.

ત્યાર પછી પીટર મૅાસ્કો શેહેરમાં સુધારા સંબંધી બંદોબસ્ત કરતો હતો, એવામાં ઈ. સ. ૧૭૦૬ના આરંભમાં તેને એવા સમાચાર મળ્યા કે, ચાર્લ્સ રાજા મોટા લશ્કર સહિત ગ્રાંદનો શેહેર ભણી આવવા સારૂ નીકળ્યો છે, અને તેથી આગસ્તસને એકાએક સાકસનીમા નાશી જવું પડયું છે. એ સમાચારથી હિંમતવાન પીટર એક પળ પણ વાર ન લગાડતાં આગસ્તસની મદદ સારૂ સાથે મોટું લશ્કર

લઇને નીકળ્યો. તેની અને સ્વીડ સરદાર રેન્સચિલ્ડની મુલાકાત મેનરસ્ટાસ્ત નામે શેહેર પાસે થઇ ત્યાં આગળ મોટી લડાઈ થઇ. તેમાં પીટરના લશ્કરની હાર થઇ. તે બાબત તેણે જાતે એમ લખ્યું છે કે, "યુદ્ધ બંધ થયા પછી ત્રીજે દિવશે શત્રુએ મારા સિપાઇઓને અસાવધપણામાં એકાએક આવીને કાપી નાંખ્યા."

આ વેળાએ આગસ્તસની પાસે આસરે વીસ હજાર ફોજ એકઠી થઈ હતી. તેની સાથે પીટરનો પાટકલ નામે એક વકીલ હતો તેણે આગસ્તસને એવો આગ્રહ કર્યો કે, તમે તમારા લશ્કર સાથે પોલાંડમાં જઇને અમારા બાદશાહની સ્વારી સાથે મળી જાઓ એ વાત તેણે કબુલ કરી. એવી રીતે તે બંને રાજાનો મેળાપ બ્રાંદનોમાં થયો. ત્યાં તેમણે એક બીજાનો બારે આદર સત્કાર કર્યો. વળી ત્યાં એક લખવા સરખો બીજો બનાવ બન્યો કે, આગસ્તસે એક મોટા હોદ્દાના વસ્ત્રો પીટરને આપ્યાં, અને પીટરે તે સ્વીકાર્યા! ગામમાં પેસવાના સાંસા ને પટેલને ઘેર ઉનાં પાણી, એવી રીત નજરે આવી. આપણે પદભ્રષ્ટ છતાં બીજા મોટા બાદશાહને પદવી આપતાં આગસ્તસને કહ્યું એ લાગ્યું નહિં. એ ઉપરથી લાગે છે કે માણસના સ્વભાવનો અંત નથી !

એ સમારંભ ચાલતો હતો એવામાં આસ્ત્રાખાનમાં બંડ થયાની બાતમી પીટરને મળી. તેવારે તમામ લશ્કરનું સ્વામિત્વ મેંઝિકાફને આપીને ત્યાંથી ત્વરાએ તેણીમેર જવા સારૂ નીકળી પડયો. અહિં મેંઝિકાફે સારો બંદોબસ્ત રાખ્યો હતો, પણ બારમા ચાર્લસે આગસ્તસના મુળના મુલકની ઘણી ધુળધાણી કરવા માંડી હતી. તેથી ડરીને

અથવા બીજા કોઈ કારણને લીધે, ગમે તેમ પણ હવે આગસ્તસની હિંમત અટકી પડી. અને ચાર્લસ સાથે નમ્ર પણે કોલકરાર કરીને અભય વચન મેળવવાના વિચારથી પોતાના બે વકીલો નામે ઈમહાફ અને ફિંગસ્તેન સાથે પોતાનું વિનંતી પત્ર રવાના કર્યું. અને ડ્રેસડનમાં રૂશિઅન વકીલ પાતકલ નામે હતો તેને એકદમ કેદ કરવાનો હુકમ મોકલ્યો ! એ વખતે ચાર્લસનો મુકામ અલતરાનગતાનમાં હતો. તેની છાવણીમાં પેલા બંને વકીલો રાતની વખતે ગયા ને પોતાના રાજાએ આપેલા કાગળથી તેને વાકેફ કીધો. તે વાંચી જોયા પછી રાજા કેટલીકવાર સુધી એકાંતમાં જઈને બેઠો અને ત્યાંથી ચાર કલમોની યાદી તૈયાર કરીને આણી. એ કલમો આ પ્રમાણે. ૧ આગસ્તસે પોલાંડની ગાદીનો તમામ હક છોડવો, અને હાલમાં જે તેના ઉપર બેઠો છે તે સ્તાનિલસને ખરા દાખલ કબૂલ કરવો. ૨ આગસ્તસે જે તહ આજ સુધીમાં રૂશિઆના ઝાર સાથે કર્યા હોય, તે સર્વ રદ છે એમ ખુલ્લી રીતે કહેવું. ૩ જે સ્વીડ લોકોને આગસ્તસે કેદ કીધા હોય તેને છોડી દેવા. ૪. વળી જે બીજા સ્વીડ લોકો આગસ્તસ પાસે હોય તેને પણ પાછા મોકલવા અને પાતકલને અમારે સ્વાધિન કરી દેવો.

આણીમેર એમ છાની રીતે ઠરાવ થાય છે, એટલામાં પેલો મેર મેંઝિકાફ પોતાના ત્રીસ હજાર લશ્કર સાથે કાલીશ નામે નગરપાસે આગસ્તસના લશ્કર સાથે મળી ગયો. ત્યારે આ પદભ્રષ્ઠ રાજાને એમ ફિકર પેદા થઈ કે, જો આપણે છાના કરારો કરીએ છીએ તે જો તેના જાણવામાં આવશે તો આપણી અત્યંત માઠી અવસ્થા થશે. એવા વિચારથી તે ઘણો ગભરાઈ ગયો, અને શું કરવું તે તેને સૂઝે નહિ. એટલામાં દશ હજાર

સૈન્ય સાથે સ્વીડ સરદાર તેના ઉપર ધશી આવ્યો. તેથી તેની જે હાલત થઇ તેનું વર્ણન શું કરીએ? તેણે તે સ્વીડ સરદારને કહાવી મોકલ્યું કે અમે તમારા રાજા સાથે તહ કરવાને વકીલ મોકલેલા છે તે આવે ત્યાં સુધી ધીરજ રાખો. તે કહેણુ તે સરદારે ગણકાર્યું નહિ અને ઉલટી તેની મશ્કરી કરી. ત્યારે તે કેટલીકવારે લડાઇને સારૂ ઉભો રહ્યો. તે વેળા તેની અને રૂશિઅન લશ્કરની એક બે ઝપાઝપી થઇ તેમાં રૂશિઅન સેના જીતી. અને ત્રણ હજાર સ્વીડ સિપાઇને મારી નાંખીને તેના સરદારને પકડીને પોતાના લશ્કરમાં આણ્યો. પછી જીતેલું લશ્કર જય ગર્જના કરતું બારોમાં દાખલ થયું. અને લગાર નિરાંતે બેઠા એટલામાં પેલા રિગસ્તને પેશી ચાર કલમના ઠરાવનું કરારનામું લાવીને રાજાના હાથમાં મૂક્યું.

એ તો તહની વાત થઇ. પણ એ લડાઈ બંધ થયા પછી તેણે પેલા બે વકીલોની મારફત એક પત્ર ચાર્લસ ઉપર મોકલ્યો, તે તો ઘણો શરમાવે એવો હતો. તેની મતલબ આવી હતી કે, “મે આપના લશ્કરને હરાવ્યું તેને માટે મને માફી મળવી જોઇએ, એ લડાઈ કરવાનું મને તો મુદલે મન નહોતું; તથાપિ રૂશિઅન લોકોએ મારી પાસે જબરદસ્તીથી હથિઆર ઝલાવ્યાં, તેવારે મારો ઉપાય ચાલ્યો નહિ, હું તો અસલથીજ મેંઝિકાફને મૂકીને તમને મળનાર હતો પણ તેમ થયું નહિ. તેને માટે દલગીર છું. તમારા સરદારે થોડો વખત ગુમાવ્યો નહિ તો બચ્ચિત્ત રૂગિયનો હારત. બધા સ્વીડ સિપાઇઓને છોડી દઇને રૂશિઅનોથી છુટા પડી તમારી તરફ આવીશ; વતલબ કે, મારે હાથે તમારા લશ્કરનો જે નાશ થયો તેને માટે ક્ષમા

જે કહેશો તે કરવાને હું તૈયાર છું" આ કાગળમાં ડહાપણુ અને શુરાતન કેટલું છે. તે વાંચનારાના ધ્યાનમાં આવ્યું હશે. એવો રાજા ગાદી ઉપર આવવો એ પ્રજાના નિર્ભાગ્યની નિશાની છે.

વારૂ આગસ્તસની એટલીજ ગેરઆબરૂ થઈ તે પ્રકરણ બંધ પડયું નહિ પણ તેમાં થોડો વધારો થયો એવી રીતે કે, તેને પદભ્રષ્ટ કરીને જે માણુસ ગાદી ઉપર બેઠો તેનું નામ સ્તાનિસ્લસ હતું, તેના ઉપર આગસ્તસના મનમાં કેટલો દ્વેષ આવવો જોઇએ તે કહેવા કરતાં સમજવું સહેલું છે. જો બની શકત તો આગસ્તસ તેનું નામે ન દેત પણ તેની પાસે ચાર્લસે સ્તાનિસ્લસ ઉપર એક કાગળ લખાવ્યો કે, "તમને રાજ્યપદ મળેલું જોઇ હું ઘણો પ્રસન્ન થયો છું; ઇશ્વર એમ તમારૂં ઉત્તરોત્તર કલ્યાણ કરો" એ મહા ગેરઆબરૂની વાત નથી કે? જેના ભણી સેહેજ નજર જતાંજ અંતઃકરણમાં પરીતાપ થાય તેને જોઇને ઘણી ખુશાલી જણાવવી, એના જેવી દુઃખદાયક વાત બીજી કઇ? આગસ્તસે આ પત્ર શું રાજી ખુશીથી લખ્યો હશે? પણ કરે શું? ફાંદામાં ફસાયા ત્યાં ઉપાય ચાલતો નથી! ને કાળ ફરે એટલે એમજ બને છે!

એ અરસામાં ચાર્લસે એક ઘણું માઠું કામ કર્યું, તે હજી કહેવાનું બાકી છે, તે એકે આગસ્તસની પાસે પાતકલ નામે રૂશિઅન વકીલ હતો તેને ચાર્લસ અને આગસ્તસની વચ્ચે પેલી ચાર કલમોના થયેલા કરારની રૂએ સ્વીડનના રાજાને સોંપી દીધો હતો. તેને તેણે નિર્દય રીતે મારી નંખાવ્યો. એવી રીતે કે, તેને મારવાની જગાએ રાજાનું શીક્ષા આપતનું હુકમનામું વાંચ્યું, તેમાં ચાર્લસ ને

દયાળુ કહ્યો હતો; તે સાંભળતાંજ વકીલ બોલ્યો, કે "એ શેનો દયાળુ !" તેમજ ગુન્હેગારને રાજદ્રોહી કહ્યો હતો, તે કાને પડતાંજ, મોટો ઘાંટો કહાડીને બોલ્યો, મને રાજદ્રોહી શા માટે કહો છો ! ના, ના, મને અમથોજ એમ કહો નહિ, મે મારા દેશની ચાકરી જેવી જોઇએ તેવી બજાવેલી છે!

એ શિક્ષા બાબત નામીચો ગ્રંથકાર વ્હાલતેર એમ લખે છે કે, " આ ત્રાસદાયક અન્યાયના કામ તરફ જોઇને માત્ર સુધરેલા મનુષ્યોનેજ નહિ, પણ છેક જંગલી માણુસોને પણ સાંભળીને શરીરનાં રૂવાટાં ઉભાં થયાં હશે. સ્વદેશના દુઃખ દર્શાવીને દાદ મેળવવા સારૂ લિવ્હોનિયન લોકોએ જે છ ગ્રહસ્થોને રાજા પાસે મોકલ્યા હતા તેમાં આગેવાન થવાનું કામ તેણે કબૂલ કર્યું. એજ એ નિર્ભાગી માણુસે પ્રથમ મોટું પાપ કર્યું. અને એ ઉત્તમ કર્તવ્ય કર્મ તેણે સારી રીતે બજાવ્યું તેથીજ કે શું, તેની ચોકશી થઇને શિક્ષા થઇ! પાતકલ એક મોટા પરાક્રમી અને જોરાવર રાજાનો એલચી હતો. એને માટે તો એની થોડી ઘણી પ્રતિષ્ઠા રાખવી હતી પણ અત્યંત ક્રુરપણાને લીધે ચાર્લસે દુનિઆના રાજવ્યવહારના પવિત્ર નિયમોને ઉલ્લંઘન કર્યાં', એ વાત ખરી છે. લડવાને મેદાનમાં ઉભા હોય ત્યાં ગમે તેટલું વેર રાખો, અને જેમ જેને ગમે તેમ મારે કાપે તેનો કંઈ વિચાર નથી. સઘળા સરખા. પરંતુ, એવા એકલા માણસને પકડીને મારવો એ રાજનિતીથી કેવળ ઉલટું છે. અતિ જંગલીઓ પણ તેમ કરતા નથી. તો એવા કામથી સુધરેલા જોરાવર રાજાના નામને કલંક લાગે એમાં કંઈ વધારે નથી,

પાતકલની એવી દશા થએલી સાંભળીને પીટરને ઘણું

માઠું લાગ્યું. તેથી તેણે યુરોપના બીજા રાજાઓને એ હ-
કીકત લખી જણાવી. એ દુઃખના વખતમાં પીટરના એક
પ્રધાને તેને એવી સૂચના કરી કે, આપણી રાજધાની
મૉસ્કોમાં કેટલાએક સ્વીડ બંધીવાનો કેદમાં પુરાયલા છે,
તેને મારી નાંખીને પાતકલનું વેર લેવું જોઇએ. પણ એ
વાત તેને બીલકુલ ગમી નહિ. તેને નાનો જવાબ દેતાં
પીટરે કહ્યું કે, "એવું નીચ કામ હું કદી કરવાનો નથી;
અરે, ચાર્લસે પોતાની કીર્તિ અને દયાળુપણા ઉપર પા-
ણી ફેરવ્યું, માટે મારે પણ તેમ કરવું?" એ ખરૂં છે. જે
વાતને માટે આપણે લોકોને ઠપકો દઇએ, તેજ વાત આ-
પણે જાણી જોઇને કરીએ તો તેના જેવું મુર્ખપણું બીજું
કયું? તથાપિ દુનિઆમાં એવાં ઉદાહરણો ડગલે ડગલે
નજરે પડે છે।

પરંતુ ચાર્લસ પાસેથી પાતકલનું વેર ન લેવું એમ પી-
ટરના મનમાં નહોતું, પણ તે આ નીચ રીતે લેવાનું
નહોતું, તેણે તો એવો નિશ્ચય કર્યો કે, ગમે તેટલી મહેનત
કરવી પડે તો કરીને સ્તાનિલસ જે આવા દમામથી ચા-
ર્લસના બળ ઉપર કુદકારા મારીને રાજ્યસુખ ભોગવે છે,
તેને ગાદી ઉપરથી કહાડી મૂકવો એ કામ સારૂ તેણે ઝાલ-
ક્વિયામાં મોટું દરબાર ભરીને પોલાંડના મોટા મોટા લો-
કોની મુલાકાત કરી, અને તે બધા તેના કહેવા પ્રમાણે
કરવાને કબુલ થયા.

સાકસનીમાં સ્તાનિલસના દરબારમાં એક ફ્રેંચ સરકારનો
વકીલ હતો. તેના મનમાં ચાર્લસ અને પીટર વચ્ચે સલાહ
કરવાનું હતું, તે તેણે ચાર્લસને જણાવ્યું ત્યારે અહંકારી
ચાર્લસ બોલ્યો કે, "ઝારની જોડે મારે કોલકરાર કરવાજ

હશે તો હું મૉસ્કો શેહેરમાં ગયા પછી કરીશ. ત્યાં સુધી કરવાનો નથી." એ શબ્દો પીટરને કાને ગયા. ત્યારે તે બોલ્યો કે, "ચાર્લેસ સિકંદર* બાદશાહ થવાને એક પગે થઈ ગયો છે, પણ હું ડરાયસ ક્યાં છું ?"

ઈ. સ. ૧૭૦૭માં ચાર્લસ રાજા પોતાની જોડે પચાસ-હજાર લસ્કર લઈને પીટર સાથે લડવાને સારૂ આલ્ટારાન-સ્તાનથી નીકળ્યો, અને રસ્તામાં ડ્રેસદન આગળથી જતાં તેણે ઓગસ્તસની મુલાકાત કરી, એ તેના અવિચારીપણાનું ફળ છે. એ બાબત વ્હાલતેર કહે છે કે, ચાર્લસે એ મોટું સાહસ કીધેલું સમજવું જોઈએ; કારણ આટલા બનાવ બન્યા પછી તેમણે એક બીજાને મળવામાં માલ શો, એટલુંજ નહિ પણ તે કામ ભય ભરેલું હતું. સ્વીડ લોકોનું લસ્કર જ્યારે પોલાંડમાંથી ગયુ ત્યારે તે દેશની ખરાબી કરી નાખતું ગયું હતું. તેનો તે વખતે દાવ લેવાને પોલ લોકો પણ આઘું પાછું જોવાને રહ્યા નહોતા. આખરે ચાર્લસનું લસ્કર શિઆળાને લીધે લુથિઆનિઆમાં છાવણી નાંખીને રહ્યું, અને પીટરનું લસ્કર ગ્રોદનો ને મિન્સ્ક પ્રાંતની વચ્ચે છાવણી કરીને પડયું.

એવી રીતે ગોઠવણ કરીને પીટર મૉસ્કોમાં આવ્યો. તે શેહેર ઘણા કામને લીધે ગયાં બે વર્ષમાં જોવાનો પીટરને વખત મળ્યો નહોતો, ત્યાં દવાખાના, કાપડ વણવાના કારખાના, કાચનો સામાન બનાવવાના કારખાના અને ટાં-

* સિકંદર માસિદોન દેશનો બાદશાહ હતો; અને ડરાયસ ઇરાનનો બાદશાહ હતો તેઓની આપસમાં લડાઈ ઇ. સ. પૂ. ૩૩૩માં વરસમાં ઈસ્સસ આગળ થઈ તેમાં ડરાયસ છેક હારી ગયો હતો. પણ પીટરના આ બોલો ઉપરથી જણાય છે કે, તેને પ્રાચીન ઈતિહાસની માહિતી સારી હતી.

કણી બનાવવા વગેરેના કારખાના સારી રીતે ચાલેલાં જોઇને તેને ઘણો સંતોષ થયો. અને જે નવી બાબતો દેશમાં દાખલ કરી હતી તે વિષે લોકોનો બડબડાટ ચાલેલો છેક કમી થઇ ગયેલો જોઇ તેને ઘણું સારૂં લાગ્યું. તથા બીજા સુધારા દાખલ કરવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો. એટલામાં મેંઝિકાફ ભણીથી સંદેશો આવ્યો કે, ચાર્લસ રાજા મોટા લશ્કર સહિત આપણા લશ્કર ઉપર ધસી આવવાના વિચારમાં છે માટે તમારે ત્વરાથી આવવું. એ ખબર સાંભળતાંજ ઝાર નીકળીને ગ્રોદનોમાં આવી પહોંચ્યો. એ સમાચાર ચાર્લસે જાણ્યાથી તેણે આઠસે માણસો લઇને તે શેહેર ઉપર ધસારો કરીને રૂશિઅન લશ્કરને છેક હરાવી નાખ્યું. એમ થવાનું મુખ્ય કારણ ઝારના એક જર્મન સરદારનું નિમકહરામીપણું છે, તે સરદાર એક બુરજ ઉપર સંરક્ષક હતો, તેણે ચાર્લસને અંદર આવતો અટકાવવો જોઇએ તેમ ન કરતાં નિરાંતે આવવા દીધો. તેથી તે શેહેર સેહેજમાં સ્વીડ લોકોને હાથ ગયું. એ સમય પીટર પણ તેને હાથ ગયો હોત, પરંતુ મોટી તદબીરથી ત્યાંથી છટકી જઇને પોતાનું લશ્કર મિન્સ પ્રાંતમાં જમા કર્યા પછી પીટરે નદીને કાંઠે મોધિલી અને ઓર્પાની વચ્ચેના મેદાનમાં મુકામ કર્યો. પછી સ્વીડ ફોજને પોતાના ઉપર એવી આવવા દીધી કે, તેને પાછા હઠવાનો રસ્તો જરાએ ન રહ્યો. તથા પોતે એવી જગા પકડી હતી કે, ત્યાં શત્રુનો કશો ઉપાય ચાલે નહિ, અને જો કદાચ વખત આવે પાછું હઠવું પડે તોય કશી અડચણ પડે નહિ! એ ઉપરથી પીટરનું યુદ્ધ કૌશલ્ય જણાઇ આવે છે.

ભાગ ચોથો.

ઇ. સ. ૧૭૦૮ ની શરૂઆતમાં બંને તરફનાં લશ્કરની તૈયારી ક્યાં સુધી થઇ છે તેનું વર્ણન પાછલા ભાગના છેવટમાં આવી ગયું, તે તો વાંચનારાના ધ્યાનમાં હશેજ. આ વખતમાં પીટર અને ચાર્લસ બંને યુરોપખંડના જોરાવર બાદશાહો હતા; તેમનાં રાજ્યો મોટાં હતાં; તેમના લશ્કર પરાક્રમી હતાં અને તેઓ જાતે કીર્તિના નવા ઉમેદવાર પુરૂષો હોવાથી તેમનામાં શૂરાતન નિરંતર જાગૃત રહેતું હતું. એ યોદ્ધાઓનો મેળાપ થવાનો હવે વખત પાસે આવ્યો. પીટરની પાસે એક લાખ લશ્કર તૈયાર હતું, તેમજ ચાર્લસ પાસે પણ અડ્યાશી હજાર હતું. તે તારીખ ૨૫ મી જુલાઈ સને ૧૭૦૮ને દિવસે બંને લશ્કર માંહેના કેટલાએક સિપાઇઓ વચ્ચે એક નાની લડાઇ થઈ. એ આસરે ચાર કલાક પહોંચી ને તેમાં ૫૦૦૦ સ્વીડ અને ૨૦૦૦ રૂશિઅનો માર્યા ગયા. એ લડાઇની ગરબડમાં ચાર્લસના એક સરદારનો ઘોડો મુવો ત્યારે બાદશાહે એ પોતાનો ઘોડો તેને આપીને પોતે પાળો ફરવા લાગ્યો. એ ઝપાઝપીની વેળાએ પીટર ત્યાં નહોતો, પણ એ લડાઇ થયા પછી ત્રીજે દિવસે ત્યાં આવ્યો, ત્યારે તેને એવી ખબર મળી કે, ચાર્લસ પોતાનું લશ્કર લઇને મારકો તરફ જવાનો છાનો વિચાર કરે છે. વાસ્તે તે ઠેકાણેથી મારકો સુધી જવાના માર્ગની આજુબાજુનો મુલક એટલો તો ઉજડ કરી નાંખ્યો કે, તે રસ્તે થઇને જનારો ગમે તેવો જોરાવર હોય તોય ખરાબ થયા વિના રહે નહિ.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તે સ્વીડ સૈના રૂશિઆમાં દાખલ થઇ અને સ્માલેન્સ્કો સુધી ગઈ, ત્યાં તેમની અન્ન પાણી

વગર જે દુર્દશા થઇ તેનું વર્ણન પણ થઈ શકતું નથી. એ વગર પીટરના લશ્કરે તેના ઊપર ઊપરાછાપરી હુમલા કરીને તેમને ત્રાહેત્રાહે પોકરાવી. તેથી તેઓ તે રસ્તો છોડીને અકરેન* ભણી ચાલ્યા. એથી ચાર્લસ અને તેના લશ્કરની છેક ખરાબી થઇ. એ અરસામાં બંને પક્ષ વચ્ચે પુષ્કળ ઝપાઝપી થઇ હતી તેનું અથ ઇતિ વર્ણન કરવાની અહીં જગા નથી. તથાપિ પલતુવા આગળ જે બનાવ છેવટે બન્યો તે કહેવો જોઇએ. એ શેહેર રૂશિઆના તાબામાં હતું, ત્યાં એક નાનો પણ મજબૂત કિલ્લો હતો. અને ત્યાંથી મારકો જવાનો સીધો રસ્તો હતો. એ ધારણા ઉપર ચાર્લસનો મનસુબો ધારીને ત્યાં ધન ધાન્ય તથા દારૂગોળાની તજવીજ પીટરે સારી રીતે કરી રાખી હતી. તેમ તેના ધારવા પ્રમાણે આઠ હજાર સ્વીડોએ એ ગઢને ઘેરો ઘાલ્યો. તથાપિ મુખ્યગઢવી આલાર્દ ઘણો જુનો અને અનુભવી હતો.

પોતાના નૈકાસૈન્યનું કામ કયાં સુધી આવ્યું છે. તે તપાસવા સારૂ પીટર બ્હોરોનિટ્ઝ તરફ ગયો હતો. ત્યાં એ ઘેરાના સમાચાર સાંભળતાંજ સાથે આઠ હજાર લશ્કર લઇને પલતુવા પાસે તે આવી પહોંચ્યો. પછી તેણે કેટલુંક લશ્કર મેઝિકાફને હવાલે કરીને ઘેરો ઘાલનારાઓ ઊપર હુમલો કરવા સારૂ મોકલ્યો તેમાં તેની મુખ્ય મતલબ એવી હતી કે લડવાને બહાને મેઝિકાફ તે લોકોને ઘેરાની જગાએથી ભોળવીને આઘા લઈ જવા, અને પાછળ લગાર લાગ ફાવે એટલે આલાર્દની મદદમાં કેટલુંક લશ્કર અને લડાઇનો સરંજામ મોકલી આપવો. એ તેની ધારણા પાર

*અરકેન રૂશિઆનો એક પ્રાંત છે.

ઉતરી. તેની ખબર જ્યારે ચાર્લ્સને થઇ ત્યારે તે ગર્વથી બોલ્યો કે "હવે રૂશિઅનો લડાઇના કામમાં અમારા પક્કા ચેલા બન્યા !"

લડાઇ આરંભ્યા પહેલાં પીટરે પોતાના લસ્કરના બે ભાગ કીધા. તેમાંનો એક ભાગ એક બાજુએ મોકલ્યો ને બીજો બીજી બાજુએ રાખ્યો. તે ભાગની આગળ તેના બચાવ સારૂ એક કાચો કોટ ઊભો કર્યો; તે પાછળ પાયદળ ને તેના પછવાડે સ્વાર અને તેની પાછળ તોપખાનું એવી ગોઠવણ કરી હતી. પછી લડાઇનો આરંભ થયો ને બંને વચ્ચે કેટલીક નાની મોટી ઝપાઝપી થઈ તેમાંની એકમાં ખુદ ચાર્લ્સને ગોળી લાગવાથી તેની વેદનાએ ઘણો હેરાન થયો. પછી કેટલીક વારે વહાડ કાપ કરનારા વૈદની મેહેનતથી તેને જરા આરામ થયો તોપણ કેટલાક દિવસ સુધી તેનાથી પથારી ઊપરથી ઊઠાતું નહોતુ. એમ છતાં પણ તેના લસ્કરે એકવાર પીટરની ફોજ ઉપર ધસારો કરીને તેને પાછું હઠાવ્યુ. તોપણ હિંમ્મત ન હારતાં તે ફરીને લડ્યું. લડાઈ ભારે જોસ્સાથી ચાલી. પીટરની જમણી બાજુના લસ્કર ઊપર મુખ્ય સરદાર બોઅર હતો, ને ડાબી બાજુએ મેન્શિકાફ હતો, અને વચલા ભાગની સરદારી સ્કીરીમાતાફને આપી હતી. એ લડાઇ આસરે અઢી કલાક એક સરખી ચાલી, ને તેમાં બંને તરફના મહારથિ એટલે પીટર અને ચાર્લ્સ પોત પોતાના પક્ષની ફતેહને સારૂ જીવની દરકાર ન રાખતાં મરણીઆ થઇને મથન કરતા હતા. તે બંને જણાના મનમાં એમ નક્કી આવી ચુક્યુ હતું કે, આપણે જે કંઇ જશ કે અપજશ આવવાનો છે તે આ હાર જીત ઊપરજ આધાર રાખે છે. એ અવસરે

પીટર પોતાના ઘોડા ઊપર બેશીને પોતાના લશ્કરને ઊસ-કેરવા સારૂ આમ તેમ વીજળીના વેગથી ફરતો હતો. ચાર્લસને રણમાં આવી શકવા જેવું સામર્થ્ય નહોતું તોય હાથમાં પિસ્તોલ લઇને ડોળીમાં બેઠો બેઠો પોતાના સૈન્યને ધીરજ આપતો હતો. તેવામાં ડોળી ઉંચકનાર એક ભોઇને ગોળી વાગીને હેઠો પડયો તેની સાથે ચાર્લ્સ પણ પડયો. પણ તરતજ બીજા વાહન ઉપર બેશીને પાછો પહેલા પ્રમાણે ફરવા લાગ્યો. તેમજ પીટરની ટોપીમાંથી એક ગોળી આરપાર નીકળી ગઈ, તેના પોષાકને કેટલીએક ગોળી વાગી તથા તેની તળેના જીનને પણ કેટલીક વાગી ગઇ હતી. મતલબ કે આ જંગમાં તે બચ્યા એ માત્ર પરમેશ્વરની મેહેરબાનીજ સમજવી. નહિ તો જે ગોળી એટલી પાસે આવી હતી, તેમાંની એકાદ તેને વાગીને જીવ જતાં કઈ વાર લાગત ? તેમજ મેંઝિકાફની સ્વારીના એક પછી એક ત્રણ ઘોડા ગોળી વાગવાથી મુવા છતાં તે જીવ્યો હતો.

એ લડાઇમાં ચાર્લસની છેક હાર થઇ. સ્વીડ લશ્કરની નાસતાં નાસતાં ઘણી દુર્દશા થઇ, ને તે ગભરાટમાં પડયું. એ પ્રસંગનું વર્ણન પીટરે જાતે લખી રાખ્યું છે. તેમાં એમ છે કે, 'નવ હજાર બસે ચોવીસ સિપાઇઓ પેલા કોટ આગળજ પડયા હતા. એ વગર બે ત્રણ હજાર જોદ્ધા કેદ પકડાયા તે જુદા. અમને ઘણું નુકશાન થયું નહિ. ઘણો રક્ત પાત ન થતાં તથા વધારે મેહેનત ન પડતાં સ્વીડનના અહંકારી રાજા ઉપર અમારા લશ્કરે જીત મેળવી. એ પરમેશ્વરની મેહેરબાની છે." ખરેખાત દુનિઆના ઇતિહાસમાં જે પ્રખ્યાત યુધ્ધો થયાં છે તેમાં આ પણ ગણાય છે. યુરોપખંડના એ બળવાન રાજા પોતાના પ્રચંડ લશ્કર સહિત મ-

રણુીઆ થઇને સ્વદેશના લાભને માટે મથન કરે છે, ને લડાઈ ચાલી રહી છે, એ જોઇને વીરરસાનંદ ન થાય એવો એરસિક પુરૂષ આ પૃથ્વી ઊપર કોઈ હશે કે ? જેને એવી જાતની લડાઇઓ જોવાને બનશે તે અતિ મધુર રસનો સ્વાદ લેશે એમાં તલમાત્ર શંકા નહિ. કેમકે એવા પ્રકારના યુદ્ધોના ફક્ત વર્ણન સાંભળવાથીજ વીરપુરૂષોના અંતઃકરણમાં વીરરસાનંદ ઊભરાય છે.

જે દિવસે આ મોટી ફતેહ મળી, તે દિવસે સાયંકાળે તેણે પોતાના તંબુમાં મોટી મીજવાનીનો ઠાઠ કર્યો. તેમાં તેણે માત્ર પોતાનાજ સરદારો બોલાવ્યા એમ નહિ. પણ સ્વીડનના લશ્કરના જે સરદારો પકડાયા હતા તેમને પણ નોત્રાં દીધાં હતાં. તે બધા આવ્યા ને પીટરે તે બધાને આદરમાન આપ્યું. પછી સઘળા પોતપોતાની જગાએ બેઠા. ભાણાં પીરસાયાં અને ભોજનનો આરંભ થયો. પછી, આણીમેર તેણીમેરની વાતો ચાલી, ત્યારે પીટર બોલ્યો "જેણે મને યુદ્ધ વિદ્યા શિખવી. તે ગુરૂનું સદા કલ્યાણ થાઓ" તે સાંભળીને રેનસ્કેલ્દ નામે જે સ્વીડ સરદાર ત્યાં હતો, તેણે પૂછ્યું કે, "મહારાજ, આપના ગુરૂ તે કોણ ?" તેનો પીટરે જવાબ દીધો. "અહો, તમે શૂરા સ્વીડ સરદારોજ મારી યુદ્ધ વિદ્યાના ગુરૂ છો ! તમેજ મને એ વિદ્યા શીખવી. એથી ન અંજાતાં તે સરદારે પુછ્યું કે, "અરે, અમે સ્વીડ સરદાર જ્યારે તમારા ગુરૂ છીએ, એમ કહો છો, ત્યારે તમે અમારી સાથે કૃતઘ્ન થઇને એટલા આકરા થાઓ છો એ આપને શોભે છે કે ? તે ઉપર પીટરે કંઇ જવાબ દીધો નહિ, અને તેને ગુસ્સો પણ આવ્યો નહિ. તથાપિ એ બાબત વધારે બોલવું લાયક નથી. એમ સમજીને તે વાત

છોડી દીધી. બરાબર છે. માણસ ઘણો ડાહ્યો હોય કે જોરાવર હોય તે એકવાર બોલીને ફસાય એટલે તેને ચુપજ રહેવું પડે છે—પછી પીટરે રેન્સ્કિલ્ડને ફરી પુછ્યું કે, "તમારો રાજા આવો ડાહ્યો અને આવો યુદ્ધકળાનો જાણુ છતાં આટલું લસ્કર સાથે લઇને પોતાથી અજાણ્યા અમારા દેશમાં કેમ આવ્યો ?" ત્યારે રેન્સ્કિલ્ડ બોલ્યો, "અમારો રાજા લડાઇના કામમાં હમેશાં પોતાના સરદારોની સલાહ લેતો નથી. તે અમારો પ્રભુ છે, અને અમે તેની પ્રજા છીએ; તે અમને આજ્ઞા કરે તે અમારે માથે ચડાવવી એટલુંજ અમે સમજીએ છીએ.' આ ભાષણથી પીટરને ઘણો સંતોષ થયો. તથા તેણે તે સરદારની નિસ્પૃહતા અને સ્વરાજ નિષ્ટા જોઇને પોતાની તરવાર તેને બક્ષીસ આપી ! એનું નામ તે ગુણજ્ઞતા ! ખરૂં જોતાં તો એ સરદારની સ્વરાજનિષ્ટા પીટરને ઘણી દુ:ખદાયક હતી. એનો દરેક વાંચનાર સારી પેઠે સમજતા હશે. તે શું પીટર નહિ સમજતો હોય ? તથાપિ તે એક તરફનો વિચાર કરનારો પુરૂષ નહોતો. સોનું ગમે તેના હાથમાં હોય તોય સોનું છે. તે દુશ્મનના હાથમાં જવાથી કંઇ પીતળ થતું નથી. તેજ પ્રમાણે સ્વરાજનિષ્ટા સદ્ગુણનો વિચાર મોટા પુરૂષો કરેછે. રેન્સ્કિલ્ડની સાથે તેણે જે આચરણ કર્યું તે સાંભળીને કોઇને નવાઈ લાગ્યા વિના રહેશે નહિ. તૈમુરલંગને પણ એવીજ ગુણ પરીક્ષા હતી. અને તેણે પણ પોતાના શત્રુના કેદ પકડેલા લશ્કરી સરદારને એમ એક વાર સાબાશી આપી હતી, એમ એક પુસ્તકમાં લખેલું છે. મોટાનાં અંત:કરણોમાં એક બીજા સાથે પુષ્કળ મળતાપણું છે.

'સ્વીડ લશ્કરમાં ભંગાણ પડ્યું, ત્યારે તેમનો ધણી ચા

લેંસ ક્યાં ગયો તેનો પત્તો કેટલીકવાર સુધી લાગ્યો નહિ. તેમના લોકોના મુડદાંના ઢગલા પડયા હતા, તેમાં પણુ પીટરે ઘણી શોધ કરાવી. પણુ તે બધી ફોગટ ગઈ. કારણુ કે પોતાનો પાસો ફરી ગયેલો જોઇને તે લડાઈમાંથી કેટલાંક માણુસો સાથે લઇ નીકળ્યો તે બોરિસ્થિનીસ નદી તરીને તુર્કી રાજ્યમાં ગયો. ત્યાં સુલતાનનો સુબેદાર હતો. તેને તેણે આદરમાન આપ્યું. પછી તે અતશાકબ્ય નામે શેહેર પાસે આવી પહોંચ્યો. પણુ તેને અંદર પેસવાની પરવાનગી ત્યાંના સુબેદારે સુલતાનની બીકે આપી નહિ. માટે તે ત્યાંથી નીકળીને સીધો નીપર નદીને કાંઠે બંદરમાં આવ્યો ત્યાં પણુ સુલતાનનો અમલ હતો. ત્યાંથી સુલતાનને કંઈ બાબત લખી જણાવવાની તેને જરૂર પડી. તે વેળાએ તેને લખવાની જે એક નિયમિત પદ્ધતિ હતી, તે તેને ત્યાંના તુર્ક લોકોએ બતાવી. પણુ તે ચાર્લસને ગમી નહિ. માટે તેણે તેમને સાફ કહ્યું કે, એવી રીતે સુલતાનને લખવામાં મને નાનમ આવે માટે હું કદી નહિ લખું. એવા તેના હઠ્ઠી અને ગર્વીષ્ટ સ્વભાવથી તરેહવાર દુઃખો ખમવાં પડયાં. એ બાબત વ્હાલ્તેરેતો એમ ખુલ્લું લખ્યું છે કે, "કાલ દેશને અનુસરીને કેમ ચાલવું, એથી ચાર્લસ બીલકુલ અજાણ્યો હતો" એ આ ઊપરથી ખરૂં ઠરે છે.

આણીમેર ચાર્લસનું રહ્યું સહ્યું જે લશ્કર પાછું સ્વદેશ જતું હતું તેની પીઠ પકડવા સારૂ લડાઈ બંધ પડયા પછી ત્રીજે દિવસે ગાલિટઝિન અને બોઅરને મોટા લશ્કર સાથે જવાનો હુકમ કર્યો. તે રસ્તે ચાલતી સ્વીડ સેનાની નજરે પડતાંજ પોતાનો પડતો દહાડો સમજીને તાબે થઇ. એ બાબત પીટરે એક ઠેકાણે એમ લખ્યું છે કે

"કેટલીક મુદત ઉપર જે લોકો સાકસની મધ્યે છાવણી કરીને રહ્યા હતા ત્યારે તેમને જોઇને આખો યુરોપખંડ થર થર કાંપતો હતો, તે લોકો ઇશ્વર કૃપાથી અમારે હાથ લાગ્યા' મોટા મોટા શૂરા સરદાર ગરીબ ગાયની માફક પોતાના સિપાઇઓનાં પેહેરામાં બેઠેલા જોઇને પીટરને અતિશય માઠું લાગ્યું; એથી વારંવાર બોલતો હતો કે, માત્ર પોતાની ઉમેદ બર લાવવા સારૂ ચાલેસે આવડા મોટા લશ્કરને દુઃખમાં નાંખ્યું, એ કાંઇ સારૂં ન કર્યું. એવી રીતે તેના વિષે પીટર દયાળુ પણે બોલ્યો ખરો; પણ તેમની વ્યવસ્થા કરતાં તેને એટલી દયા આવી નહિં. એ બધાંને તેણે સિબીરીઆ પ્રાંતમાં મોકલી દીધા. તે પ્રાંતમાં માણસને રહેવાને સર્વ પ્રકારે દુઃખદાયક છે. તથાપિ તે બિચારા લાચારીથી ત્યાં જઇ રહ્યા; માણસને વખત પ્રમાણે વર્તવું પડે છે! બીજો ઇલાજ નથી.

પલતુવાની લડાઇના પરીણામથી આખા યુરોપમાં ગરબડ મચી રહી. જુલમ અને બેદાદીથી કંટાળીને સાકસન લોકો બરાડતા હતા તેવામાં આગસ્તસે જાહેરનામુ બહાર પાડયું કે, "મેં જે પૂર્વે ગાદી છોડી હતી; તે રાજી ખુશીથી છોડી નહોતી; ગાદી છોડવાનું ભાષણ મારી પાસે બળાત્કારે કરાવ્યું હતું; હું પોલાંડની ગાદીએ ફરીથી બેસવાનોછું." પોલાંડના લોકોનાં મન પણ તેની ભણી વળ્યાં હતાં અને પોતાના આશ્રયદાતા ચાર્લેસની એવી અવસ્થા જોઇને સ્તાનિસ્લાસ પણ ગાદી છોડી દેવાને તૈયાર છું એમ ખુલે ખુલ્લું બોલતો હતો. વળી સ્વીડનના લોકો ઘણા દિવસ સુધી ચાર્લેસનો પત્તો ન લાગવાથી તેને મુવેલો સમજીને રાજ કરવાની તથા તેને સાચવવાની મોટી ફિકરમાં પડયા

હતા; અને વ્હાલતેર તો અહિં સુધી લખે છે કે, "પલતુવાની લડાઇની કંઇક અસર ઈંગ્લાંડમાં પણ થઇ હતી—એવી કે, ઇ. સ. ૧૭૦૮માં ઇગ્લાંડની દરબારમાં માતવિઆફ રશિઅન વકીલ હતો, તેને ઘણું દેવું થવાથી તેના માગનારાઓએ તેને કેદમાં નંખાવ્યો, એ બનાવ ભુલથી બન્યો છે, જાણી જોઇને કર્યું નથી એવું ઝારને જણાવવાને ઈંગ્લાંડની તે વખતની ગાદીપતિ રાણીએ એવો એક કાયદો કર્યો કે, દેવાને સારૂ કોઈ પણ પરદેશી વકીલને કેદમાં ઘાલવો નહિ. અને ઝારનો ગુસ્સો સમાવવા સારૂ વ્હાઇટવર્થ નામે એક ગૃહસ્થને ઝાર પાસે મોકલ્યો." એટલે વ્હાલતેરના કહેવાની મતલબ એવી કે, પલતુવાની લડાઇના પરીણામથી યુરોપના દેશો પીટરથી પેહેલાં કરતાં વધારે ડરવા લાગ્યા. તથાપિ એ મતને મજબૂત ટેકો નથી એવું કેટલા એક ગ્રંથકારો કહે છે.

પલતુવાની લડાઇમાં મળેલો જશ બીજા મુલકો જીતવામાં તેને ઉપયોગી થઇ પડયો. એલબીંગ નામે મજબૂત ઠેકાણુ સ્વીડનના તાબામાં હતું, તે રશિયન લશ્કરે જીતી લીધું. અને રૈગાને તેના લશ્કરે ઘેરો ઘાલ્યો. તથાપિ ત્યાં એક જાતનો રોગ ફાટી નીકલવાથી દશ હજાર રશિઅનોના જીવ ગયા. તોય ઘેરો ઉઠાવ્યો નહિં. આખરે ઇ. સ. ૧૭૧૦ની જુલાઈ માસમાં નિરૂપાય થઇને ત્યાંનો હાકેમ પીટરને તાબે થયો. ત્યાંના સુબેદાર એબર્ગે એક ઠેકાણે એમ લખ્યું છે કે, એ રોગથી શેહેરમાં અને શેહેરની આસપાસ મળીને આસરે સાઠહજાર માણસો મરી ગયાં! એ જીતા પછી થોડા વખતમાં પરનાવ અને રિરીલ પણ રૂશ લશ્કરે જીતી લીધાં એવી રીતે આખો લિબ્હોનિયા પ્રાંત પીટરને તાબે થયો.

પેલીમેર પોલાંડ મધ્યે બધા લોકો આગસ્તસની વાટ જોતા

હતા. તેમજ સ્તાનિલસ પણ તે ગડબડમાંથી છુટવાનો, ક્યારે સમય આવે એવી રહા જોતો હતો. તથાપિ પીટરને મળ્યા વિના તથા તેની મરજી મેળવ્યા વિના ગાદી ઉપર બેસવું સેહેલું અને સારૂં નથી એમ આગસ્તસને લાગે, ફરીને તેના મનમાં આવતું કે, પીટર સાથે આપણે થોડા દિવસ ઉપર આટલી કૃતઘ્નતા અને મુર્ખાઇથી વર્ત્યા તેનેજ માટે તેની પાસે જઇને તેની પ્રસંનતા મેળવવાની ખટપટ કરવા સરખું બીજું નીચપણું નથી. એથી તેના મનને એકમેર લોભ અને બીજીમેર અભિમાને ખેંચતાણ કરવા માંડી. પણ તેમાં આખરે લોભ પ્રબળ થયો. એટલે આગસ્તસ આગળ કીધેલા અપરાધની માફી માગવા સારૂ પીટર પાસે થાનેં ગયો. ત્યાં પીટરે આગલી વાત મનમાં ન આણતાં ઘણા માન સાથે મુલાકાત લીધી. વાસ્તવિક જોતાં પીટર ખારીલો હતો, માટે તેમ કરે નહિં પણ વળી તે મોટો મતલબી અને દુરદર્શી હતો. તેના મતમાં મળે તેટલા રાજાઓને પોતાના પક્ષમાં લઇને ચાર્લસ ઉપર સ્વારી કરવાનું હતું. તેને લીધે બંનેનો મેળાપ થતાંજ દોસ્તીના કોલકરાર થયા અને તે કરારમાં ડેન્માર્ક અને પ્રુશિયાના રાજાઓ પણ સામેલ થયા.

પ્રુશિયા દેશના રાજા સાથે મરીન વર્ડરમાં કોલકરાર કર્યા પછી ત્યાંથી નીકળીને પીટર રૈગામાં ગયા. ત્યાં રાજ્યકારભાર કેમ ચલાવવો તેનો પાકો બંદોબસ્ત કરીને ત્યાંથી પીતર્સબર્ગ ગયો. ત્યાં સુધારા વગેરેનું કામ ચલાવ્યું હતું તે તેણે જોયુ તથા તેમાં વધારો ઘટારો કેટલો જોઇએ તે બતાવ્યો. તે ગમે તેવા મોટા કામમાં ગુંથાતો ત્યારે પણ પીતર્સબર્ગ શેહેર તરફ મન રાખતો હતો. તે એટલે સુધી કે પલ્તુવાના

મહાભારત યુદ્ધમાં છેક નિમગ્ન થઈ ગયો હતો ત્યારે પણ તેને જય મળ્યો તે ગાતના નવ કલાકે એક ખાસ કાગળ લખ્યો તેમાં તેણે એમ લખ્યું હતું કે, " પીતર્સબર્ગ શેહેરનો પાયો નંખાયો એ પરમેશ્વરની મેહેરબાનીભરેલી એક અતી ઉત્તમ બક્ષીસ છે. " તે પીતર્સબર્ગથી નીકળીને મોસ્કોમાં આવ્યો, ત્યારે સર્વ લોકો એકઠા થઇને પોતાના રાજાએ પોતાના દેશને સારૂં જે પરીશ્રમ કર્યો તે માટે તેનો પાડ માનીને મહોત્સવ કરતા હતા. એ જોઇને પીટરને કેટલો સંતોષ થયો હશે તેનો તેજ જાણે. તેનું વર્ણન કરી શકાશે નહિં. અહિંથી પણ થોડા વખતમાં ચાલવા માંડ્યું. તે કેટલો મેહેનતુ હતો તથા તે સ્વદેશના લાભને સારૂં કેટલી કાળજી રાખતો હતો,તે એ ઉપરથી શેહેજ ધ્યાનમાં આવશે.

ચાર્લસ નાસતો નાસતો અને આસરો માગતો માગતો બંદર સુધી આવી પહોંચ્યાની હકીગતથી તો અમારા વાંચનારા વાકેફ છે ત્યાંથી તેણે ક્રિમિયાના ખાન સાથે સંધાન કર્યું. અને તેની પાસે તુર્કસ્તાનના સુલતાનને પીટરની પ્રબળતાની સઘળી હકીગત કહેવડાવી, તેની સાથે ક્રિમિયાની સરહદ ઉપરના મુસલમાનને અત્યંત દુઃખ દે છે તે વાત પણ સુલતાનને કાને નાંખી. ત્યારે સુલતાનનું મન ચાર્લસની સૂચના પ્રમાણે કરવાને થયું. તેણે ચાર્લસ જોડે સંધી કરીને પીટર જોડે લડવાનો ઠરાવ કર્યો. ને એ લડાઇની સૂચના દાખલ કાન્સ્તાન્તિનોપલના દરબારમાં કૌંટ તાલસ્ય નામે રૂશિઅન વકીલ હતો તેને કુટુંબ સહિત પકડીને સાત બુરજના કિલ્લામાં કેદ કર્યો.

વહાલતેરે એક ઠેકાણે એમ લખ્યું છે કે, "પરદેશના દરબારમાં મોકલેલા વકીલોથી પીટરને જેટલું અપમાન સોસવું

પડયું, તેટલું અપમાન બીજા કોઇ રાજાને કદી સોસવું પડયું નથી. જુઓ, આ થોડી મુદતમાં તેનો ઈંગ્લાંડનો વકીલ કરજને સાફ તુરંગમા પડયો હતો, ને પોલાંડનો વકીલ તો ચાર્લસની આજ્ઞાથી ઘણી નીચ રીતે માર્યો ગયો હતો, અને તુર્ક દરબારના વકીલને એકાદા ધાડપાડુની પેઠે રસ્તામાંથી ચાલતો પકડીને કિલ્લામાં કેદ કીધો." એ હાલત તે વકીલની થઈ ખરી પણ પીટર તો તે પોતાની થએલી માનીને ઘણો દુઃખ ધરવા લાગ્યો હશે એમા સંશય નહિ. બીજા બધા પ્રકારની ખોટ રાજા સેહેજમા પુરી કરે છે, પણ અપમાનનું જખમ રૂઝવવા સારૂ તેને ઘણો શ્રમ કરવો પડે છે. એટલુંજ નહિ પણ કેટલીકવાર તો ઘણો શ્રમ કરતાએ તે જખમ રૂઝાતો નથી.

તુર્કસ્તાનનો સુલતાન મારી સાથે લડવાને તૈયાર થયોછે, એમ સમજતાંજ પોતે તૈયારી કરવા લાગ્યો. તેમા તેણે પ્રથમ એવો હુકમ કર્યો કે, પોલાંડમાં જે લશ્કર છે તેના એક ભાગે તત્કાળ મોલદેવ્હિઆ ભણી જવું; અને શિકરિમતાફે પણ લિવ્હોનિઆ છોડીને તણીમેરનો રસ્તો પકડવો; તથા બાલતિક સમુદ્ર માંહેના આગ્રોફના નૌકા સૈન્યનું ધણીપણું આપ્રાકિઝને લેવું. ને વલંદા સરદાર કુઇસે લિવ્હોનિઆના કાંઠાની સંભાળ રાખવી. વળી મેંઝિકાફે પીતર્સબર્ગના કામકાજની સંભાળ રાખવી. એટલો બંદોબસ્ત કરીને રાજકાજની વ્યવસ્થા કરવાને મૉસ્કોમાં આવ્યો. કારણ કે તુર્કસ્તાનના સુલતાન સાથે લડાઈમાં ગુંથાયા પછી રાજકારભાર તરફ મારાથી ધ્યાન લગાડાશે નહિ એવી તેની પકી ખાત્રી હોવાથી તેણે ગોઠવણ કરી ને આ પ્રમાણે આઠ ગૃહસ્થોની એક મંડળી નીમી, તેમાં

ગાબ્રિટ, ઝિન અને દોલગોરોકીને મુખ્ય બનાવ્યા. તે લાગલાજ તેમને એક ભજન મંદીરમાં તેડી જઈ, ત્યાં ઝાર, અમીરો, અને બીજાઓની સમક્ષ, તેમણે એવા કસમ ખાધા કે, "અમે અમારા બધાં કામો ઇશ્વર ઉપર નિષ્ટા રાખીને ઈમાનદારીથી બજાવીશું; ન્યાયથી ચાલીશું, ઈનસાફ બરાબર કરીશું; અને કોઇના ઉપર નાહક જુલમ ગુજરતી થવા દઈશું નહિ. તથા રાજના લાભ તરફ નજર રાખીને પૈસાનો ખરચ કરીશું." એ કરી રહ્યા પછી લશ્કર તૈયાર કરવામાં એક મોટી અડચણ એ પડી કે, લશ્કરમાં નાના હોદ્દા ઉપર જે લોકો હતા તે સઘળા હલકા કુળના હોવાથી તેમને મોટા હોદ્દા આપવાનું દુરસ્ત લાગ્યું નહિ; અને કુળવાન પુરૂષો ફોજમાં દાખલ થાય નહિ. ને તેવા હોદ્દા પુર્યા વિના કામ આગળ ચાલે નહિ. એ વાત પીટરને માલમ પડતાંજ એવો ઠરાવ કર્યો કે, અમુક ઉમરના અમીરજાદાએ એ લશ્કરની અમુક જગા લેવીજ જોઇએ. એ હુકમ તેમણે કબૂલ કર્યો; તેથી લશ્કરની ગોઠવણ જેવી જોઇએ તેવી થઈ.

એવી રીતે મૉસ્કોના રાજ્યકારભારનો બંદોબસ્ત કરીને તુર્ક સાથે જે લશ્કર લડવા જવાને તૈયાર થયું હતું તેને મલવા સારૂ ઝારની સ્વારી નીકળી. તે દહાડે ફરીથી એક વાર જાહેર કર્યું કે, કથેરાઇન મારી પટ્ટરાણી છે. ખરેખાત એ સ્ત્રી પુરૂષ વચ્ચે પરસ્પર અત્યંત પ્રીતિ હતી. એ સ્ત્રી જેવી રૂપવંતી અને ગુણવંતી હતી, તેવી બહાદુર પણ હતી. માટે ઝારની સ્વારી જ્યારે તુર્કી સુલતાન સાથે લ-ડવાને જવા નીકળી ત્યારે પોતાને સાથે તેડી જવા સારૂ તેણીએ ઘણો આગ્રહ કર્યો. પણ આ સ્ત્રીરત્ન અતિ સુકુમાર માટે એનાથી પ્રવાસનું કષ્ટ શોસાશે નહિં. ઘણી

થાકી જશે. એમ મનમાં આવવાથી પીટરથી તેને હા કહેવાય નહિં. તેમજ તેના પ્રેમથી તેનું અંતઃકરણ ભરાઇ ગએલું હોવાથી તેને ના પણ કહેવાય નહિં. અંતે તેને સાથે લીધા વિના તેનો છુટકો થયો નહિં. જુદો ! યુદ્ધ પ્રસંગ ઘણો ભયંકર હોય છે, તેમાં સુખ મેળવવાની આશા તો થોડીજ; તથાપિ સંકટ આવવાનો સંભવ ખરો; તે એ ચતુર સ્ત્રીની જાણમાં આવ્યું નહોતું એમતો નહિંજ; પણ ઝાર ઉપર તેવું અતિશય હેત તથા તેના વગર તેને એક પળે કળ વળતી નહોતી. માટે તેની સાથે થઇ. તેનો જન્મ હલકા કુળમાં થયો હતો; તથા તેને ભણાવવા ગણાવવાની કોઇએ ઘણી કાળજી કરી નહોતી. તથાપિ તેને સ્વાભાવિક રીતે પરમેશ્વરે ઉત્તમ ગુણો આપ્યા હતા. બીજાના મન કેમ વાળી લેવાં, ગુસ્સો કેમ નરમ પાડવો; અને કોઇનુ મન ન દુખવતાં પોતાની મતલબ કેમ પાર પાડવી, એ કળા તેનામાં સંપૂર્ણપણે વસતી હતી. વળી તે મોટી મોહિની રૂપ હતી. તેથી તે પીટરને પોતાના જીવ કરતાં એ વહાલી લાગતી હતી; ખરેખરજ તે પાસે હોય ત્યારે જેટલું પીટરને સુખ થતું, તેટલું બીજી કોઇ વાતથી થતું નહોતું. ઘણું તો શું, પણ કોઈ કારણથી પીટર અત્યંત ક્રોધાંધ થઇ ગાંડા જેવો થઇ જતો, ત્યારે તેને તેની પાસે મોકલતા એટલે લાગલો તેનો બધો ક્રોધ ઉતરી જઈ, શુદ્ધિમાં આવીને તેની સાથે ખુશીથી વાતચિત કરતો. એમ ઘણી વખત બનતું. એવું તે વેળાના ગ્રંથકારોએ લખી રાખ્યું છે. વળી જનરલ ગાર્ડનનું મત એવું છે કે, "તે અતિ ઉત્તમ સ્વભાવની હતી માટે તેને એટલી વહાલી હતી; બીજું કોઈ કારણ નથી. તે કદી કોઈ જોડે રીસાતી નહોતી, તથા કોઈ

વાર કોઇ ઉપર ક્રોધ કરતી નહોતી; તેણીએ કદી કોઇનું અપમાન કર્યું નથી. તથા કોઇએ તેનું લગારેક કામ કર્યું તો તેનો ઉપકાર માન્યાવિના રહી નથી. વળી પરહિત કર-વાનો પ્રસંગ આવ્યો તો તે કદી ફોગટ જવા દેતી નહિ. તોપણ તે પોતાની આગલી અવસ્થા ભુલી ગઇ નહોતી." બ્રાલતેર એમ કહે છે કે, "ક્યાથેરાઇનના વચ્ચે પડવાથીજ પીટરનો ગુસ્સો નરમ પડીને કેટલાક બિચારા નિરપરાધી માણસો કટકાના મારથી બચ્યા અને કેટલાકના તો પ્રાણ જતા ઉગાર્યા; એના જેટલો ઉપકાર તો લીફોર્ટથીએ થયો નહોતો." એ અબળાનું મુળ જોવા જઇએ તો છેક હલકા કુળની હતી; અને તે પોતાના સ્વરૂપ અને ગુણ વડેજ આટલી મોટાઇએ પહોંચી હતી. તોપણ તે કોઇનેજ અણખામણી થઇ નહોતી; એ ઉપરથી તેના સ્વભાવની લાયકી મોટી હતી એમ કહેવું જોઇએ.

ગરીબીમાંથી વૈભવે ચડેલા માણસને આગલા દહાડા સાંભરતા નથી તથા તેની હાલત માંહેના ઓળખીતાઓની તેને ઓળખાણ રહેતું નથી એવો પ્રકાર દુનિઆમાં ઘણો દેખાય છે, અને તેના ઉદાહરણમાં ગ્યાસુદીન બુલબનનું દ્રષ્ટાંત હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં મોજુદ છે. પણ એ વાત ક્યાથેરાઇનને લાગુ પડતી નથી. તે પૃથ્વીપતિની પટરાણી થઇ બેઠી હતી. તોપણ તેને તેના પેહેલા દુઃખના દહાડા હમેશાં યાદ હતા. તે વેળાના ઓળખાણવાળું કોઇ માણસ તેની નજરે પડતું. તો તેને ઘણું માન આપીને તેની સાથે આગળની પેઠેજ મોકળા મનથી બોલતી. તથા તેની ઓ-ગ્યતા પ્રમાણે તેની પરોણા ચાકરી કરતી. વળી તે [illegible] ગલ પાદરીને ત્યાં હતી ત્યારે તેનાં છોકરાંને [illegible] સારૂ

વરંબ નામે એક ગૃહસ્થ રાખ્યો હતો, તે એકવાર તેની નજરે પડયો, ત્યારે તેને ખામુખાં બોલાવી મંગાવીને કહ્યું ,'અરે, તમે હજી જીવતા છો? બહુ સારૂ હું તમારી ઉપજીવકાની તજવીજ કરી આપું છું." એમ બોલાવીને તરત તેને કંઈ વર્ષાસન કરી આપ્યું. વળી ગલકના કટુંબની પણ સારી બરદાસ લેતી હતી. એટલે તેની બાયડીને વર્ષાસન બાંધી આપ્યું તથા તેના છોકરાને ચાકરીમાં રાખ્યો અને તેની બે છોકરીઓને પોતાની પાસે રાખીને ઉછેરી. એ ઉપરથી તેને પેહેલાના દોહેલા દહાડા કેટલાક યાદ હતા તે ધ્યાનમાં આવશે.

એ રાણીના આગ્રહથી પીટર તેને સાથે લઇને પોતાના મુખ્ય લશ્કરની છાવણી સોરોકતમાં હતી ત્યાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં બધું મળીને આશરે ત્રીશ હજાર લશ્કર હતુ. એવું બ્રૂસ નામે ગ્રંથકારે લખેલું છે. તે લશ્કરના પાચ સરખા ભાગ કરીને તેમાંના એકની સરદારી પોતે લીધી, ને બીજા ચાર ભાગની સરદારી જૂદા જૂદા ચાર સરદારોને સોંપી એ ફોજની સાથે તોપખાનુંએ જબરૂં હતું ત્રીસ હજાર સ્વારની એક ટોળી તુર્ક સરકારનો એક મોટો કિલ્લો જીતી લેવા સારૂ તથા તેનો દારૂ ગોળો પડાવી લેવા સારૂ મોકલી હતી. અને કોઝાક લોકોની પલટણો તેને આવી મળવા સારૂ નીકળી ચુકી હતી. તે બધા એકઠા થાત તો તેની પાસે એક લાખ ત્રીસ હજારની સંખ્યા થાત. પણ તે મને આવી પહોંચતા વાર લાગી માટે આ અણીની વેળાએ તેની પાસે ચાળીસ હજાર કરતાં વધારે ફોજ નહતી. એમ એક ઠેકાણે લખેલું છે.

તથાપિ કોઇની વાટ ન જોતાં એકદમ લડાઇનો આરં-

બ કરવાને પીટરે ઠરાવ કરીને સખત હુકમ ફરમાવ્યો કે લશ્કરની સાથે જે બૈરાં છે તેમણે પાછળ રહેવું જોઇએ. એ પરથી કયાથેરાઇને તેને એવી વિનંતી કરી કે "કૃપા કરીને મને સાથે તેડવી જોઇએ. આપની જુદાઈનું દુઃખ મારાથી ખમાવાનું નથી." તેનો પીટરે જવાબ દીધો કે, "તું ઘણી સકુમાર છે; વળી જે દેશમાં જવું છે તે ઘણો કરડો અને ભયાનક છે. તથા લડાઇને પ્રસંગે કેવી વેળા આવશે તે કંઈ નકી ધારી શકાય નહિ. માટે તું સ્વદેશમાં નિરાંતે રહે, એમ મને તો ઠીક લાગે છે પછી તો તારી મરજી!" એ સર્વ બોલવું તેણે સ્થીરતાથી સાંભળી લીધું, તથાપિ તેનું મન લગારે ડગ્યું નહિ અને સાથે જવાની જીદ છોડીએ નહિ. આખરે પીટરને સાથે તેડવાની હા કહેવી પડી. તે ગાડીમાં તો કવચિત્તજ બેસતી; પણ હમેશાં ઘણા વખત સુધી ઘોડા ઉપર બેશીને એકાદા કસાયલા સરદારની પેઠે પોતાના લશ્કરની અગાડી ચાલે અને બહાદૂર જણાય. તેથી પીટરના સિપાઇઓને પણ લડવાને શૂર ચડે, વળી કોઈ સિપાઇ કે સરદાર આજારી પડયાનું તેને જણાય કે તેને સારૂ ઓસડ અને રૂચક ભોજન મોકલી દે. તેથી રૂશિઅન સિપાઇઓ તેને ઘણા ચહાએ અને માન આપે તેમાં શી નવાઇ? ઝારે પોતાની રાણી સાથે લીધેલી સાંભળીને બીજા સરદારોએ પણ પોતાની બાઈરીઓ સાથે તેડવાની રજા મેળવવા બાબત રાણીની મારફતે અરજ કરી. તે તેમને મળી. એવી રીતે આ સ્વારીની સાથે જનાનખાનું ચાલ્યું. તે બાબત એક ગ્રંથકાર એમ કહે છે કે, "જનાનો સાથે હતો તેથી પીટર અને તેના લશ્કરનો બચાવ થયો. નહિ તો, તેની તો શું પણ

આખા રૂશિઅન રાજ્યની ધુળધાણી થઇ હોત. આ ગ્રં·
થકારના કહેવાની મતલબ વાંચનારને હવે પછીની હકીગ
ત ઉપરથી સમજાણુ પડશે.

પીટરની સ્વારી જોસ્સી શેહેર તરફ ચાલી. ત્યાં જતાં
રસ્તામાં તેણે વાલાકિયાના રાજા સાથે કોલકરાર કરીને
તેને પોતાના પક્ષમાં લીધો, તથા તેને મદદ કરવાનુ વ-
ચન આપ્યું. પણ તે કંઇ ઉપયોગમાં આવ્યું નહિં, ત્યારે
ઝાર આગળ ચાલ્યો. તથાપિ તે વખત પીટરને અનુકુળ
નહોતો. માટે નવાં નવાં સંકટો ઊત્પન્ન થતાં ગયાં. પ્રથમ
તો તેના લશ્કરની પૂંઠે તીડો પડ્યાં, એવી રીતે કે તે તેના
લશ્કરની સાથે ચાલીને રસ્તામાંનો ઝાડપાલો અને ઘાસનો
વિધ્વંસ કરી એવું કર્યું કે ભારબરદારી જનાવરોને તથા સ્વા-
રોના ઘોડાને લગાર મોડું હલાવવાની જગાએ રહી નહિ.
તે એટલે સુધી કે ઝાડીની કુમળી કુમળી છાલ સુધાંએ
તેણે રહેવા દીધી નહિ. તો પાંદડું તો શેનું થાય? તેને નસા-
ડવા સારૂ રૂશિઅન સરદારોએ પુષ્કળ તોપો અને બંદૂકો
ફોડી પણ તેથી તેઓનો ઉપદ્રવ લગારે કમી ન થયો એથી
બધા લોકો છેક નિરાશ અને ઉદાશ થઈ ગયા.

તોપણ પીટરે હિંમત છોડી નહિં. તે સમયે બ્રુસ નામે
એક ઇંગ્રેજ સરદાર તેના લશ્કરમાં ચાકરી ઉપર હતો. તે-
નો એ બાબત ઉપર લેખ છે, તેમાં લખે છે કે, "તારીખ
૧૮મી જુને પ્રુથ નદી આગળ પહોંચી. ત્યાં અમારા ભા-
રખાનાના ઘોડાઓએ ભુખ્યા રહી અતિશય પાણી પીવાથી
તેમાંના કેટલાક તત્કાળ મરણ પામ્યા. ૨૧મી તારીખે અ-
મે પ્રુથ નદીના કાંઠા ઉપર ચાલતા હતા ત્યારે ફરીને અ-
મને તીડના મોટા ટોળાએ પકડ્યા. ને અમારો કેડો મુકતાં

નહિં અમારી સાથે તે પણ ચાલતા અને અમે જ્યારે મુકામ કરતા ત્યારે સઘળા લશ્કરમાં પથરાઈ જતા. એમ ૨૭મી તારીખ સુધી ચાલ્યું તેજ દહાડે તુર્કી લશ્કરને પ્રુથ નદી ઉતરતું દીઠું. તેને અટકાવવા સારૂ કેટલુંક લશ્કર આપીને પીટરે જનરલ જાનસનને મોકલ્યો, પણ તેમ કરતાં તેને ઘણો વિલંબ લાગવાથી તુર્કી લશ્કર નદીને આપાર આવ્યું. તેમાં બે લાખ માણસો હતાં."

એ પ્રચંડ સેના નજરે પડતાંજ પીટરે લડવાની તૈયારી કરી. ત્યારે એમને આપણા સ્વારોથી ઘેરી લઇને તેની સાથેથી નદીનો સંબંધ તોડી નાખવાનું તુર્ક સરદારના મનમાં હતું. અને તેમ કરવાને તેણે ફાંફાંએ ઘણા માર્યાં પણ તે બધાં ફોગટ ગયાં. કેમકે પીટરે પોતાના લશ્કરની હારની હાર છેક નદીની જમણીમેર સુધી ઉભી કરી. તથાપિ પીટરના લોકો ઘણાં નાઉમેદ થયા છે. તથા તેના ઘોડા ઘણા મુવા છે. માટે તેમણે પોતાના સામાનને આગ લગાડી છે વગેરે માઠી હાલત તુર્ક સરદારોને જણાઈ. જુવો પોતાનો સામાન દુશ્મનને હાથ ન જાય વાસ્તે એ યુક્તિ રૂશિઅનોએ કરી. તેનો પરીણામ ઉલટો થયો એટલે તેથી ફાયદાની વાત તો કોરણે રહી ને નુકશાન થયું. રૂશિઅન લશ્કરમાં એવી અવ્યવસ્થા માલમ પડતાંજ તુર્કીએ તેમના ઉપર ધશી જવાનો ઠરાવ કર્યો. એટલે તેમને હારવાની બીક મુજે રહીજ નહિ. એ આવનારા હુમલાથી ચેતીને પીટરે પોતાના લશ્કરને કિનારા ઉપર ચોરસ આકૃતિમાં ઉભું રાખ્યું. તેમાંની ચોથી બાજુ નદીની લગોલગ હતી. એ ચોરસની વચોવચ ગાડાઓનું કુંડાળું કરીને તેની અંદર જનાનો રાખ્યો. એ ચોબાજુ ઉપર તુર્કી લશ્કરનો

મારો સરૂ થયો. આ અવસરે રૂશિઅનો મુજો તો ઘણા થાકથી કંટાળેલા વળી તેમનો સામાન સરંજામ ખુટવા આવ્યો. અને જોરાવર શત્રુએ તેમને ત્રણ તરફથી ઘેર્યા તેને લીધે તેના જીવને પુછવું જોઇએ. બીજાથી તેના વિષે વિચારે બંધાશે નહિ. એવો માર એકદમ ત્રણ દહાડા સુધી ચાલ્યો હતો. તેથી હવે તો પીટર પણ ગભરાયો ને શુ કરવું તે સુઝે નહિ. આખરે તેને સુઝયુ કે ગમે તે થાઓ પણ તેની સામે લડવું કે તેને શરણ જવું એ વગર બીજો રસ્તો નથી. એટલામાં ચોથે દહાડે પોફાટતાજ કોઇએ આવીને તેને કહ્યું કે લડાઇનો સરંજામ બધો ખુટી ગયાથી સરદાર લોકો મોટી પંચાયતિમાં પડેલા છે, એ શબ્દો કાને પડતાંજ. ઘોડા ઉપર બેશીને ઘેરામાંથી નાશી જવાનો મનસુબો કરી પોતાની સાથે આવવાને કેટલાએક સરદારોને તેણે કહ્યું. એમ બ્રુમ સાહેબ લખે છે. તથાપિ પોતાના વહાલા બહાદુર સિપાઇઓ તથા જીવથી વહાલી પટરાણીને દુઃખમાં નાંખીને નાશી જવાનું મન પીટરને થાય, એવું તેના સ્વભાવ ઉપરથી ધરાતું નથી. તેને માટે સુજ્ઞ ગ્રંથકાર વ્હાલતેર એમ વર્ણન કરે છે કે, "લડીને મને પોતાને, મારા લશ્કરને, તથા મારી પ્રાણપ્યારીને મહા દુઃખમાં નાંખવી કે બીજું શું કરવું, એવા વિચારમાં ગુંગળાઈ જઇને તે એકલો પોતાના તંબુમાં જઇને બેઠો અને તે તંબુનાં બારણાં બંધ કરીને એવી તાકીદ કરી કે કોઇને પણ માંહે આવવા દેવો નહિ. એ ખબર કથેરાઇનને થતાં તે લાગલી તંબુમાં ગઇ. એથી હમેશના ધારા પ્રમાણે તેના મનને લગાર શાંતી થઈ. અને તેને સાથે તેડી લાવ્યાનું ફળ તે વખતે તેના અનુભવમાં આવ્યું."

સામા આવી પડેલા સંકટની મોટાઈ ક્યારથેરાઇનેસ્પષ્ટ જાણી. તે તેણે પોતાના પતિના મનમાં ઉતારીને પીટરને પોતાના વિચારની સાથે મળતો કર્યો. પછી બંનેના અનુતતથી એવુ ઠરાવ્યું કે, એક વકીલ જોડે કેટલોક કિમતી નજરાણો આપીને તેને તુર્કી સરદાર સાથે કોલકરાર કરવાને મોકલવો. એમ ઠરાવીને રાણીએ પોતાના અંગ ઉપરનાં કિમતી ઘરેણા કાઢી આપ્યાં. તેમજ લશ્કર માંહેના બીજા લોકો પાસે જે ઘણાં કિમતી જવાહીર હતાં તે તેમની પાસે લઇ તેનું મુલ મૉસ્કો ગયા પછી આપવાની કબુલતોની ચીઠી લખી આપી. એ નજરાણા સાથે એક કાગળ આપીને શાફિરાશ નામના એક પ્રધાનને તુર્ક સરદાર પાસે મોકલ્યો; અને એવી રીતે શત્રુનું મન શાંત કરીને તેણે તેની જોડે તારીખ ૨૩ મી જુલાઈએ કોલકરાર કર્યા. તેમાં ઘણી કલમો હતી.—ઝારે પોલાંડના લોકો સાથે કોઇ રીતનો સબંધ રાખવો નહિ- આઝોફ લીધેલું છે તે પાછું આપવુ; અને સ્વીડનના રાજા ચાર્લસને પોતાની રાજધાનીમાં જવા સારૂ પોતાના દેશમાંથી નિર્ભયપણે જવા દેવો. એ બધીવાતો ઝારને કબુલ કરવી પડી એટલુંજ નહિ પણ તે અમલમા આવે ત્યાં સુધી ઓલમાં રહેવાને પોતાના એક બે સરદારને પેલા તુર્ક સરદારને સ્વાધીન કરવા પડ્યા. જુઓ પીટર આવડો પરાક્રમી છતાં તેને પણ આવો અનિષ્ટ પ્રસગ આવી પડયો ! કાજ કર્યો એટલે યશ સરક્ષણ પરમ દુષ્કર થાય છે.

પેલીમેર બારમો ચાર્લસ બેદરમાં હતો, તેના છેક્જ ખુરા હાલ ગયા હતા. તેને તુર્કી પ્રધાનો સાથે વેર પડયુ હતું, માટે તે પ્રધાન મંડળને સુલતાન પાસેથી કઢાવી મૂ-

કરવા સારૂ ધણીએ તદબીરો કરી પણ તેથી ઉલટું એમ બન્યું કે, સુલતાન તરફથી તેને ખરચ સારૂ જે રકમ મળતી હતી, તે બંધ થઇ ને ઉલટું તુર્કી અમલમાંથી નીકળી જવાને હુકમ નીકળ્યો! જુવો નશીબની ગતી કેવી ન્યારી છે! જે પુરૂષ મરજીમાં આવે તેને રાજા બનાવવાને શક્તિ ધરાવતો હતો, તેને રહેવાને ઠેકાણું અને ખાવાને અન્ન મળવાના સાંસા પડયા! એવા ઇતિહાસના દાખલાઓ જોઇને ધનવાન પુરૂષોએ સાવચેતી રાખવી જોઇએ.

ઊપર કહેલા પીટર અને તુર્ક સરકાર વચ્ચે કોલકરાર થવાથી સઘળે શાન્તી થઈ. તોપણ ચાર્લસે પોતાની ખટપટ છોડી નહિ. પીટર સાથે લડવાને જે તુર્કી લશ્કર આવ્યું હતું તેની મુખ્ય સરદારી સુલતાને પોતાના વજીરને આપી હતી. તે વજીર પાસે ચાર્લસ ગયો, અને તેણે તે વજીરને એમ કહ્યું કે, "તમારા સપાટામાં ઝાર એટલો સપડાયા છતાં, તમે તેને કેદ ન કર્યો એ મોટી ભુલ કરી" તેના જવાબમાં વજીરે કહ્યું કે, "અરે, હું જો તેને પકડીને કેદ કરત, તો તેનું રાજય કોણ ચલાવત? હું તમને ખરેખર કહું છું કે, "રાજાએ પોતાનું ઘરબાર છોડીને આવા પરદેશમાં કદી ન આવવું." વારૂ એટલું થયું તોપણ ચાર્લસે મુંગા રહેવું હતું કે નહિ? પણ તેનાથી નિરાંતે બેસાયુ નહિ. વળી તેણે વજીરને કહ્યું "અરે, હજી મને વીશ હજાર લશ્કર આપો હું તેને બાંધીને લાવું છું" તે ઊપર વજીરે જવાબ દીધો "છિ: છિ: એવી વાત મોઢેથી બોલવી પણ ન જોઇએ. અમે તેની જોડે કોલકરાર કર્યા, અને તે અમલ પાળવા સારૂં બોલમાં આપેલા લોકોને પણ કબુલ કર્યા, અને હવે તેને આવો વિશ્વાસઘાત કરવો કે?"

એ જવાબ સાંભળતાંજ ચાર્લસને પગથી માથા સુધી જવાળા લાગી. ખીજવાઈ જઈ તેણે પોતાના પગ અફાળી તથા વજીરનો ડગલો ચીરી નાંખીને ઘોડા ઉપર બેસી સીધો રસ્તો લીધો. એવી પ્રકૃતિને શું કહેવું વારૂ ?

ભાગ પાંચમો.

આપણા પ્રધાને પીટરનો પરાભવ કરીને તેની પાસે મન ગમતો કરાર લખાવી લીધાનું સાંભળીને સુલતાનને પરમ સંતોષ થયો. અને તાલસ્તાય નામે રૂશિઅન વકીલ જે સાત બુરૂજના કિલ્લામાં કેદ રાખ્યો હતો, તેને છોડી મુકવાની પરવાનગી આપી. તથા શાફિરાફ અને સ્કેરિમાનાફ નામે ગ્રહસ્થોને ઓલમાં આણેલા હતા તેને સારૂ આદરમાન આપ્યું.

આણીમેર તહનામામાં લખ્યા પ્રમાણે જે જે ઠેકાણાં તુર્ક સરકારને આપવાના હતાં તે લાગલાંજ પીટરે મુકી દીધાં. તોપણ એના કરતાં વધારે અનુકુળ કરાર લખાવી લેવા વિષે સુલતાનના મનમાં કોઇએ વેહેમ ઘાલવાથી ફરીને નવો કરાર કર્યો. તેના ઉપર પીટરના હુકમથી તાલ્સ્તાયે સહી કરી.

ચોથા ભાગમાં કહેલી લડાઇ પતાવીને પીટર પાછો આવ્યો ત્યારે તેની પ્રકૃતિ અતિશય મેહેનત અને ફિકરથી છેક બગડી જવાથી હવા ફેર કરવા સારૂ કાર્લસબાદમાં* જઈ રહ્યો. ત્યાંથી તેણે એવો હુકમ ફરમાવ્યો કે, સ્વીડનના તાબાના પોમરાનિયા પ્રાંત ઉપર હુમલો કરવો તથા

---

* એ શેહેર આસ્ત્રીઆમાં છે.

આલાંડ ઉપર છાપો મારીને તે લેવું. એટલે જર્મનીમાં ચાર્લ્સનો તલમાત્ર અમલ રહેશે નહિં. એ પછી થોડા દહાડા રહીને ઝાર કાર્લસબાદથી ડ્રેસડનમાં આવી રહ્યો. ત્યાં તેનો છોકરો આલેક્સિસ મળ્યો. એ વેળાએ આ રાજપુત્ર આસરે બાવીસ વર્ષનો હતો. એ બાપ દીકરા ત્યાંથી નીકળીને થર્ગામાં ગયા. ત્યાં જર્મન બાદશાહની રાણીની બેન જોડે આલેક્સિસના લગ્નની સર્વ તૈયારી થઇ હતી. એ કન્યા તે વખતે આઠ વર્ષની હતી. પણ આલેક્સિસ છેક બગડેલો અને બદચાલનો હોવાથી તેની સાથે કદી બન્યું નહિ.

આ લગ્ન સમારંભમાં ક્યાથેરાઇનને રાખી નહોતી. તેને થાર્નમાં મુકી હતી, કેમકે તેના લગ્ન આપણી સાથે જેવાં સંસ્કારપૂર્વક થવાં જોઇએ તેવાં ન થએલાં હોવાથી તેનો જર્મન લોકો જોઇએ તેવો માનમરતબો રાખશે નહિ તો તેને અમસ્થુ ગુસ્સે થવાનું થશે, વાસ્તે તેવો વખતજ આવવા દેવો નહિ એમ પીટરની ધારણા હતી. એ લગ્નની ધામધુમ પત્યા પછી ઝારની સ્વારી તારીખ ૧૯ મી ડીસેંબર સન ૧૭૧૧ ને રોજ પાછી પીતર્સબર્ગ શેહેરમાં ગઇ. ત્યાં તેના મનમાં આવ્યું કે, ક્યાથેરાઇનના લગ્ન આપણી સાથે સંસ્કારપૂર્વક થયા વગર યુરોપના રાજ્યોમાં તેનો બરાબર માન મરતબો રહેશે નહિ, માટે તે સંસ્કાર કરી નાંખવો જોઇએ. તે મુજબ ઈ. સ. ૧૭૧૨ ના ફેબરવારી માસની ૨૬ મી તારીખે તે સંસ્કાર મોટા ઠાઠથી યથાવિધિ કરી નાંખ્યો. તે વેળાએ શેહેરને સણગારીને પુષ્કળ દારૂખાનું ઉડાવ્યું હતું.

પીટર એવો રંગાયો હતો ખરો તોય સેંટપીતર્સબર્ગ

ભેહેરનો તથા રાજ્યનો સુધારો કરવા તરફથી તેનું ધ્યાન ખસ્યું નહોતું. એ વાસ્તે તેણે કેટલાંક નવાં વહાણો બાંધવાનું કામ સરૂ કર્યું; બંદુકો અને તોપો બનાવવાના કારખાના સંપૂર્ણપણે તૈયાર કરાવ્યાં, કેટલીક નવી નેહેરો ખોદવાનો ઠરાવ કર્યો; કેટલાક નવા રસ્તા બાંધ્યા; પરદેશ સાથે વેપાર કરવાને ઉત્તેજન આપ્યું; પીતર્સબર્ગમાં વળી બીજાં નવાં મકાનો બાંધવાનો હુકમ ફરમાવ્યો. અને રાજ્યકારભાર કરનારી મંડળીની જે સભા આજ સુધી માસ્કોમાં ભરાતી હતી, તે હવેથી પીતર્સબર્ગમાં ભરવાનો ઠરાવ કર્યો.

બારમો ચાર્લસ બેંડરમાં તુર્કી સરકારની ઉદારતા વડે નિર્વાહ કરીને તેની સાથેજ રકઝક કરતો હતો ત્યારે પેલી મેર પીટરે ડેનમાર્ક અને સાકસનીના રાજાને પોતાની તરફ કરી લઇને તેની મદદવડે પોમરાનિઆ પ્રાંત ઉપર હુમલો કરવાનો વિચાર કર્યો. તેની સઘળી તૈયારી થઈ, અને મેન્ઝિકાફને ત્રીસ હજાર લશ્કર સાથે બને લશ્કરને મદદ કરવા સારૂ ઝારનો હુકમ થયો. પીટરે જાતે પોતાની પટરાણી સહિત મોટા લશ્કર સાથે પ્રથમ આલસંડમાં આવીને તેના ઉપર છાપો મારીને તે લીધું, એની સામા સ્વીડન તરફથી સ્ટીનબાક નામે સરદાર અગીઆર બાર હજાર લશ્કર લઇને એ ત્રીકુટસેના સામા ટક્કર લેવા સારૂ આવ્યો હતો. તેનું તથા ડેનમાર્ક અને સાકસનીનું લશ્કર પાસે આવી પહોંચ્યું ત્યારે પીટરનું લશ્કર તેનાથી ત્રણ ચાર ગાઉ પછવાડે હતું. માટે પીટરે કહાવી મોકલ્યું કે; અમે જલદીથી તમને આવીને મળીએ છીએ. એટલા વખતમાં તમે દુશ્મન ઉપર હુમલો કરવાની ઉતાવળ કરશો "શો

તથાપિ ડેન સરદારને એમ લાગ્યું કે, રૂશિઅન લશ્કરના વાટ જોઇને તેને આપણા જશમાં ભાગીઆ કરવા કરતાં દુશ્મન ઉપર હૂમલો કરીને પોતાનું પરાક્રમ પ્રગટ કરવું એ વધારે સારૂ છે. એવા વિચારથી તેણે સ્વીડ સેના ઉપર હુમલો કરીને એખલાએ જશ મેળવવાનો મનસુબો કર્યો. પણ તેમાં તે ફાવ્યો નહિ. ને છેક હારી ગયો અને સ્તીનબાકની ફતેહ થઈ.

સ્તીનબાક શૂરો અને બુદ્ધિમાન યોદ્ધો હતો, તથાપિ તે નો સ્વભાવ લગારેક અભિમાની અને દુરાગ્રહી હતો. તેના આ ગાદીબસ્ક આગળની લડાઈમાં જીત થવાથી ગાજતે વાજતે આલસોના ગામમાં પેઠો. ત્યાંના લોકો વેપાર ધંધો કરીને પોતાનું ગુજરાન ચલાવતા હતા, અને કદીએ કોઈની તરફેણ કરીને હથિઆર પકડ્યાં નહોતાં. એમ છતાં આ દુષ્ટે તે ગામનાં ઘરોને મધરાતે સળગાવી દઇને તેમાંનાં બધાં માણસોને નાશી જતાં પકડીને પેલી સળગતી હોળીમાં ઝોકાવી દીધાં! ખરૂં જોતાં એ બિચારાં છેક નિરપરાધી હતાં, તથાપિ તેના ઉપર એવો ગજબ ગુજર્યો. જુઓ દુનિઆમાં કેવી વિલક્ષણ રીત ચાલે છે! પણ સ્તીનબાકની પછવાડે તરત પીટર ત્યાં આવ્યો. ત્યારે તેના રહેવાશીની આવી દુર્દશા જોઇને ઘણો દલગીર થઇ બચેલા લોકોને મદદ સારૂ તેણે થોડા પૈસા વેહેંચ્યા. ત્યાર પછી સ્તીનબાક ફ્રેડરિકસ્ટાડ નામે શેહેરમાં જઇ રહ્યો. ત્યારે પીટરે તે શેહેર ઉપર હુમલો કરવાથી સ્તાનીબાક નાશીને તાનિનજેનમાં જઈ ભરાયો. એમ થતાં શીઆળો આવ્યો. તેથી રૂશિઅન લશ્કર પોતાની છાવણીમાં જઇ રહ્યું અને પીટર પોતાની રાજધાનીમાં આવ્યો.

ત્યાર પછી તે પોતાની જોડે મોટું અરમાર લઇને ફિનલાંડમાં ગયો, અને તેમાંના મોટાં શેહેરો નામે આબો તથા બોર્ગો જે સ્વીડ સરકારના હાથમાં હતાં તે મોટું પરાક્રમ કરીને જીતી લીધાં. એ આબો શેહેરના એક મોટા વિદ્યાલયમાં પુષ્કળ પુસ્તકો હતાં તે બધાં પોતાની નવી રાજધાની પીનર્સબર્ગની પાઠશાળામાં મોકલાવ્યા ને ગાલિતઝિનને ત્યાંનો હાકેમ બનાવીને પોતે પોતાના રાજનગરમાં આવ્યો. ગાલિતઝિને સ્વીડ લશ્કરની પુઠે લાગીને તેને તાવ્હતૈસમાંથી હાંકી મૂક્યું અને કેટલીક તોપો તથા ઘણો સામાન તેની પાસેથી છીનવી લીધો. આણીમેર પીટર રાજ નગરમાં પાછો આવ્યો ખરો પણ તેને નીરાંતે બેસવાનું મળ્યું નહિ. કેમકે તે સમયે સ્વીડ અરમારની ફિનલાંડમાં ઘણી ધામધુમ ચાલી રહી હતી, તેને ટક્કર આપવાને તેને તૈયાર થવુ પડયું. એ સમયે પીટરના અરમારની ઘણી સારી તૈયારી હતી. તેથી રૂશ અરમારે સ્વીડ વહાણોને હરાવ્યાં. એ ફતેહથી પીટરને જે આનંદ વાપ્યો તે તેના પેટમાં નસમાય એવો ભારે હતો. એનું કારણ એમ છે કે, સ્વીડન દેશના લોકો અસલથીજ વહાણવટામાં ઘણા પ્રવીણ, તેના ઊપર આપણે જીત મેળવી છે, એમ મનમાં આવવાથી તેને તેને આવો મોટો આનંદ થયો હશે અમાં કંઇ નવાઇ નથી. જે વાત પાર પાડવા સારૂ માણસને ઘણો શ્રમ કરવો પડે છે, તે કામ સફળ થવાથી મનને જે શુખ લાગે છે, તેની કલ્પના વર્ણન કરવાથી કોઇના મનમાં આવશે નહિ. પણ તેની ખાતરીનો અનુભવથીજ થાય છે.

એવી રીતે ભરપુર ખુશાલીમાં રાજધાનીમાં દાખલ થતાંજ તેની પ્રીય પટરાણી કથારાઇને (નસીપણે એક

કન્યાને જન્મ આપ્યાના સમાચાર મળ્યા. પછી બાકી શું રહ્યું? હવે તો તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. કારણ કે પોતાને અતિશય વહાલી સ્ત્રી ગર્ભવંતી થઇને પૂરા દહાડા થવા આવ્યા એટલે દયાળુ, પ્રેમાળ અને કોમળ મનના ભરથારના અંતઃકરણની હાલત કેવી થાય છે તથા તેને માટે તેને કેટલી ફિકર રહે છે, તેતો તેજ જાણે, અને પ્રિયા હેમ ખેમ પ્રસુત થઇ એટલે પોતાના માથા ઉપરનો જોખમ કેટલો ઓછો થયો તે તેનાજ સમજવામાં આવે છે. આ ઝાર અને કયાથેરાઇન વચ્ચે પરસ્પર તેવો પ્રેમ ભાવ હતો, માટે એ છુટા છેડાનું સાંભળીને તેને નક્કી ઘણો સતોષ થાય એમાં નવાઇ શી? એ કુંવરી એક વર્ષની થઇને મરણ પામી.

સ્વીડનના અરમારને આપણા નૌકાસેને હરાવ્યાના સમાચાર સાંભળીને રૂશિઅન પ્રજા પણ ઘણી હરખ પામી. તેથી ઝારને કેટલાએક અમીર ઊમરાવોએ મોટી મોટી જિઆફતો આપી. તેમાં એક જિઆફત મેંઝિકાફે આપી, તેમાં બીજા પરોણાઓની સાથે એરહરેનરિકલ્ડ નામે સ્વીડનૌકાધિપતિને કેદ કરીને આણ્યો હતો, તેને પણ તેમાં નોતરૂં દીધું હતું. તેમાં જમવા ખાવાનું કામ પત્યા પછી વાતો ચાલી, ત્યારે પીટરે એરહરેનરિકલ્ડ ભણી આંગળી કરીને બેઠેલી મંડળીને કહ્યું, "અરે જુવો, આ શુરા સરદારને કેટલી સાબાશી ઘટે છે! એ ઘણો નિમક હલાલ છે, અને પોતાના ધણીનો એ ચુંદો નોકર છે. એણે પોતાના શેઠનાં મોટાં મોટાં કામો બજાવીને ભારે ભારે ઇનામો મેળવ્યાં છે, અને મારા મોટા મોટા સરદારોના એણે જીવ લીધા છે, તોયે જ્યાં સુધી એ મારી પાસે રહેશે ત્યાં સુધી

હું એની સારી બરદાસ્ત કરીશ." પછી તે સરદાર ભણી વળીને કહેવા લાગ્યો. "કંઇ ફિકર નહિ; હું તમને તમારા બધા ગુન્હા માફ કરૂં છું; અને અહીં હું તમને કંઇ ઓછું પડવા નહિ દઊં; એ મારા વચન ઉપર તમે વિશ્વાસ રાખો, અને બેફિકર રહો." તેનો એન્હરેનરિકલ્ડે જવાબ દીધો, "ઠીક છે. આપ જે મારા ઉપર પ્રીતિ દર્શાવો છો, તેથી હું આપનો ઘણો આભારી છું; હું મારા ધણી સાથે ગમે તો ગેર રીતે વર્ત્યો કહો; તથાપિ મને તો એમ લાગે છે કે, મારી જે જે ફરજો હું સમજતો હતો તેમાં ન્યુનાધિક મેં કશું કર્યું નથી. મેં રણમાં પડવાની ઘણી મેહેનત કરી, પણ મોત આવ્યું નહિ, તેમાં મારો ઉપાય નથી તો હવે પરમેશ્વર જેમ રાખે તેમ રહેવું જોઇએ. તથાપિ દુઃખમાં સુખ એટલું છે કે હું આપના જેવા સુજાણ અને દયાળુ પ્રભુના હાથમાં આવી પડયો છું ! આપનું નિરંતર કલ્યાણ થાઓ."

એટલું બન્યા પછી પોતાના બીજા બેઠેલા લોકોને ઉદ્દેશીને બોલ્યો, "મારા સ્વદેશી ભાઇઓ, વીસ વરસ પેહેલાં હું વહાણો બાંધવાના કામમાં ગુંથાયો હતો. ત્યારે આપણા લોકોમાં આટલું શૂરાતન છે અને તે આવડા પ્રબળ લોકો સાથે લડીને ફતેહ મેળવશે, એવી કોઇને કલ્પનાએ આવી હતી કે? ઇતિહાસ કરતાઓનો મત એવો છે કે, ગ્રીસ દેશ એ સરસ્વતિ માતાનું મૂળ સ્થાન છે; ત્યાં વિપરીતકાળ આવીને જ્યારે તેને રહેવાનું ઠેકાણું ન રહ્યું ત્યારે તે ઇટાલીમાં ગઇ, અને ત્યાંથી આખા યુરોપખંડમાં પસરી; પણ આપણા વડીલોના અભિમાનને લીધે તે કેટલીક વાર સુધી પોલાંડમાં રહી. પોલ અને જર્મન લોકો પેહેલા છેક આપણી પેઠે અજ્ઞાનરૂપી અંધારામાં ગોથાં ખાતાં હતાં; તે

થાપિ ત્યાંના રાજ્યકર્તાઓના ઉદ્યોગ વડે ગ્રીસ લોકો પ્રમાણે વિદ્યાજ્ઞાન કળાકૌશલ્ય અને બીજા સુધારાનો તેમણે ઉપયોગ કર્યો. તે વિદ્યાજ્ઞાનરૂપી સુખ ભોગવવાનો હવે આપણો વારો આવ્યો છે એમ મને લાગે છે. તમે આજ્ઞા પાળક નો છોજ, અને જ્ઞાન મેળવવાનો ઉદ્યોગ કરો એટલે બસ. મારો અભિપ્રાય એવો છે કે, માણસના શરીરમાં લોહી જેમ ફરે છે તેમ વિદ્યા જ્ઞાન કળા ઇત્યાદિની મોટાઈ આ પૃથ્વીના પૃષ્ઠ ઉપર ફરે છે. હાલમાં એ મોટાઈ બ્રિટન, ફ્રાન્સ અને જર્મનીમાં છે, તે પોતાનો મુકામ ત્યાંથી ઉઠાવીને કેટલાંક વર્ષો આપણામાં કહાડવા સારૂ અહીં આવશે; અને ત્યાંથી પછી પાછી પોતાના અસલ મુળસ્થાન ગ્રીસમાં કદાચિત જશે. પરંતુ તે જ્યાં સુધી આપણામાં છે. ત્યાં સુધી તમે ઉદ્યોગ કરો, અને તેમાં ફતેહ મેળવવા વિશ્વંભરની પ્રાર્થના કરો, એટલું હું તમારી પાસે માગું છું. અરે જો પરમેશ્વર કૃપા કરશો તો હું અને તમે જીવતા છીએ એટલામાંજ એમ બનશે અને આપણા દેશ ભણી જોઇને બીજા દેશો અચંબામાં પડશે."

એ ભાષણ સાંભળીને તમામ શ્રોતાઓના મનમાં આનંદ અને અચંબો બંને સાથે ઉભા રહ્યાં, અને એવીજ મીજબાનીઓ બધા સરદારો તથા અમીરોને ઘેર વારાફરતી અમુક મુદતે થવાની ગોઠવણ થઇ. તેમાં તેમનાં બૈરાં, છોકરાં, છોકરીઓ આવીને તે તેમનાં સગાં વહાલાં જોડે નિરાંતે વાતો કરે, ખાય પીએ, અને હસે રમે એવો રીવાજ દાખલ થયો, એથી તે લોકોમાં બોલવા ચાલવાની તથા ઉઠવા બેસવાની ઉત્તમ રીતિ દાખલ થઇને તેમનાં મન પ્રફુલ્લિત થયાં.

પીટરનું ખાવું પીવું નિયમિત હતું, તોપણ પોતાની પાસે જમવા બેઠેલા હોય તે દરરોજ બરાબર બાર વાગતે જમતો, ને જમણ ઘણું સાદું વાપરતો, ઉંચા પકવાનો ઘણાં ખાતો નહિ. પણ તેને ઉનું ઉનું ખાવાનું ઘણું ગમતું માટે તે રસોડાની છેક પાસેના દીવાનખાનામાં જમવા બેસતો. અને રસોડાની બારીમાંથી ભાણું લઇને લાગલોજ ખાવા માંડતો, જમી રહીને તે એક વાગે સુતો ને બે વાગતે ઉઠતો, અને ત્યારથી તે રાતના દસ વાગતા સુધી પોતાનો સઘળો વખત ગમતમાં કહાડતો, ને રાતના દસ વાગે સુવે તે મળસકે બરોબર ચાર વાગતે ઉઠે, અને ત્યારથી તે જમવાની વખત સુધી પોતાના પ્રધાન મંડળને પોતાની પાસે રાખીને રાજ સંબંધી કામકાજ કરતો. એવો તેનો નિત્યક્રમ હતો. તે સાંજે જમતો નહોતો પણ કથારાઇન વગેરે તેના ઘરનાં માણસો જમવા બેસતાં ત્યારે તેની પાસે બેસીને આણીમેર તેણીમેરની પુષ્કળ વાતો કરતો.

પીટર્સબર્ગ શેહેરની પાસેજ એક બેટ છે, તેના ઉપર પીટરે એક બગલો બંધાવ્યો હતો. તેમાં હમેશાં ઉજાણી મીજમાનીઓ થયા કરતી. તે બગલામાં જવા સારૂ હોડીમાં બેસવું પડતું હતું માટે તેની હોડીઓ સૌ સૌને ઘટારત પ્રમાણે નાની મોટી પીટરે બંધાવી આપી હતી. પણ તે વાપરનારા પાસે એવો કરાર કરાવી લીધો હતો કે હમે તેને હમેશાં દુરસ્ત રાખીશું. સરકારી પૈસાથી બાંધી આપેલી હોડીઓ જોઇએ ત્યારે લડાઇના કામમાં ઉપયોગી પડે, તથા હોડીઓને સાફસુફ રાખવાની ટેવ પોતાના લોકોને પડે, એ પીટરના મનની મુખ્ય મનસબ હતી. સરકારી પૈસાના ખરચથી પીટર જે કંઈ કરતો, તેમાં તેનું સઘળું વલણ સૌ-

ફનો સુધારો કરવા તરફ હતું.

આ સમયે પીટરને ખેદ થાય એવી એક વાત તેની નજરે પડી. તે એવી રીતે કે, આપણા દેશનો વેપાર કેવો ચાલે છે, તે બાબત તેણે ડચ વેપારીઓમાં ઝીણી રીતે તપાસ કરાવી. ત્યારે તેને એમ માલમ પડ્યું કે સઘળો વેપાર સરકારી અમલદારોએ પોતાના હાથમાં રાખ્યાથી તે ઓછો થવા લાગ્યો છે. લશ્કરી લોકોને પગાર વખતે વખત મળતો નથી, સરકારી અમલદારો ખજાના માંહેના પૈસા વાપરે છે, સરકારની ઉપજ ઓછી થતી ચાલી છે, અને આખા રાજ્યમાં ગરબડ થઇ રહી છે, એમ સમજતાંજ તેને ઘણું માઠું લાગ્યું. તેણે લાગલીજ તે બાબતની તપાસ ચલાવી, ત્યારે તેમાં મેંઝિકાફ વગેરે પોતાની મેહેરબાનીવાળા માણસો સામેલ છે એમ નજરે પડ્યું. તથાપિ તેમને પુછવાથી તેમણે જવાબ દીધો કે, અમે તો બહાર લડાઇના કામમાં ગુંથાયલા હતા, તેથી પાછળ કોણે શું કીધું તે અમે કંઇ જાણતા નથી. તે બોલવું કેટલેક દરજે ખરૂં હતું તથાપિ તેઓ નિર્દોષ ઠર્યા નહિ, માટે પીટરે તેમની મિલકત જપ્ત કરાવી, અને જેમના ઉપર એ ગુન્હો ખુલ્લી રીતે સાબીત થયો, તેમને સિબિરીઆ દેશમાં દેશનીકાલ કીધા. આ કામમાં ધ્યાનમાં રાખવા જોગ વાત એ છે કે, મેંઝિકાફ વગેરે મંડળી ઉપર ઝારની ઘણી કૃપા હતી તોય, એ અપરાધમાં આવ્યા એટલે તેણે તેમની મિલકત જપ્ત કરતાં જરાએ આઘું પાછું જોયું નહિ.

પછી થોડા વખતમાં એવીજ બીજી ખેદકારક વાત બની કે, આગલા પાટવી કુંવર આલેકિસસની સ્ત્રી ગર્ભવંતી હતી તેને કુમાર અવતર્યો. એ બાઇ સ્વભાવે સારી હોવાથી,

ઝાર, ક્યાથેરાઈન અને બીજી તમામ દરબાર મંડળીને ઘણી ગમતી હતી. પરંતુ તેનો ધણી ખરાબ ચાલનો અને વ્યસની હોવાથી તેને તે શંખણી જેવી લાગતી. તે તેના ઊપર વારે વારે ગુસ્સે થાય, તેનું અપમાન કરે, અને તેના નજર આગળ પોતાની રાખેલી જોડે નાના પ્રકારનો વિલાસ કરે.તે જોઇને એ સુશીળ સ્ત્રીને ઘણું દુઃખ થતું હતું, અને તેથી મોતની વાટજ જોયા કરતી હતી. પુત્ર થયાથી પણ તે હરખાઈ નહિ. પ્રસવ થયા પછી તે સુવા રોગમાં પડી. પીટર તેને ઓસડ વેસડ કરાવવા લાગ્યો. વૈદ્ય ઓસડનું પવાલું લઇને તેની પાસે ગયો ત્યારે તેને હાથ જોડીને કહેવા લાગી, "વૈદ્યરાજ મારે એ ઓસડ ખોસડ કંઇ હવે નહિ જોઇએ! મારે તો મરણ જોઇએ છે! જીવીને શું કરવું? હવે મને નિરાંતે મરવા દો!" તે વખતે પીટર જાતે પણ ઘણો માંદો હતો, તોપણ આ એનું બોલવું સાંભળીને તેની ભણી પાસું ફેરવ્યું. ત્યારે અતિ નમ્રપણે માન પૂર્વક તે બોલી કે, "સસરાજી હું તો હવે જાઉં છું, મારા ઊપર કૃપા રાખજો, અને આ મારા કુંવરની સંભાળ તમે કરજો. એટલુંજ મારૂં આખરનું તમારી પાસે માગવાનું છે!" એ શબ્દો કાને પડતાંજ તે શુરા બાદશાહની આંખોમાંથી આંસુના રેલા ચાલવા માંડયા! અને તે છોકરાનું સારી રીતે પાલન કરવાનું તેને વચન આપ્યું. તે કાને પડતાંજ તેણીએ દેહ મુકયો! જુવો. સૌથી જીવ વહાલો કહેવાય છે, પણ માને પોતાના જીવ કરતાં એક છોકરાંનો જીવ વધારે વહાલો લાગે છે. એ કુંવર મોટો થઇને ક્યાથેરાઈન રાણીની પછવાડે બીજા પીટરનું નામ ધારણ કરીને રૂશ દેશની ગાદી ઉપર બેઠો,

એમ પીટરની સુશીલ વહુ મોઈ તે દિવસે તેને ઘણો શોક થયો, એ વાત ખરી, પણ તે શોક પુરો એક દહાડો ટકયો નહિ, કારણ કે એ શોકકારક બનાવ જે દહાડે બન્યો તેને બીજેજ દહાડે કયાથેરાઇન રાણીને પુત્ર પ્રસવ્યો. તેથી ઝારને ઘણો આનંદ થયો. પીતર્સબર્ગમાં તે સબબથી એક સરખો દસ દહાડા સુધી ઓછવ થયો. તેમાં મધપાનની પરીસીમાં થઇ. છેવટની મીજલસ બાદશાહી મેહેલમાં થઇ. તે વખત દરેક ગૃહસ્થે એક એક લોટો દારૂ પીવોજ જોઇએ, એવો તેણે આગ્રહ કર્યો. તે વખતના ગોધીઆરાનું વર્ણન કસાન બૂસે કર્યું છે. તેમાં એમ છે કે, "એ નીશા બાજીમાંથી મારે કોઈ રીતે બહાર નીકળી જવું એમ ધારીને હું તે દિવાનખાનામાંથી ધીમે રહીને નીકળ્યો. પણ મને દરવાજા ઉપરના પેહેરેગીરોએ અટકાવ્યો. તેમને મે એમ કહ્યું કે, હું ઝાર સાહેબનો કંઈ સદેશો કોઇને કહેવાને જાઉં છું. ત્યારે તેમણે મને છોડયો. ત્યાંથી નીકળેલો પાધરો હું કેલદનમન નામે ગૃહસ્થને ઘેર આવ્યો. તે ગૃહસ્થ પેહેલાં ઝારનો ગુરૂ હતો, તથા તેના ઉપર તેની ઘણી મેહેરબાની હતી. તેને ત્યાં હું જઇને બેઠો એટલામાં લોટો ભરીને દારૂ પીને તે ગૃહસ્થની સ્વારી ડોલતી ડોલતી ત્યાં આવી. એક ટેબલ આગળ ખુરશી પડેલી હતી ને ઉપર બેઠી. થોડીવાર પછી તેણે પોતાનું માથું ટેબલ ઉપર મુકયું અને ઘણી ઊંગ આવી હોય એવું દેખાયું. તથાપિ એવી ઊંગ તેને દરરોજ આવતી તેથી તેના ઘરના માણસોનું ધ્યાન તેના ઉપર ગયું નહિ. પણ પછી કઇ હાલચાલ નજરે ન પડવાથી તેની ધણીઆણી તેની પાસે ગઇ ને તેને હલાવવા લાગી. ત્યારે તેનો જીવ નીકળી ગયેલો માલમ

પડયો ! તેથી તેના કુટુંબના માણસોના આક્રંદનો પાર ન-રહ્યો. મેં લાગલીજ તે ખબર ઝારને કરી. તેથી તેને ઘણું માઠું લાગ્યું. અને તાબડતોબ તેને ઘેર આવીને તેની વિધવા સ્ત્રીને છાની રાખી તથા તે ગૃહસ્થની લાસને સરકારી ખરચથી ભુમીદાહ કરવાનો ઠરાવ કર્યો. પછી તે ગરીબ બિચારી વિધવાને થોડું એક પેનશન બાંધી આપ્યું. પીટર જેવા વિચારવંત અને પ્રજાની સંભાળ કરનારા બાદશાહને તેના છાંદિષ્ટપણાથી આવો દુઃખદાયક બનાવ બને એ શોભતું નથી.

ઈ. સ. ૧૭૧૪ ની આખરના કેટલાએક મહીના અને ઈ. સ. ૧૭૧૫ ની શરૂઆતનાં કેટલાએક મહીના પીટર રાજધાનીમાં રહ્યો હતો, ત્યારે તેની આબાદી જોઈને તે ઘણો આનંદ પામ્યો હતો. એ સેહેરમાં આગળ લાકડાંના ઘરો બંધાયાં હતાં. તે હવે પીટર જાતે, તેના પ્રધાનો અને બીજા દરબારના અમીર ઉમરાવો આવી રહ્યાથી બીજાં મકાનો છોબંધ બાંધવાનો ઠરાવ થયો. વળી ગોદી વગેરે સરકારી ઈમારતો બાંધવા સારૂ આસરે ૪૦૦૦૦ બંધીવાનો કામે લગાડ્યા હતા. તેમાંના કેટલાએક રોગ અને કડકડતી ટાઢને લીધે મરી ગયા. તોપણ કયાથેરાઈનના દયાળુપણાથી તેમને ઓસડ અને જાડાં મોટાં વસ્ત્રો વારંવાર મળ્યાં કરતાં હતાં. વળી સેંટ હિલાયર નામે એક ફ્રેંચ વિદ્વાનને ગુરૂ નીમીને એક વિદ્યાલય સ્થાપ્યું, તેમાં ભાષા, ગણિત, લાકડી પટાની રમત અને ઘોડા ઉપર બેસવું ઇત્યાદિ ઉપયોગી વિદ્યા શીખવાતી હતી. પીટરને પ્રવાસમાંથી મળેલા મુસ્લીનો કૃત્રિમ ગોળો તેણે એ પાઠશાળાને ભેટ કર્યો.

આ વખતે દુનિઆમાં પીટરની કીર્તિ કેટલી વધી હતી,

તે દેખાડવા સારૂ અહીં એક વાત કહું છું. ઇરાનના બાદશાહ તરફથી એક હાથીને પાંચ સિંહનો નજરાણો લઇને એક વકીલ રૂશિઅન દરબારમાં આવ્યો હતો; અને તાર્તાર લોકોના ભયમાંથી છુટવા સારૂ મદદ માગવા માટે ઉજબેગ લોકોના સરદાર મહંમદ બહાદુરખાન તરફથી એ એક વકીલ આવ્યો હતો. એટલા છેટેના રાજા પીટરની મેહેરબાની મેળવવા તથા તેની મદદ લેવાને મળતા હતા એ તેને શોભા છે.

સ્વીડનના રાજાના બારમા ચાર્લસ વિષે જે પાછલા ભાગમાં કહેવામાં આવ્યું છે તે વાંચનારાઓના ધ્યાનમાં હશેજ, તે તુર્કી રાજ્યમાંથી નિરાશ થઇ વેશ બદલીન ઇ. સ. ૧૭૧૪ ના નવેંબર માસની ૧૪ મી તારીખે સ્ત્રાલસંડમાં આવ્યો ને ત્યાં પોતાનું ખરૂં સ્વરૂપ જાહેર કર્યું. તેથી પોતાના રાજાને ઘણે દિવસે આવેલો જોઇને પ્રજાને પરમ સંતોષ થયો. અને તેને ઘણું આદરમાન આપ્યું. ઠીક છે. બીજા રાજાએ તેનો પરાભવ કરવાથી પોતાનો રાજા ટળી ગયો? તેને હાથે રાજ્ય વ્યવહારની જે જે ભુલો થઇ હતી તે પ્રજાની જાણમા છતાં તેને એક કોરણે મૂકીને તેમણે ફરીથી ૨૫૦૦૦ સ્વારો નો ખરચ ચાલે એટલા પૈસા કરી આપ્યા.

આણીમેરની એ તૈયારીની ખબર પડતાંજ પીટરે પ્રુશિઆ, ડેનમાર્ક, પોલાંડ, અને ઈંગ્લાંડને પોતાની તરફ કરી લઇને લડાઇની તૈયારી કરી. એ ત્રણેના એકઠાં મળેલાં લશ્કરે એકઠાં થઇને સ્ત્રાલસંડને ઘેરો ઘાલ્યો. એ ઘેરામાં ચાર્લસ ઘેરાઇ ગયો ને તેને એમ લાગ્યું કે, કેટલાક વખત લગી આપણે તુર્કી રાજ્યમાં એકાંત વાસ ભોગવતા હતા, તે હવે આપણા મુલકમાંજ કબજે થયા છીએ. વળી સ્ત્રાલસંડ શેહેર મજબૂત હતું તેથી ઘેરો ઘાલનારાઓનો ઉપાય

ગાજતો નહોતો. તથાપિ માંહેના લોકોએ આખરે કાયર થઈને હવે આપણે દુશ્મનને તાબે થયા વિના છુટકો નથી એમ ધાર્યું ત્યારે તેમણે પોતાના રાજાને એક હોડીમાં દશ માણસો સહિત બેસાડીને યુક્તિથી બહાર કહાડી મૂકી પોતે પ્રુશિયાના રાજાને તાબે થયા.

એટલામાં પીટરે ફિનલાંડ આખું જીતી લીધું, અને ત્યાંના બંદોબસ્ત સારૂ ગાલિટઝિનના હાથ નીચે પુષ્કળ ફોજ આપી. સ્કેરિમાતાફ ચૌદ પંદર હજાર લશ્કર સાથે પાયરાનિયા પ્રાંતમાં હતો; અને બ્રુસ તથા બોઅરના હાથ તળે ૩૦૦૦૦ સૈન્ય આપ્યું હતું. ને પોલાંડમાં હતું. પીટરે લિવ્હોનિઆ, અને એસ્થોનીઆ પ્રાંતનો ઘણો ભાગ જીતી લીધો. એ વગર ફિનલાંડની બંને તરફનો મુલક તેની પાસે હતો તે જુદો. સારાંસ કે, તેને હવે સ્વીડનના રાજાની બીક લગારે કોઈ ઠેકાણે રહી નહિ. ત્યારે ફરીથી એકવાર યુરોપખંડની મુસાફરી કરવા સારૂ નીકળવાનો વિચાર તેના મનમાં આવ્યો.

તેણે મુસાફરીની સરૂઆત કરી ત્યારે તેની જોડે તેની રાણી ક્યાથેરાઇન પણ હતી. એ વખત પણ તેણે આલસડ, મેકલિન બર્ગ, હામબર્ગ અને પિરમૌંત જોયાં; અને પછી સ્ક્યૂરિનમાં આવ્યો. ને ત્યાંથી કોપનહેગન ગયો. ત્યાં ત્રણ મહિના રહ્યો, ત્યાં જે કંઈ જોવાનું હતું તે ધ્યાન દઈને જોયું. એ દેશના રાજાએ તેની સારી બરદાસ્ત કરી. ત્યાંથી નીકળીને તે હાલાંડમાં ગયો. એ વેળા તેની રાણી સેન્ન કાયલી હોવાથી કેટલાક મુકામ પાછળ રહી હતી તે આવી મળી. એ વખત તેને શ્રીજીવારના ગર્ભના દહાડા પુરા થવા આવ્યા હતા તેથી ત્યાં પ્રસવ થયો ને દીકરો અવતર્યો અને

લાગલોજ બીજે દહાડે મરણ પામ્યો. આ દેશમા પોતાના જુના સહવાસવાળા ઝાંડામમાં દાખલ થતાંજ તેને તેની જુની ઓળખીતી મંડળી મળી તેથી પીટર ઘણો રાજી થયો. તે મંડળીએ તેને ઘણું માન આપ્યું અને પીટર પણ તેની જોડે ખુલા મનથી છેક બરોબરીઆની પેઠે વર્તવા લાગ્યો. જેવો તે ઓગણીસ વર્ષ ઉપર હતો તેવોજ આ વખતે તે લોકોને માલમ પડયો, એટલી મુદતમાં ફરક માત્ર એટલોજ માલમ પડયો કે, પેહેલાં તે મંડળી દીઠી કે ગભરાઈ જતો તે ખોડ જઇને હવે તે મંડળીમાં સારી પેઠે બોલવા લાગ્યો. પહેલાં સુથાર કામ શીખવાને જે ઓરડીમાં તે રહ્યો હતો તે ઓરડી આ વખતે તેણે ખાસુખાં જઇને જોઇ. તે ઓરડી ત્યાંના લોકોએ સારી હાલતમાં સાચવી રાખીને તેનું નામ રાજ મેહેલ પાડયું હતું. તે ઝુંપડી હજુ સુધી જેવીને તેવીજ સાચવી રાખી છે એમ કહેવાય છે. તે ઓરડીમાં એક ટેબલ અને ત્રણ ખુરશીઓ તે વેળા હતી તે પણ હજી છે. એ ઓરડીમા પીટર પગ મુકતાંજ જરા સ્તબ્ધ રહ્યો. એ વખત તેના મનમાં શાશા વિચાર આવ્યા હશે, તેતો તેજ જાણે કદાચિત એ ઓરડીમાં એકાંત બેશીને પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરતો હતો તે તેને યાદ આવ્યું હશે. અને હવે તે ફકત અભ્યાસના દિવસ જઇને આવા સુખના દહાડા કૃપાળુ વિશ્વંભરે ઓગણીસ વર્ષે દેખડાવ્યા માટે આ વેળાએ તેના અંતઃકરણમાં ભક્તિરસ ઉભરાયો હશે.

એ પછી તે ફ્રાન્સની રાજધાની પારિસમાં ગયો. ત્યાંના બાદશાહે તેને માન આપવા સારૂ ભારે તૈયારી કરેલી હતી. તથાપિ તેનો ઠાઠમાઠ તેને ગમતો નહોતો, તેથી તે નગરમાં તે ક્યારે દાખલ થયો તે ઘણાખરાએ તો જાણ્યું એ નહિ.

વળી તેને ઉતરવા સારૂ મોટો મેહેલ તૈયાર કરી રાખ્યો હતો, તેમાં ન રહેતાં શેહેરના એક ખુણામાં નાનું ઘર લઈને તેમાં પોતાનો મુકામ રાખ્યો. ત્યાં ફ્રેંચ બાદશાહે તેની તેહનાતમાં પોતાના માણસો અરદાસ્ત રાખવાને મોકલ્યાં હતા તેઓ તેને ખાવા પીવાના કીમતી પદાર્થો લાવીને તેની આગળ મુકવા લાગ્યા, ત્યારે પીટર તેને કહેવા લાગ્યો કે, "ભાઈઓ હું સિપાઈછું; મને થોડી રોટલી અને થોડો સાદો દારૂ મળે એટલે બીજુ કંઈજ જોઈએ નહિ; મને મોટા દિવાનખાના કરતાં નાની ઓરડી વધારે ગમે છે. ભભકો અને દમામની ઇચ્છા મને બીલકુલ થતી નથી; પણ તે મને અળખામણા લાગે છે; તમારા લોકોને અમથા મેહેનતમાં હું કદી નાખવાનો નથી." પીટર જેમ બોલતો હતો તેમજ વર્તતો હતો, એ વાત રાજા લોકોનેજ નહિ પણ નાના મોટા સર્વને દાખલો લેવા જોગ છે.

પીટરે પારિસ શેહેરમાંની જોવા જેવી હતી તેટલી બધી વસ્તુઓ જોઇ. તે જ્યાં જ્યાં ગયો ત્યાં ત્યાં તેને ખુશી કરવાને બધી તજવીજ કરી રાખેલી હતી. એક ઠેકાણે તેની તથા તેની રાણીની તસબીર મોટા માન સહિત મૂકેલી તેણે દીઠી. ટંકશાળ જોવા ગયો ત્યારે તેના સંચામાંથી એક નાણાનો શિક્કો તેના પગ આગળ આવી પડયો. તે ઉંચકીને જોતાં તેના ઊપર પોતાનો ચેહેરો કોતરેલો નજરે પડયો. તે જોઈને તેને ઘણો સંતોષ થયો.

એ વખતમાં પારિસમાં 'વાબેસ' નામે એક [illegible] હસ્ત નેત્ર વૈદ હતો. તે છેક ગએલી આંખને પૂરું સારી કરતો હતો: એવો એક દાખલો તેણે પીટરની રૂબરૂ કરી દેખાડ્યો. તે જોઈને તેને ઘણી નવાઈ લાગી; [illegible]

વાલેસના ઘણા વખાણ કર્યા, તથા તેને એમ કહ્યું કે, અમે મુસાફરી કરીને પાછા સ્વદેશમાં ગયા પછી એક સારા હોંશિઆર જુવાન માણસને તમારી પાસે મોકલીશુ: તેને એ વિદ્યા કૃપા કરીને શીખવજો, એ ઝારનું કહેવું વાલેસે ઘણી ખુશી સાથે કબૂલ કર્યું. ઉપયોગી વિદ્યા પારકા માણસમાં જોવામાં આવે એટલે તે પોતાના લોકોને મેળવી આપવા બાબત તેને કેટલી ઉત્કંઠા હતી. તે આ વાત ઉપરથી ખુલી રીતે માલમ પડે છે. અને દરિદ્રિ, ધનલોભી માણસ સોનું મેળવવા માટે જેટલો જીવ લગાડીને મથે છે, તેના કરતાં પીટર સ્વદેશ કલ્યાણના ઉપાયો બાબત વધારે કાળજી રાખતો હતો, એમ કહ્યા વિના રહેવાતું નથી.

ફ્રાન્સ દેશની ઉત્તમ અવસ્થા થવાને જે પુરૂષો કારણભૂત છે. તે આમાં રેશલૂ ગણાય છે. એ ઘણો ડાહ્યો માણસ હતો. તેને ફ્રેંચો મોટો પુરૂષ માને છે અને તેની યાદગારીમાં તેનું એક બાવલું બેસાડેલું છે, તે જોવા સારૂ બાદશાહની સ્વારી ગઇ હતી. તે મૂર્તિ નજરે પડતાંજ તેની મોટાઇ વિષે પુજ્યભાવ ઝારના મનમાં ઉત્પન્ન થયો, અને થોડીવાર ચુપચાપ ઉભો રહ્યા પછી જરા મોઢું મલકાવીને બોલ્યો, "મહારાજ તમને ધન્ય છે! આપે મને જો તમારી રાજનીતિ બતાવી હોત તો હું આપને મારૂં અરધું રાજ્ય આપત." પીટર એમ બોલે એમાં નવાઇ જેવું નથી કારણ કે રેશલૂની રાજ્યનીતિની લાયકી બરેખાત તેવીજ હતી.

પીટર જ્યારે આગળ ઇગ્લાંડ ગયો હતો ત્યારે ત્યાંના કેટલાંક કારીગરો પોતાના દેશમાં આણ્યા હતા, તેમ આ

બેળાએ ફ્રાન્સમાથી લીધા વળી ત્યાના ઘણા કારખાના તેણે જોયાં ને તેમા જે નવુ દીઠામા આવ્યુ તે તેણે ધ્યાનમાં રાખ્યુ. તે જયારે ઈંગ્લાડ ગયો ત્યારે ત્યાની પાલમેંટ જોવાની વાત પાછળ આવી ગઈ કે તે વાચનારાઓના ધ્યાનમાં હશેજ. તેમ આ વેળાએ ન બન્યુ. કારણ તે વેળા પીટરમાં જે સરમાળપણુ અને બીકણપણુ હતુ તે જતુ રહીને હગણુ-તો સારો હળતો નગતો બની ગયો હતો. તેથી ફ્રાન્સની પાલમેંટ સભામા જઈને સર્વ બાબતો તપાસી તથા તે મડળી માહેના કટલાએક મોટા પુરૂષોની મુલાકાત લીધી.

એ પ્રમાણે પારિસ શેહેર જોઈ રહ્યા પછી તે પાછો આનસ્ટર્ડામમા આવ્યો ત્યા તેની વહાલી રાણી રહી હતી તે મળી. એ રાણીની ડચ અમલદારોએ સારી બરદાસ્ત રાખી હતી, તોપણ તેને પીટર વિના ચેન પડતુ નહિ, તથા વખત જતો નહિ. તેની ગમગીની દૂર કરાવવા સારૂ તેને નૌકાસૈન્યની ઝટાપટી દેખડાવીને તેને ખુશી રાખવાનુ કરતા હતા.

અહીંથી પોતાની પ્રિયાની સાથે લઈને પીટર બર્લિન જવા નીકળ્યો. સાકસનીમાંથી જતાં રસ્તામાં વિટેબર્ગ નામે ગામ આવ્યુ. અહીં જોવા લાયક શુ શું છે તેની તપાસ કરતા તેને કોઈએ એમ કહ્યુ કે, ખ્રીસ્તી ધર્મમાં સારો અને મોટો સુધારો કરનાર પ્રસિદ્ધ ધાર્મિક અને પવિત્ર પુરૂષ લુથર*ને બેસવાની ઓરડી હજી સુધી તેવીને તેવીજ રાખી મૂકી છે. તથા તેનું પીતળનું બાવલું પણ છે. એ

* એ પુરૂષ ઈસ્લિબનમાં ઇ. સ. ૧૪૮૩ માં જન્મ્યો હતો, અને ત્યાંજ ઇ. સ. ૧૫૪૬ માં મરણ પામ્યો હતો.

સાબગાન તને તે જોવાની ઇચ્છા થઈ. તે વખત જમવા-
ની લગાર વાર હતી તેથી તે તરત ઉઠીને પેલું પુતળું જો-
વા ગયો, અને તે નજરે પડયું ત્યારે બોલ્યો, "અરે, આ-
વડા મોટા માણસને આટલુંજ માન ઘટે?, એ બોલીને
પેલી ઓરડીમાં પેઠો, તે ઓરડીની એક ભિંત ઉપર એક
મોટો શાહીનો ડાઘ હતો તે ઉપર તેની નજર ગઈ તેથી
પુછયું ત્યારે તે જગા દેખડાવવા સારૂ જે માણસ ગયો
હતો તેણે કહ્યું કે લુથર ધર્મ સંબંધ વિષય ઉપર કંઈ લખતો
હતો ત્યારે સેતાન આવીને તેની આગળ નાચવા લાગ્યો
તેથી કંટાળીને તેને મારવા સારૂ તેના ઉપર છુટો શાહીનો
ખડીઓ ફેંકયો, તેમાંથી ઉડેલી આ શાહીનો ડાઘો છે. તે
કેમે કર્યો જતો નથી! એ ભોળપણની વાત પીટરને છેક
ખોટી લાગી. કારણ કે લુથર આવડો વિદ્વાન અને વિ-
ચારવંત છતાં તેના આગળ સેતાન કુદકા મારે છે એમ શા
રીતે તેના મનમાં ભરાયું, તેનો ખુલાસો તેનાથી થઇ શકયો
નહિ. ત્યાર પછી તે જગા જે જે જોઇ ગએલા હતા તે-
મણે પોતાના નામ ધુળ ઉડીને કાળી થએલી ભિંત ઉપર
ચપેલા વડે લખ્યાં હતાં, તેની નીચે પીટરે પોતાનું નામ પો-
તાને હાથે રૂશ લીપીમાં લખ્યું તે હજી સુધી છે, એમ કહેછે.

પછી ત્યાંથી કયાથેરાઇનને પોતાની આવકાશ પ્રમાણે
આવવાનું કહીને પોતે છડો ઘણોજ જલદીથી બાર્લિન ગયો.
ત્યાંનો રાજા ઝારને સહકુટુંબ આવવાનો જાણીને મોટી
તૈયારી કરીને રહ્યા જોયા કરતો હતો. તથાપિ આમ અ-
કાળ અને ચુપચૂપ એક સાધારણ માણસ પ્રમાણે એવો
આવ્યો કે તે સમજીએ ન શકયો. તે આવવાનો હતો ત્યારે
તેના એલચીએ એક મેહેલ તેને સારૂ જોઈ રાખ્યો હતો

તેમાં જઇને ઉતર્યો. પછી ફ્રેડરિક રાજાએ પોતાનો એક મોટો અમલદાર તેના પાસે મોકલીને તેની મારફત એમ જણાવ્યું કે, આપના આવવાથી મને બહુ સંતોષ થયો છે. તેના જવાબમાં પીટરે રાજાને એમ કહાવ્યું કે, 'જો આપની ઇચ્છા હશે, તો આવતી કાલની બપોરે આપને હું મળીશ; એ સાંભળીને રાજાને સારૂં લાગ્યું. અને બીજે દહાડે તે વખત પીટરને લેવા સારૂ પોતાની ત્રણ ગાડીઓ તેના મેહેલ સામી ઉભી રાખી. તે ગાડીમાં જે કેટલાક રૂશિઅન જુવાનીઆ પીટરે વિદ્યાભ્યાસ સારૂ અહીં મોકલ્યા હતા, તેઓ બેઠા બેઠા વાટ જોતા હતા, કે હમણાં આવે છે, હમણાં આવશે, એમ કરતાં ઘણો વખત ગયો. પણ પેલીમેર પીટર પાછલે બારણેથી બહાર નીકળ્યો ને રાજમેહેલમાં જઇ રાજા સાથે વાત કરવા બેઠો! એ સાંભળીને સર્વને નવાઇ લાગી. એમ એકાએક અને એકલો ઝારને પોતાની પાસે આવેલો જોઇને રાજા પણ અચંબામાં પડયો. તે વખત પીટરે તેને એમ કહ્યું કે, "ઠાઠમાઠનો મને છેક કંટાળો છે. એ મને બીલકુલ ગમતો નથી. હું આજ જેટલું ચાલ્યો તેના કરતાં પાંચગણું વધારે એક દિવસમાં ચાલી શકું છું."

ઝાર આવી પહોંચ્યા પછી બે ત્રણ દિવસે ક્યાથેરાઇનની સ્વારી બર્લિનમાં આવી. ત્યાં તેનું અને પીટરનું ફ્રેડરિકે સારી રીતે સન્માન કર્યું. અને જિયાફત વગેરેથી ઘણું માન આપ્યું. પછી ત્યાં કેટલાએક ચમત્કારિક વસ્તુની ખરીદી કરી તથા જોવા જેવી હતી તે જોઇને ત્યાંથી પાછો હાલાંડમાં આવ્યો. ને ત્યાંથી અનેક પદાર્થો તેણે વેચાતા લીધા. તેમાં શરીર રચના સંબંધી પ્રાણીઓનો જે અસંખ્ય

નમુના રેસ્ક નામે વિદ્વાને પચાસ વર્ષ સુધી મેહેનત કરીને એકઠા કરી રાખ્યા હતા. તે બધા ૩૦૦૦૦ ફ્લારિન્સ* માટે તે બધા ખરીદ કર્યા અને પોતાના દેશમાં આણ્યા.

એ સઘળું બહારથી તો ઠીક હતું, તથાપિ પીટરને કુટુંબ ક્લેશથી દુઃખ ભોગવવું પડયું, તે હજી કહેવાનુ બાકી રહેલું છે. તે કહીએ છીએ. ઝારનો છોકરો આલેકિસસ ઘણી નઠારી ચાલનો માણસ હતો તેના સતાપથી તેની સ્ત્રી મરણ પામી, એ વાત આગળ આવી ગઇ છે; તે અમારા વાંચનારની જાણમાં હશેજ. એ વગર એમ હતુ કે, પીટરની વિરૂદ્ધ જે જુના વિચારના લોકો દગાફટકા રમતા હતા, તેમાં એ આગેવાન હતો. તેથી ઝાર જે જે સુધારાના કામો કરતો, તેની તે નિંદા કરતો એટલુંજ નહિ પણ તે બધ પાડવા સારૂ મેહેનત કરતો હતો. એ બધાની પીટરને ખબર હતી; તથા પોતાની પછવાડે જો એના હાથમાં રાજ્ય જાય તો આટલી બધી મેહેનતથી કરેલા સુધારાને ધુળ કરી નાંખશે, એમ પણ તેના મનમાં આવી ચૂકયુ હતુ માટે એને ઠેકાણે લાવવો અથવા રાજ્ય ન મળે એવો બદોબસ્ત કરવાનો પીટરે પોતાના મનમાં ઠરાવ કર્યો હતો. એ બાબત તે હમેશાં વિચાર કરતો હતો. તેને ઠેકાણે લાવવા માટે પોતે મુસાફરીએ નીકળતા પહેલાં આલેકિસસને એક પત્ર લખ્યો હતો. એમાં એમ લખ્યુ હતુ કે, "તેં જે જે કર્યું છે અને કરે છે તે બધું હું જાણું છુ, એમ મિથ્યા માથાકૂટ કરતો નહિ; હજી વખત છે. તું સમજ. એટલુ કહેતાંએ તારી આંખો નહિજ ઉઘડે તો શરીરના

* એક ફ્લારિન્સની કિંમત આશરે ત્રણ આના થાય છે.

નિરૂપયોગી કોહી ગયેલા ભાગને જેમ કાપી નાખવામાં આવે છે, તેમ હું તને રાજ્યાધિકાર મળવાના સંબંધમાંથી તોડી નાખીશ. આ મેં તને અમથું બીવડાવવાને લખ્યું છે, એમ સમજીશ નહિ. હું બોલું છું તે પ્રમાણે કર્યા વગર રહેવાનો નથી. વળી તું એમ સમજતો હોઇશ કે, હું વડીલ પુત્ર છું, તેથી મને રાજ્ય સેહેજ મળશે. પણ બાપુરે, એ વિશ્વાસ રાખવો ફોગટ છે. અરે, સ્વદેશના સુધારા અને સ્વદેશી પ્રજાના હિત માટે જેણે પોતાના જીવની દરકાર રાખી નથી, તો તારા જેવા એ બંને બાબતોની પરવા ન રાખનારા માણસના જીવની કોડીભારે તે દરકાર રાખશે કે? મારૂં રાજ્ય અને મારો દેશ તારા સરખા નાલાયક દીકરાના હાથમાં આપવા કરતાં તે એકાદા ત્રાહિત ડાહ્યા માણસના હવાલામાં સોંપીશ, એમ નક્કી સમજજે" તેનો અલેકિસસે એવો ઉત્તર દીધો કે, "ઠીક છે, મને રાજની જરૂર નથી. હું પરમેશ્વરને યાદ કરીને કહું છું કે, મારો રાજ્ય ઊપર હક છે એમ પણ બોલવાનો નથી. માત્ર મારા એક આ છોકરાની આપ બરદાશ કરો, અને હું જીવું ત્યાં સુધી મારૂં ભરણ પોષણ કરો, એટલું હું આપની પાસે માગું છું." એ ઉપરથી એના બાપે ફરીને એમ લખ્યું કે, "તેં તારા કાગળમાં રાજ્યના વારસા ઉપરથી માત્ર હાથ ઉઠાવ્યો છે, તથાપિ તારા આવા દૂરાચરણથી અમને જે અતિશય દુઃખ થાય છે તે અમે તને દેખડાવ્યા છતાં તને કંઇજ લાગતું નથી એમ જણાય અરે, મેં તારા બાપે તને શીખામણ દીધી, તેની ગાર અસર થઈ નહિ! વારૂં ઠીક, વળી એકવાર ખી જોઉછું. પણ એ આખરનું સમજજે. તે

જે મને પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક કહ્યું, તે પ્રમાણે તારાથી ચલાશે નહિ. પેલા લાંબી દાઢીવાળા લોકો તારા ઉપર આશા બાંધીને બેઠા છે. તે તને તરેહવાર રીતે ભુલાવો ખવાડશે, ખરી ખોટી સલાહ આપશે, તારી બુદ્ધિ ફેરવી નાખશે, અને તેં આપેલા વચનનો ભંગ કરાવશે, એ બધાનો તું વિચાર કર. અરે, તું તે લોકોને આટલા ચહાય છે, અને જેણે તને જન્મ આપ્યો, તેની સાથે કૃતઘ્ન થઇ સામો થાય છે? અરે, તું સમજણો થયો ત્યારથી આજસુધીમાં કોઇ પણ કામમાં મને મદદ કરી છે કે? તું મારી નિંદા નથી કરતો કે? અને હું આપણા લોકોના ભલા માટે જે જે કરું છું, તેનો તું ધિક્કાર નથી કરતો કે? તારા હાથમાં જો રાજ્યાધિકાર આવે તો મેં જે કાંઈ કર્યું છે અને કરું છું, એ બધાનો તું જડમુળથી નાશ કરીશ, એ શું હું નથી જાણતો? તો પણ કહું છું કે, હવે તું શુદ્ધિમાં આવ, અને તારા આચરણ સુધારીને મારી પાછળ રાજ્ય કરવાને લાયક થા. અથવા તો જોગી થા. આ પત્રનો ઉત્તર તું જાતે મને મળીને આપ, અથવા લખી મોકલ. એમાંનું કંઇએ નહિ કરે તો, હું તને અપરાધી સમજીને તે પ્રમાણે તારી જોડે ચાલીશ."

એનો જવાબ આલેક્સિસે એમ લખી મોકલ્યો કે, "આપના તરફથી આલતા માસની ઓગણીસમી તારીખનો લખેલો પત્ર મને ગઈ કાલે સવારે મળ્યો. હું માંદો છું તેથી મારાથી હમણા વધારે લખાતું નથી. હું જોગીપણું સ્વીકારવાને તૈયાર છું, તેમાં આપની આજ્ઞા જોઇએ, એટલુંજ માગું છું." એ પત્ર વાંચ્યો પછી પીટર જાતે જઇને તેને મળ્યો. ત્યારે તે પથારીમાં હતો; પણ તે ખરેખરો માંદો

હતો કે આજારીપણાનો ઢોંગ કર્યો હતો, તે બરાબર સ-
મજાતું નથી. તથાપિ તેણે જ્યારે સોગંદ ખાઇને કહ્યું કે
હું ખચિત જોગી થઇશ, ત્યારે પીટરે તેને શીખામણ દીધી
કે, "ભાઇરે, જોગી થવામાં સુખ નથી, તે સ્થીતિ ઘણી
કઠણ છે, તેમાં અનેક દુઃખો વેઠવાં પડે છે. માટે એમાં
ઉતાવળો થઇને અવિચાર કરીશમાં. પાકો વિચાર કરજે,
અને એ વિચાર બહુ જોખમ ભરેલો છે, માટે હું તને છ
મહિનાની મુદત આપું છું, તારો કેવો નિશ્ચય થાય છે તે
મને આજથી છ માસ પછી જણાવજે." એમ વાતચિત
થયા પછી અગાડી કહ્યા પ્રમાણે ફ્રાન્સ વગેરે દેશો જોવા
સારૂ મુસાફરીએ નીકળ્યો. અને તેણે શું શું જોયું અને
કીધું તેની સંક્ષેપ હકીગત પાછળ આવી ગઇ છે. તે વાં-
ચનારાઓને યાદ હશેજ. આણીમેર બાપથી છુટો પડ્યા
પછી આલેક્સિસ પાછો મોજમાં નિમગ્ન થયો તે એટલો
કે બાપે આપણને શું કહ્યું અને તે બાબત શો વિચાર
કરવો એતો એને યાદે ન રહ્યું. તથાપિ પીટરનું ચિત્ત છ
માસની મુદતમાં ફર્યું નહોતું. તે યુરોપની મુસાફરી કરતાં
જ્યારે કોપનહેગનમાં આવ્યો ત્યારે મુદત ઉપર એક મહીનો
થઇ ગયો હતો. તોયે આલેક્સિસ તરફથી કશો જવાબ
આવ્યો નહિ, એમ જોઇને ઝારને મહા સંતાપ થયો. અને
લાગલોજ એક કાગળ લખી મોકલ્યો કે, "તેં જવાબ મોક-
લવાને ઢીલ કરી એ ઠીક નહિ. તું કાંઇએ ઠેકાણે આવ્યા
કે? આ રાજ્ય મારી પાછળ તને મળે એવે રસ્તે તું
આવ્યો છે કે? એમ જો કાંઇ બન્યું હોય તો આઠ દિવસની
અંદર આવીને મને મળ. પણ જોગી થવાની તારી પેહે-
લીજ હઠને હજીસુધી પકડી રહ્યો હોય તો તેં પણ ખુલ્લું

લખી જણાવજે અને કયે દિવસે તુ તે પંથની દિક્ષા લેવાનો છે તે તેમાં લખજે." એ પત્ર જોઇને તેના સોબતીઓએ તેને એવી સલાહ આપી કે, પીટર આટલો તપેલો છે ત્યારે તેની પાસે જવું નાદુરસ્ત છે. માટે તે સઘળાએ મળીને તેની જોડે એક કપટ યુક્તિ લડાવી. તે એવી કે, હું મારા બાપની આજ્ઞા માથે ચડાવીને તેની પાસે કોપનહેગન જવાનો છું. એવું તેણે કારભાર કરનારી મંડળીને જણાવીને મુખ્ય વહીવટદાર મેંઝિકાફ પાસેથી વાટ ખરચી સારૂ પુષ્કળ પૈસા લીધા ને પછી લિથ્હોાનિયાની સરહદ સુધી આવીને ત્યાંથી વિએના તરફ વળ્યો. ત્યાં પહોંચ્યો પછી ત્યાંના બાદશાહને પોતાના રક્ષણ બાબત અરજ કરી કે, મારા પીતા પીટરના મોત સુધી મારી બરદાસ્ત કરો. તથાપિ એ શાહાજાદાનું માગવું કબૂલ કરીને રૂશિઆ દેશના બાદશાહને દુભાવવાનું વિએનાના શાહને ઠીક લાગ્યું નહિ. એ જોઈ આલેક્સિસ ત્યાંથી નીકળીને નેપલ્સમાં ગયો.

એ સમાચાર પીટરને માલમ પડતાંજ તેણે રોમાંઝાફ ને તોલસ્તાય નામે બે ગૃહસ્થો જોડે એક પત્ર આપીને આલેક્સિસ પાસે મોકલ્યા. તે પત્ર તારીખ ૧૦મી જુન સન ૧૭૧૭નો લખેલો હતો તેની મતલબ આમ છે, "તોલસ્તાય અને રોમાઝાફને તારી બણી મોકલ્યા છે. તે અમારો સર્વ મનોદય તને જણાવશે. તું મારૂં કહેલું સાંભળવાને તૈયાર હઇશ. તો અમે તને શિક્ષા કરીશું નહિ, એ હું પરમેશ્વર સમરીને વચન આપું છું. તેનો તું વિશ્વાસ રાખ. તું મારા કહ્યાં પ્રમાણે ચાલવા લાગીશ તો તને મારૂં, જીવ કરતાંએ વહાલો ગણીશ—પણ જો તું તારી દુર્બુદ્ધિ

નહિજ છોડે, અને મારી મરજી પ્રમાણે નહિજ ચાલે તો
ઇશ્વરી સંકેતથી તારૂં જે પિતૃત્વ મને પ્રાપ્ત થયું છે, તેના
સબંધમાં હું તને શાપ દઉં છું કે કદી તારૂં ભલું થવાનું
નથી. તથા હું તારો રાજા છું તે સંબંધમાં તને જણાવું
છું કે, તારા ગુન્હા બદલ તને શિક્ષા કર્યાવિના રહેવાનો
નથી. મારો પક્ષ ખરો હશે તો પરમેશ્વરને ગમશે અને તે
મને તને શિક્ષા કરવાના કામમાં સાહ્ય થશે."

એ પત્ર આલેક્સિસે વાંચી જોયો, તથા પેલા બંને ગૃહસ્થો-
એ તેને ઘણો સમજાવ્યો, ત્યારે તે પોતાની રાખેલી સાથે
બાપ પાસે આવવા કબુલ થઇ સન ૧૭૧૮ નાં ફેબ્રુવારી
મહિનાની ૧૭મી તારીખે મૉસ્કોમાં આવી પહોંચ્યો, તેજ
દિવસે બાપ દીકરાનો મેળાપ થયો. તે વખતે શું બન્યું તે
કોઇના જાણવામાં ન આવ્યું પણ લોકો ધારવા લાગ્યા
કે તેમનો વેર ભાવ જઇને સલાહ થઈ.

તથાપિ લોકોની એ ધારણા ખરી નહોતી, કેમકે એ મે-
ળાપથી ઉલટું વેર તો વધ્યું ને વાત હદપાર ગઈ. બીજે
દિવસે પીટરે મૉસ્કોના કિલ્લામાં સઘળા પ્રધાનો, ધર્મધિકા-
રીઓ, અને અમીર ઉમરાવોને બોલાવીને દરબાર ભર્યું
ને તેમાં આલેક્સિસને પકડી આણ્યો, તેવારે તેણે ઝારને
દંડવત પ્રણામ કરીને તેના હાથમાં એક માફી મળવા
બાબત વિનંતી પત્ર આપ્યો, તેમાં એમ લખ્યું હતું કે, "હું
સર્વથા અપરાધી છું, ને રાજ્યાધિકારને લાયક નથી, તથાપિ
મેહેરબાની કરી મને જીવતદાન આપો એટલીજ મારી
વિનંતી છે." એ વાંચ્યા પછી પીટર તેને પાસે તેડી હાથ
ઝાલીને એકાંતમાં તેડી ગયો. ત્યાં શી શી વાતચીત થઇ તે
કોઇના જાણવામાં ન આવી. તથાપિ બહાર આવીને પીટર

બોલ્યો કે, "આ અમારો કુંવર આળસુ, બેવકુફ, દુષ્ટોની સોબત કરનારો, સુધારાનો દ્વેશી, અને અત્યંત દુરાચારી છે: એણે પોતાની ધણીઆણીને એટલું દુઃખ દીધું કે, તેને જીવવા કરતાં મરવું સારૂં લાગ્યું, એણે એક નીચ સ્ત્રી રાખી, તથા મને ન પૂછતાં જર્મનીના બાદશાહ પાસે જઇને આસરો માગવા લાગ્યો, અને તેના આગળ કહ્યું હતું કે, હું રૂશિયામાં પાછો જાઉં તો ઝાર મને જીવવા દેશે નહિ. વળી એ મારી ઘણી નિંદા કરે છે. માટે અમે જે વાંચી સંભળાવીએ છીએ તે બધાએ ધ્યાન દઇને સાંભળવું." એમ કહીને પીટરે એક કાગળ વાંચ્યો, તેની મતલબ આ પ્રમાણે છે. "જુવો, અમારા દીકરાની વર્તણુક એવી છે. તે પરદેશમાં નાશી ગયો, તથા તેણે અમારા ઉપર કેટલાંક કુભાંડો રચ્યાં હતાં, તે તરફ જોતાં તો એ દેહાંત દંડને લાયક છે. તથાપિ મમતાને લીધે, અમારાથી તેમ થઈ શકતું નથી. માટે અમે તે અપરાધ તો માફ કરીએ છીએ. તોપણ એની ચાલચલણ એવી નઠારી છે કે, અમારી પાછળ રાજ્યનો માલિક થવાનું અમારાથી તેને કહેવાતું નથી. જો રાજ્ય તેના હાથમાં ગયું તો અમે મેળવેલો જશ ગુમાવશે, અને અમે નવો મેળવેલો મુલક ખોશે, અને અમે અમારી પ્રજાને તેને સ્વાધિન કરીએ તો તેની એટલી દુર્દશા થાય કે, તેટલી દુર્દશા પેહેલાં કદિએ થઈ નહિ હોય. માટે આપણા દેશમાં જે એવી ચાલ છે કે, બાપ ચાહે તો પોતાના દીકરાને વારસામાંથી બાતલ કરે, તે ચાલને અનુસરીને તથા અમારા રાજ્યાધિકારને આધારે, દેશના લોકોને માટે અમે જાહેર કરીએ છીએ કે, અમારે અનંતકાળ બીજો કોઈ વારસ જો અમારૂં રાજ્ય ભોગવનાર

ન હોય તોય અમારી ગાદી આ આલેક્સિસને મળવી ન જોઇએ. અમારી પાછળ આ ગાદી ઉપર અમારા બીજા દીકરા પીટરને બેસાડવો, એમ અમે ઠરાવીએ છીએ, અને આલેક્સિસ જો એ ગાદી મેળવવાને પ્રયત્ન કરે તો તે અફળ થાય. એ અમારા કહેવાને અમારી પ્રજા અને કામદારોએ માન આપવું જોઇએ. તેમણે સમજવું જોઇએ કે, અમારી પાછળ આ ગાદી ઉપર અમારા બીજા પુત્ર પીટરને બેસાડવાની ઇચ્છા છે. માટે આજથી જે કોઈ આલેક્સિસને અમારા રાજ્યનો વારસ સમજશે, અથવા આ રાજ્ય તેને મેળવી આપવામાં મદદ કરશે, તેને મહા પાપી અને રાજદ્રોહી સમજીને અમે મોટી શિક્ષા કરીશું--વળી આ ઠરાવની મને ખબર નથી એમ બહાનું કાઢવાને કોઇને કારણ ન રહે માટે સઘળે પ્રસિદ્ધ કરવાનો અમે હુકમ આપ્યો છે, તે તારીખ ૨૪મી ફેવરવારી સને ૧૭૧૮ ને દિવસે એ ઉપર અમે જાતે સહી અને મોહોર શિક્કે કર્યો છે.'

એ વંચાયા પછી આલેક્સિસે પોતાની તરફની પીટરને કબુલત લખી આપી, તે વંચાઇ. તેની મતલબ આ પ્રમાણે હતી—"મારે હાથે અનેક અપરાધો થયા છે, અને તેથી કરીને હું ગાદીએ બેસવાને લાયક નથી, એ વાત હું ઇશ્વરને યાદ કરીને કબુલ કરું છું.અને સોગંદ ખાઇને કહું છું કે,મારા બાપે જે મારા વિષે ઠરાવ કર્યોછે,તે પ્રમાણે હું ચાલીશ,તેનાથી ઉલટો હું કદી નહિ ચાલું, એમાં પરમેશ્વર સાક્ષી છે. એ ગાદી મેળવવાનો હું કદીએ પ્રયત્ન કરીશ નહિ, તથા તેના ઉપર હું મારો દાવો પણ જણાવીશ નહિ. અને ગમે તેવી વખત આવશે તોપણ તે કબુલ કરીશ નહિ.મારો નાનો ભાઈ પીટર મારા બાપની પછવાડે ગાદીનો ધણી થાય, તે હું

સંતોષપૂર્વક માન્ય કરૂં છું. આ કાગળ મેં મારે હાથે લખી આપ્યો છે."

એવી રીતે પીટર અને આલેક્સિસ વચ્ચે ફારગતી થઈ. દીકરા સાથે એમ સખત પણે વર્તવાનો પ્રસંગ આવે એ બાપના દુર્ભાગ્યની નિશાની છે. એ બાબત વ્હાલતેર એમ કહે છે કે, આ પ્રકરણમાં પીટરને સુડી વચ્ચેના સોપારી જેવું થયું હતું. એટલે આણીમેર પુત્ર પ્રીતીના પાશમાં પડીને તેને ગાદી ઉપર બેસવા દે તો બે કરોડ માણસના સુખ ઉપર પાણી પડે, અને જો રાજધર્મ મનમાં લાવીને માત્ર પ્રજાહિત કરવા માંડે તો પોતાના છોકરાંને દુઃખ દેવું પડે, એમ તેના મનમાં ધડભાંગ ચાલી રહી હતી. તેને આલેક્સિસની ઘણી દયા આવતી હતી, તથાપિ તેના સુખને માટે પોતાની રૈયત તરફ બેદરકાર થવાને તેનો જીવ ચાલતો નહોતો. માટે તેને આવી રીતે તોડફાડ કરવી પડી. તોપણ એ બાપ દીકરાનો કજીઓ એટલેથી પત્યો નહિ. તેનો ભયંકર પરિણામ તો હવે પછી આવતા ભાગમા વર્ણવવામાં આવશે.

ભાગ છઠો.

આલેક્સિસનો કોઇ પણ રીતનો ગાદી સાથેનો સંબધ આપણે સંસ્કારપૂર્વક કાયદેસર રદ કરી નાંખેલો છે, તોપણ તેને ઘણા માણસો અનુકુળ છે, વાસ્તે રાજ્યમાં કદાચિત માંહોમાંહે લડાઇ ઉત્પન્ન થશે તે ન થવા સારૂ એ પ્રતિકુળ પ્રકરણ છેકજ નાબુત કરી નાંખવું અથવા તેમ ન થઇ શકે તો તેને નિર્બળ તો કરીજ નાંખવું, એવા હેતુથી તેની

કરીને પીટરે તપાસ ચલાવી. તેના મનમાં એટલુજ હતું કે, આપણા બદફેલ દીકરાના કાવત્રાં કેટલાં છે, તે આપણે જાણવા તથા તેના આગેવાન કોણ કોણ છે તેને ઓળખવા. તો બંદોબસ્ત કરવાનું ઠીક પડે. વાસ્તે તેણે પ્રથમ આલેક્સિમને પૂછ્યું. ત્યારે તેણે સોગંદ સાથે એમ કબુલ કર્યું કે, હું કંઇપણ છાનું ન રાખતાં બધું કહીશ. તે ઉપર વિશ્વાસ રાખીને બાદશાહે એ તેના ઉપર કેટલાએક સવાલો લખી મોકલ્યા. તેના જવાબો સઘળા ખોટા આપ્યા. વળી તેમાં તેણે એક ઠેકાણે એમ કહ્યું કે, "મેક્લિનબર્ગનું બંડ જો સારી રીતે મચ્યું હોત તથા તેમાંના બંડખોરોએ મને બોલાવ્યો હોત તો આપ જીવતા છતાં હું તેમાં દાખલ થવા ને ચુકત નહિ." વળી વીએનામાં હતો ત્યારે તેણે રૂશિઅન અધિકારી ઉપર જે કાગળો લખ્યા હતા તે જડ્યા. તેમાં એમ લખેલું હતું કે મને વારંવાર ઘણો કંટાળો આવવા લાગ્યો માટે મેં સ્વદેશ ત્યાગ કર્યો છે. થોડીક ચુક થઇ નહિતો, તેણે મને મારી મા જોડે મઠમાં ગોંધી મૂક્યો હોત. હાલમાં મને એક મોટા રાજ્યનો આસરો છે. તમે મને નહિ છેડો એટલે બસ."

વળી અફાનાસીક નામે માણસે એવી જુબાની આપી કે, 'મુખ્ય ધર્માધિકારીના કાનમાં એક વાત કહીશ, એટલે તે પોતાના હાથ તળેના લોકોને જણાવશે, અને તે સઘળા લોકોના મનમાં ઠસાવશે તો પછી હું નાના કહીશ તોએ મને ગાદી મળ્યા વિના રહેશે નહિ, એમ આલેક્સિસને બોલતાં મે જાતે સાંભળ્યો હતો." પછી આલેક્સિસની વેશ્યાની સાહેદી લીધી' તેમાં તેણે લખાવ્યું કે, એ જર્મનીમાં નાશી ગયો, તે કામમાં તેની મા તથા બેનની સલાહ હતી, એ

હું સારી રીતે જાણું છુ. વળી જાકેસ નામે એક ધર્મોપદેશકને લગારેક ધમકાવ્યા પછી લખી આપ્યુ કે, "મારો બાપ મરે તો સારૂં થાય, એમ આલેકિસસ એક વાર માગી આગળ બોલ્યો હતો, અને તેના જવાબમાં મે કહ્યું હતુ કે હા અમે બધા એમજ ધારીએ છીએ."

પછી આલેકિસસને જર્મનીની હકીગત પુછી. ત્યારે બોલ્યો કે, "હું બાદશાહને મળ્યો નથી" તથાપિ એક મોટા સરદારે મને એમ કહ્યું હતું કે, તમે નિરાંતે રહો. બાદશાહ તમને છેક નકાર કરશે નહિ. તમને ગાદી મળવા સારૂ લશ્કરની મદદ આપશે. વળી બીજે ઠેકાણે તેણે એમ લખી આપ્યું કે, "બાપના વચનુ ઉપર હુ કદી નહિ ઉતરૂં એવો મેં ઠરાવ કીધો છે. માટે કોઇ પણ રીતે એટલે પરદેશી રાજાની મદદથી પણ ગાદી મેળવવાને યત્ન કરતો હતો. તે જો સફળ થાત તો મને નક્કી ગાદી મળત." ત્યાર પછી પીટરે તેની સાથે ઘણીક શરતો કરી હતી તેમાથી એક શરત એ હતી કે, આ નાશવા વગેરેની બાબતમા કોની કોની મસલત હતી તે ખરે ખરૂં કહેશે તો તેના ગુન્હા માફ કરવામાં આવશે, એ સિવાય નહિ. એ શરત આલેક્સિસે પાળી નહિ. તેણે કેટલાંક નામો છુપાવેલા પીટરને માલમ પડ્યાં, તેથી તેને ઘણો સંતાપ થયો, અને તેના અંતઃકરણની દયા માયા સૌ જતી રહી, ને તેણે એવો ઠરાવ કર્યો કે, આ રાજદ્રોહી કપટી અપરાધીની ચોકશ તપાસ મુખ્ય ન્યાયે કરીને તેને ઘટતી શિક્ષા આપવી જોઇએ.

એ ઠરાવ ઉપરથી આલેક્સિસનો ઇનસાફ કરવાને સભા ભરાઇ. તેમાં કેટલાએક ન્યાયાધીશ અને કેટલાએક

ધર્માધ્યક્ષો હતા. તે સભા આગળ પીટરે ઘણું ચિતવેધક ભાષણ કર્યું તેના ઉત્તરાર્ધની મતલબ આમ હતી કે,— "મારો પુત્ર બેઇમાન થયો તો ખુશીથી થાઓ! તથાપિ મારી ફરજ જે હું સમજું છું, તે બજાવ્યા વિના રહેવાનો નથી, અરે, આ બાબતમાં તમે પુખ્ત વિચાર કરો! ધ્યાન દઇને આ ખટપટની તપાસ કરો, અને વાજબી શિક્ષા તમને લાગે તે તેને કરો, તમે મારી મુરવત રાખશો નહિ. આ ગુન્હેગારને છેક થોડી શિક્ષા કરવાથી મને તમારા ઉપર ગુસ્સો આવશે એમ બીલકુલ ધારશોમાં. હું ઇશ્વરને યાદ કરી સોગંદ ખાઇને કહું છું કે ખરો ઇનસાફ કરવામાં તમને કોઇની બીક રાખવાનું નથી. વળી આપણા રાજપુત્રનો ઇનસાફ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે, એમ ધારીને તમારા મનમાં માઠું લાવવાનું કાંઈ કારણ નથી. માણસના દરજ્જા તરફ ધ્યાન ન દેતાં માત્ર ઇનસાફ ઉપર ધ્યાન દેજો. ગેરઇનસાફ કરીને મારા અને તમારા બંનેના આત્માનો નાશ ન કરતા. જ્યારે સર્વ શક્તિમાન પ્રભુ ઇનસાફ કરવા બેસશે ત્યારે આપણે પશ્ચાતાપ કરીને નીચું માથું ઘાલવું ન પડે એવો ઇનસાફ કરજો. તથા દેશની હાની ન થાય તે ઉપર નજર રાખજો એટલુંજ મારૂં કહેવાનું છે."

એ ભાષણ થઇ રહ્યા પછી સભાએ ઇનસાફનું કામ ચલાવ્યું. તેમાં આલેક્સિસ અપરાધી ઠર્યો, અને તેને દેહાન્ત શિક્ષા આપવાનો સભાનો અભિપ્રાય પડ્યો. તે તપશીલવાર લખીને ઝારને જણાવ્યો. તેમાં 'કઈરીતે એ શિક્ષા અમલમાં લાવવી એમ તેમણે લખ્યું નહોતું. એ ઠરાવ તારીખ ૫ મી જુલાઇને રોજ પ્રસિદ્ધ થયો. તેની

આલેક્સિસને ખબર પડતાંજ ધાસ્તીના માર્યો છેક મરણ તોલ થઈ ગયો. એમ થયું એટલે ગમે તેવો તોપણ રાજપુત્રજ કની, તેથી આજારી પડતાંજ વૈદ્યોની દોડાદોડ અને ઓસડ વેસડની ધાલમેલ ચાલી રહી. તથાપિ તેની ફરી ટીકી ન જણાતાં ઘડીએ ઘડીએ વધારે જણાવા લાગ્યું. તેની જ્યારે પીટરને ખબર પડી ત્યારે પ્રધાનમંડળ સહિત તેને મળવાને ગયો. તે વખતની હકીકત ખુદ ઝારે લખી મૂકી છે. તે આવી રીતે—"અમે તેની પાસે જઇને બેઠા પછી પોતાનાં સઘળાં પાપ કર્મો સંભારીને તેણે મોટો નિસાસો મૂકયો, અને આંખોમાં આંસુ આણીને તે બાબત મારી પાસે માફ માગવા લાગ્યો. મેં ધર્મશાસ્ત્ર અને પિતૃધર્મ મનમાં આણીને તેને કહ્યું, ભાઈ, તારા સર્વ અપરાધ મેં માફ કર્યા છે. એ પછી તારીખ ૭ મી જુલાઇની સાંજના સાત વાગે તેણે દેહ છોડયો." અરે, અરે ! જે અર્ધી પૃથ્વીનો રાજા પીટર તેના ખુદ દીકરાને દેહાંત શિક્ષા ખમીને આમ મરવું પડે ? તથાપિ જે બનવા સરજીત છે ત્યાં માણસનું શું ચાલે. ?

આલેક્સિસના મરણ વિશે જૂદા જૂદા ગ્રંથકારોનાં જૂદાં જૂદાં મત છે. કોઈ કહે છે કે, તેને પીટરે ઝેર દીધું; કોઇ કહે છે કે. તેનું માથું કુવાડીથી કપાવીને પછી સંધાવ્યું હતું; અને કોઇ કહે છે કે, તે શિક્ષાની ધાસ્તીથી હબકી જઇને મરણ પામ્યો. એમાંથી છેલું મત વિશ્વાસ રાખવા જેવું છે, એમ ઘણા વિચારવંતો માને છે, અને અમને પણ તેજ ખરૂં લાગે છે. કેમકે તે સ્વેચ્છાચારી બાદશાહ હતો. તેથી તેને એમ તેવી શિક્ષા ખુલી રીતે કરવાને હરકત નહોતી, તથા સર્વમાન્ય ન્યાયાધીશોએ પુરાવા વગેરે જોઇને

આલેકિસસને મોતની શિક્ષા ઠરાવી હતી તા આમ છાની રીતે સ્વપુત્રનો જીવ લેવાને પીટર સરખા મોટા મનના માણસને ઘણી શરમ લાગવીજ જોઇએ. એ બાબત કોઇ વિચારવંત પુરૂષને તો સંદેહ રહેશેજ નહિ. હશે, ગમે તેમ પણ એ પિતા પુત્રના ઝઘડાનો પરિણામ એમ આવ્યો! તેમાં સ્વદેશ કલ્યાણની ઉત્કંઠા અને પુત્રપ્રીતીની લડાઈ પીટરના અંતઃકરણમાં ચાલીને આખરે સ્વદેશ કલ્યાણની ઉત્કંઠાની જીત થઇ! દુનિઆના ઇતિહાસમાં આવા ચમત્કારિક બનાવ ઘણાજ થોડા જડશે! *પણ આપણા ગુજરાતના પ્રખ્યાત જુના કવિ પ્રેમાનંદે કુપુત્ર મરણથી પિતાને સંતોષ થયાનું દશમસ્કંધના પીસ્તાળીશમાં અધ્યાયમાં વર્ણન કર્યું છે કે,

રાગ ધનાશ્રીની ચાલ.

(ઉગ્રસેનવચન.)

ભલે કંસાસુર મારીઓરે, જાદવકુળ કીધું પવિત્ર.
અધર્મ સઘળો ટાળિયોરે, ભલે પધાર્યા દોહિત્ર.
પુત્ર કરી નવ માનતોરે, લાગ્યો હતો કર્મ સંજોગ
શ્રીકૃષ્ણવૈદ પધારીયારે, ગયો કંસ લક્ષણ રોગ.
જે પુત્ર ચાલે ઉન્માર્ગેરે, તે પિતાને તજવા જોગ
થજો વેહેલું મૃત્યુ માબાપનુંરે, જો પુત્ર રહે આ
તે પુત્રથી વાંઝીયાં ભલાંરે. જે લજાવે કુળ નામ;
કાંપસે પુર્વજ તેહનારે, આપશે અધમ ઠામ.

એવી રીતે કુપુત્રના મરણથી દરેક માણસના મનને સંતોષ થવાનો કુદરતી નિયમજ છે. તથાપિ કોઇ કોઇ દુર્ભાગ્ય

---

*એવા પોતાના ઉજ્વળ જશને રાખીને પોતાના પુત્રોનાં પણ મરણ સહન કરનારા રોમનો બ્રુનસ અને મેવાડનો રાયમલ એવા બે જણ માલમ પડયા છે.

પિતાને તેનો અનુભવ હશે. તેને અમારું લખવું વધારે ખરૂં લાગશેજ.

આણીમેર એમ ચાલતું હતું તોપણ સ્વીડનના રાજા સાથે જે લડાઇ ચાલતી હતી તે બંધ પડી નહોતી. તથાપિ ઇશ્વિરી સંકેતથી એક બનાવ બનીને તે લડાઇનો છેડો આવ્યો. તેની હકીગત એ પ્રમાણે છેઃ—બારમો ચાર્લસ પાછળ કહ્યા પ્રમાણે તુર્કસ્થાનથી નાશી આવ્યા પછી નાર્વે દેશ ઉપર ચડાઇ કરીને ફ્રેડરિકસ્તાડ નામે શેહેરને ઘેરો ઘાલતો હતો. ત્યાં તેને ગોળી લાગવાથી મરણ પામ્યો-(ઇ. સ. ૧૭૧૮માં). ત્યાર પછી આસરે ત્રણ વર્ષો એટલે ઇ. સ. ૧૭૨૧ના સપ્તેંબર માસની દશમી તારીખે ન્યૈસ્ટાડમાં રૂશિઆ અને સ્વીડન વચ્ચે કોલકરાર થયા. તે ઉપરથી લિવ્હોનિયા, ઇસ્થાનિયા, ઇનગ્રિયા, કાર્લિયા, અને વેબર્ગ, એ બધાં પીટરને મળ્યાં, એ સિવાય ફિનલાંડ પણ તેના તાબામાં આવ્યો. આ કોલકરારથી જે લાભ થયો, તે મેળવવાને સારૂ તેને વીસ વરસ સુધી જાથુની મહેનત કરવી પડી હતી.

સ્વીડન સરખા પ્રબળ દેશ જોડે લડતાં લડતાં આખરે આપણી આવી ફતેહ થયલી જોઇને પીટર તથા તેની સર્વ પ્રજાને પરમ સંતોષ થયો. જે સ્વીડ લોકો સૈબિરીયા મધે કેદમાં હતા, તેમને લાગલા છુટા કરીને ખુલ્લી રીતે કહ્યું કે, તમારી મરજીમાં આવે તો તમારે દેશ જાઓ અથવા તો નિરાંતે અહીં રહો; તમારા વાળને પણ કોઇ અડશે નહિ. વળી જે પુરૂષો બારમા ચાર્લસને માટે પોતાના જીવની દરકાર ન રાખતાં લડીને પીટરને હાથે પકડાયા હતા. તેને પણ સારાં આબરૂ પત્રો આપીને સ્વીડનના નવા

રાજા તરફ રવાને કર્યો. ત્યાં તેમને સારૂં માન મળ્યું. એવો પીટર મોટા મનનો હતો. જુવો, પાછળ કહેલા એવ્હેરનસ્ક્રિલ્ડનો આ વખત છુટકો થયો. ત્યારે તે બાદશાહની રજા લઈને નીકળતી વેળાએ ઝારે જડાવ ચોકઠામાં મઢેલી પોતાની છબી તેને બક્ષીસ આપી, તે લઈને જ્યારે સ્વીડન ગયો ત્યારે ત્યાંનાં રાજાએ તેને એક મોટી જગા ઉપર નિમ્યો.

આવડી મહાભારત લડાઈમાં પરમેશ્વરે આપણે જીત કરી, તથા તેથી આપણે આટલો ફાયદો થયો, એમ મનમાં લાવીને પીટરે મોટા સમારંભથી સ્તુતિસ્તોત્રપૂર્વક તેનો મોટો આભાર માન્યો. પોતાની પ્રજાએ સારી મદદ કરી માટે તેમનો ઉપકાર પ્રદર્શિત રીતે તેમને સંતોષવા સારૂ એવો ઠરાવ કર્યો કે, જે માણસો સરકારી પૈસા ખાઇ જવાને લીધે કેદમાં પડયા છે. તેમને એકદમ છોડી દેવા; તેમજ જેમની પાસે સરકારની બાકી રહેલી છે, તે માગવી નહિ, તથા ચોરી અને ખૂનના ગુન્હેગારો સિવાય બીજા તમામ કેદીઓને છોડી દેવા. એ જોઇ આખી રૂશિઅન પ્રજાને પરમ સંતોષ થયો વળી પીટર મહા પરાક્રમી છે, તથા તે પોતાની પ્રજાને પોતાનાં પેટના છોકરાં કરતાંએ વધારે મમતાથી પાળી તેને સુધારી છે, એ વાત પ્રજાના સર્વ સુજ્ઞ માણસના મનમાં આવી ચુકી હતી, તેથી તેમણે સર્વાનુમતે પીટરને (ધી ગ્રેટ) (પરાક્રમી) સર્વ રૂશિઅન લોકોનો બાદશાહ અને આખા દેશના માનપિતા" એવો બહુમાનનો કિતાબ સ્વીકારવાની વિનતી કરી, તે તેણે કબૂલ રાખી. તે સમયે પ્રધાન સભામાં જે લોકનો મોટો મેળાવડો જમા થયો હતો, તેમણે "પીટર ધી ગ્રેટનું નિરંતર કલ્યાણ થાઓ" એમ ત્રણ વાર જયનાદ કર્યો. અને તે દહાડે નાના પ્રકારના વાજીંત્ર વજાડીને આખા

શેહેરમાં આનંદ આનંદ વર્તાઇ રહ્યો- એ ઓચ્છવ આ-
સરે પંદર દિવસ સુધી ચાલ્યો હતો.

વળી ઈ. સ. ૧૭૧૮ થી જે અનેક કારખાના તેણે સરૂ
કર્યાં હતાં, તેની દેખરેખ પંડે રાખી. આખા રાજ્યના
બંદોબસ્ત સારૂ પોલીસ ખાતું સ્થાપન કર્યું; અને તળાવો
બાંધવાનો વિચાર કર્યો; તથા જે જુગાર રમશે તેને શિક્ષા
કરવામાં આવશે એવો કાયદો ઠરાવ્યો. આખા રાજ્યમાં
એક સરખું તોલ માપ ચાલુ કીધું. દવાખાના સ્થાપન કર્યા,
તથા નિરાશ્રિત છોકરાંને સારૂ કેટલાંએક બાળ રક્ષક ગૃહ
બંધાવ્યાં હતાં. તે વખતે અર્થશાસ્ત્રનું જ્ઞાન ઘણું ઓછું
હોવાથી માણસને જરૂરના સર્વ પદાર્થની કિંમતનો નીરખ
ઠરાવવા સારૂ પીટરે યત્ન કર્યો હતો. તેમજ ઊંચો પોષાક
આટલે સુધીની કિંમતનો હોવો જોઇએ, વધારે મુલનો કામ-
નો નથી એવો પણ નિયમ કર્યો હતો. વળી મૉસ્કોને પીતર્સ-
બર્ગ શેહેરના રસ્તાની ફરસબંધી કરાવી. ભીખારી ઘણા
વધીને લોકોને પજવતા હતા તેને બંધ કર્યા અને ગંદકી
વગેરે જે વાતોથી લોકોની પ્રકૃતીનો બગાડ થાય એવી બાબતો
બંધ પડવા વિષે સખત બંદોબસ્ત કર્યો. વળી સ્વદેશ બહાર
જવું એ રૂશિઆના જુના લોકો મહા પાપ ગણતા હતા,
પણ તે ઘણું ઉપયોગી છે. એમ સમજીને પીટરે પોતાના
સરદાર લોકોના છોકરાંઓને કુટુંબ સહિત પરદેશમાં મોકલીને
તેમની મારફત પરદેશ માંહેની સારી રીતભાત પોતાના દે-
શમાં આણવાનો ચાલ પાડયો; અને એજ મતલબથી પા-
રકા દેશના લોકોને પોતાના દેશમાં રાખીને તેમના ઉપર હેત
રાખતો હતો. પરદેશમાનું જે સારૂં જણાય તે કોઈ પણ
રીતે પોતાના દેશમાં આણવાની તેને અતિશય ઉત્કંઠા હતી,

એમાંતો સંશય નહિ. આપણા દેશના આટલા બધા નાનાં મોટા રાજાઓમાંથી કોઇ પીટર જેવો સ્વદેશ હિતેચ્છુ થસે તોજ આપણો દહાડો વળશે.

એણે સેંટ પીતર્સબર્ગમાં નાનાં નાનાં હથિઆરો બનાવવાનું એક કારખાનું કહાડયું હતું. તે જોવા સારૂ તે હંમેશાં જતો હતો. વળી જેણે ઊનના વસ્ત્રો વણવાના કારખાનાં ત્યાં કહાડયાં હતાં તેને ઉત્તેજન મળવા સારૂ પૈસાની પુષ્કળ મદદ કરતો. તેથી એમ થયું કે, લશ્કરના પોષાક સારૂ જે કાપડ જર્મનીથી આણવું પડતું તે ત્યાંથીજ મળવા લાગ્યું. તેના રાજમાં સોનું, રૂપું, લોઢું અને તાંબાની મોટી ગંજાવર ખાણો હતી, તેની તપાસ કરવા સારૂ એક મંડળીની નિમણુક કરી. તેનું કામ એટલુંજ હતું કે ધાતુ કહાડતાં જે ખરચ થાય તે ધાતુની કિંમત કરતાં વધારે થાય છે કે ઓછી તે જોવું, ને તેની હકીગત પીટરને જાહેર કરવી. જમા ખરચની બાબતમાં પીટરની નજર ઘણી તિક્ષણ હતી.

પેહેલાં યુરોપખંડના બીજા દેશોથી માલ પ્રથમ આર્ખેંજલમાં આવતો હતો તે હવેથી પીતર્સબર્ગમાં આવે અને વેચાય એવો ઠરાવ કર્યો. ઇરાનથી પુષ્કળ રેશમ આસ્ત્રાખાનમાં જતું; ત્યાંના વેપારીઓને તેની ઘણી મદદ હતી. સૈબીરિયા અને ચીન જોડે વેપાર ઘણોખરો પોઠી વડે ચાલતો હતો. પણ તેને વચમાં *લમાણ લોકોના લુટારૂપણાને લીધે ચીના લોકોએ બંધ પાડયો હતો. પણ બનાવ એવો બન્યો કે ચીન દેશનો બાદશાહ ઢાંગળી માંદો પડયો તેને ચીના વૈદ્યના ઓસડથી ટીકી લાગી નહિ; એ ચીનાઓ યુરોપખંડના જોશીઓને પોતાના જોશીઓ કરતાં કુશળ ગણતાં હતા

*તુર્કી જાત છે. તે લુટવાનો ધંધો કરે છે.

તેજ પ્રમાણે ત્યાંના વૈદો પણ આપણા વૈદો કરતાં હોંશિઆર હશે એમ ધારીને ચીનાઇ બાદશાહે રૂશિઆ જોડે વેપાર જારી કરીને પીટર પાસે વૈદ માગ્યો. તે ઉપરથી તેણે બેલ નામે એક વૈદરાજને તેની ભણી રવાને કર્યો. ત્યાર પછી પણ એકવાર ફરીને લમાણ લોકોની બાબતમાં ટંટો થયો પણ તે ઝટ પતી ગયો. તેથી હાલમાં કેટલાક રૂશિઅન લોકો ચીનાઈરાજધાની પેકીનમાં મોટા વેપારી થઈ બેઠા છે.

એમ પીતર્સબર્ગનું કામ પતી ગયા પછી પીટર મૉસ્કોમાં આવ્યો. ત્યાં ઘણી ઘાલમેલ તેની નજરે પડી. તે બંધ પાડવાને એક મંડળી નીમી. તેમાંથી ઘણી ખટપટો ઉત્પન્ન થઇ. તેમાં સૈબીરિઆ પ્રાંતનો સુબેદાર ગાગારિન લમાણ લોકોને નિચોવીને ઘણા પૈસા ખાઇ ગએલો માલમ પડયો. તેને તરત કેદ કર્યો. તેની પાસે ઝારે જાતે જઇને એવું વચન આપ્યું કે, તું જો ખરેખરી વાત જાહેર કરીશ તો તારા સર્વ અપરાધ હું માફ કરીશ, એ ઉપરથી તે કબૂલ થયો ને પોતાના બધા ગુન્હા એક કાગળ ઉપર પોતાને હાથે લખીને પીટરને આપ્યા. તે કાગળ ન્યાય સભા આગળ વંચાયો ત્યારે ગાગારિને ત્યાંને ત્યાંજ જવાબ દીધો કે "ઝારે મારા ઉપર જુલમ કરીને એ મારી પાસે લખાવી લીધું છે, વાસ્તવિક જોતાં એમાંનો એકે અક્ષર ખરો નથી." એ સાંભળીને પીટર લગારેક ગમ ખાઇને બોલ્યો, "ઠીક,ખરો ઇનસાફ થાય એવી મારી મરજી છે. એના શાક્ષી પુરાવા લો ને પછી શું થાય છે તે જુવો." તે પ્રમાણે સાક્ષીપુરાવા લેતાં ભરપુર સાબીતી થઇ, ને ફાંસીની સજા ઠરી. ત્યારે પેલો કેદી આંખમાં આંસુ આણીને બોલ્યો, "હવે મહારાજ મારા ઉપર કૃપાદૃષ્ટિ કરે એવું મેં કંઇ ઠેકાણું રાખ્યું

નથી." આખરે તેને અદાલતની સામા તેના સર્વ સગાં વહાલાં દેખતાં ફાંસીએ ચડાવ્યો.

પીટર આવડા મોટા રાજપ્રકરણમાં ગુંથાયો હતો તોએ દેશકલ્યાણ તરફ તેનું ધ્યાન ઓછું થયું નહોતું. તેણે કેટલાએક જુવાન માણસોને હાલાંડ અને ઇટાલીમાં ચિત્ર વિદ્યા અને શિલ્પ કામ શીખવવાને મોકલ્યા હતા. તે શીખીને આવ્યા પછી તેમની પાસે દેવાલયો ઉપર તરેહ તરેહનાં ચિત્રો કઢાવ્યાં તથા રાજમેહેલ વગેરે સુંદર ઇમારતો બંધાવી. વળી તેને નાટકનો ઘણો શોખ હતો, તેથી તેણે ઇટાલી શેહેરમાંની નાટક કરવાની રીત પોતાના દેશમાં ચાલુ કરી.

વળી તેણે સાર્વજનિક જમણવારોનો સારો બંદોબસ્ત થાય તો આપણા દેશનાં સ્ત્રી પુરૂષોની રીતભાત સુધરે વાસ્તે તે બાબત કેટલાએક નિયમો ઠરાવ્યા. તે નિયમની મતલબ અમે અહીં લખીએ છીએ, તે ઉપરથી રૂશિઅન લોકોની સ્થિતિ તે વખત કેવી હતી તે ધ્યાનમાં આવશે; અને તે ઉપરથી આપણી જમણવારોના ધારામાં શું સુધારવું જોઇએ તેનો કંઇક રસ્તો જડશે. "૧ લું જમણવાર કરનારે જમવાની જગાએ એક જાહેર ખબર મારવી. ૨ જું લોકોએ પાંચ વાગ્યાની અંદર જમવું નહિ તથા દશ વાગી જતાં સુધી ભૂખ્યા ન રહેવું.—૩ જું ઘર ધણીએ, ખુરશીઓ, રોશની, ખાવા પીવાના પદાર્થો, અને ગંજિફા વગેરે રમવાનો સામાન ઇત્યાદિ સર્વ વાતની તૈયારી રાખવી, તથાપિ તેણે જાતે પરોણાઓની સેવા કરવાની જરૂર નથી. પણ તે ફક્ત ત્યાં હાજર રહેશે એટલે બસ. ૪ થું ઠરાવેલી વખતમાં જેની મરજીમાં આવે તેણે આવવું ને જવું. મુદ્દ

દરેક બેસવું, ફરવું, રમવું, બોલવું, અથવા જેને જેને ઠીક લાગે તેમ રહેવું. તેમાં જો કોઇ ગેરવર્તણુંકથી વર્તે તો તેને એક મોટો લોટો ભરીને દારૂ પાવો, એ શિક્ષા છે,—૬ હું સરકારના મુલકી, લશ્કરી, તથા અરમારના અમલદારો, આબરૂદાર વેપારીઓ, અને વહાણ બાંધનારાઓએ પોતાનાં બૈરાં છોકરાંસહિત જિયાફતમાં આવવું. તથા ચાકર લોકોને બેસવાને જુદી જગા રાખવી." આ નિયમથી ઘણો સુધારો થયો છે. રુશિયન લોકોને દારૂ પીને ગુપવાની ઘણી ટેવ હતી, તે ઘણી ખરી આથી મટી ગઇ એમ કહીશુ તો ખોટું નહિ કહેવાય.

પીટરને જુવાનીમાં દારૂ પીવાનો ઘણો છંદ હતો. પણ વખત જતે તે ખોડ તેણે છેકજ મૂકી દીધી. વળી તે ક્યાથેરાઇનને સાથે લઇને જમવા બેસે ત્યારે પોતાનો એક ચાકર અને રાણીની એક દાશી એવાં બેજ માણસો રાખીને બાકીનાઓને બહાર જવાનું કહેતો. તેનું કારણ એક દહાડો ઇરાનના વકીલ સાથે જમવા બેઠો હતો ત્યારે તે બોલ્યો તે ઉપરથી માલમ પડશે કે, "હજુરીઆ અને ખીદમતદારો હમેશાં પોતાના ધણીના મોં તરફ એકી નજરે જોયા કરે છે. ને ધણી શું બોલે છે તે ધ્યાન દઇને સાંભળે છે, ને પછી તેના બોલાવવાનો અર્થ પોતાની મરજી મુજબ કરીને કહે છે તેથી લોકોમાં તે વિષે ખરા ખોટા ગપાટા ફેલાય છે." એ વાત કંઇક ખરી છે.

પીટરના વખતમાં નાના મોટા સ્ત્રી પુરૂષ, જેની મરજીમાં આવે તે વૈરાગ લઇને મઠમાં જઇ રહેતાં, અને તેનાં ખાવા પીવાનો ખરચ સરકાર ઉપર પડતો. એ ઝારને ઠીક ન લાગ્યું. પણ તે સમજાવ્યા સમજે એવા નથી એમ

જોઇને તેણે એક એવો કાયદો કર્યો કે, માણસને પચાસ વર્ષ પૂરાં થયા વિના જોગી થવું કામનું નથી. એ વિશે એકવાર તે બોલ્યો કે "મુલકી અને લશ્કરી ખાતામાં સુધારો કર્યો પણ ધર્મખાતું સુધાર્યું નહિ, તો પરમેશ્વર મને શું કહેશે?" મતલબ કે બધા ધર્મનું ધણીપણું પોતાની પાસે લઇને પછી ઉપર કહેલો કાયદો અમલમાં એકદમ આણ્યો એ કામ તેણે બહુ સારૂં કર્યું. એમાં સંદેહ નથી. કારણ જુવાનીમાં જોગી થવું એ માનવ સ્વભાવથી છેકજ ઉલટું છે. ને તેથીજ આપણા દેશનાં ઘણાએક બાવાના મઠોમાં મદીરો દુરાચારના ધામ ગણાય છે.

એ વખતમાં પીટરને પોતાના રાજ્ય માહેના વેપાર વિષે વિચાર કરતાં મનમાં આવ્યું કે, જો પેહેલાં પ્રમાણે કાસ્પિયન સમુદ્ર ઉપર આપણો અમલ ચાલે તો ઘણું સારૂં થાય. એટલામાં તે સમુદ્રના કાંઠા ઉપર એક બનાવ બન્યો. ઇરાનનો બાદશાહ હુસેન ઘણો વિષયી ને ઢીલો હોવાથી તેના રાજ ઉપર અફગાન રાજા મીર મહંમદે ભારે લશ્કર સહિત સ્વારી કરી, અને લેશજિયન લોકોએ કાકેશસ પર્વત ઉપરથી ઉતરીને તેની સરહદનાં શેહેર લઈ તેના સર્વ રહેનારાઓને કતલ કર્યા. તેમાં ત્યાં રહેનારા ત્રણસે રૂશિઅન લોકો કપાઇ ગયા ને મીર મહંમદની મોટી જીત થઇ, તથા તેણે હુસેન પાસે પોતાનું ધણીપણું કબૂલ કરાવ્યું. એટલે ભાવતું હતું ને વૈદે કહ્યું, તેમ પીટરને આ લોકોની તરફ સ્વારી કરવાનું બહાનું જડયું. તેથી ત્રણસે રૂશિયનના જીવનું વેર લેવાને નિમિતે કાસ્પિયન સમુદ્ર ઉપર અમલ બેસાડવાનો ઉદ્યોગ કરવા લાગ્યો. તેમાં પ્રહેલવેહેલો તેણે મીર મહંમદ પાસે પોતાનો એક વકીલ મોકલ્યો

તેનું અને તેના બાદશાહ (ઝાર) નું મીર મહંમદે ઘણું અપમાન કર્યું. તે એક, અને હુસેન તરફથી મદદની માગણી આવેલી તે બીજું એ કારણો મનમાં આણીને પીટરે કાસ્પિયન સમુદ્ર ઉપર સ્વારી કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. મોટું લશ્કર જમાવીને તે સમુદ્ર ઉપર અને સાથે સાથે ઈરાનમાં ચાલવા માંડયું. તથાપિ એમ કરવાથી કંઈ લાભ થયો નહિ.

પીટર એવી રીતે સ્વારીમાં બહાર ગુંથાયો હતો ત્યારે મૉસ્કોમાં કેટલાએક કેદીઓ ઈનસાફ થવા સારૂ અટકાવી રાખવામાં આવ્યા હતા. તેમાં સ્કાફિરાફ નામે ઝારની મેહેરબાનીવાળો એક માણસ હતો. તેના ઉપર ઇનસાફની અદાલતમાં અનેક અપરાધોની સાબિતી થવાથી મરણ દંડની સજા ઠરાવી હતી. તે આવતી સવારે અમલમાં આણશે એવો ઢંઢેરો સાંજે ફરી ચૂકયો હતો. તેથી જોવા સારૂ નકાશની જગાએ હજારો તમાશગીરો હાજર થયા હતા. ઠરાવેલે વખતે સઘળી તૈયારી થઈ ચૂકી. કેદીને લાવ્યા. તેને શિક્ષાપત્ર વાંચી સંભળાવવામાં આવ્યું. કેદીએ ઘણો ખેદ કરીને પોતાના સર્વ અપરાધ કબૂલ કર્યા. એટલે ઠરાવેલો વખત થયો ત્યારે પરમેશ્વરનું સ્મરણ કરીને કમનશીબ સ્કાફિરાફે પોતાનું ડોકું ઢીમચા ઉપર મૂકયું; ને જલ્લાદે ઘા કરવાને પોતાનો કુવાડો ઉગામ્યો એટલામાં એક હલકારો આવીને બૂમ પાડવા લાગ્યો, "અરે જરા સબૂર કરો, સબૂર કરો, મહારાજાએ એના જીવ ઉપર દયા કરી છે મારશો નહિ !!" તે ઉપરથી ફરીને તેને કેદમાં પૂર્યો. અને એ માણસે મોટાં ખોટાં કામો કર્યાં હતાં. તે મનમાં આણીને તેની મોતની શિક્ષામાં ઘટાડો કરીને દેશપાર કર્યો. તથા તેની સર્વ માલમતા જપ્ત કરીને સરકારમાં

આણી. એ ફેરફાર કયાથેરાઇને કરાવેલો કહેવાય છે. કારણ કે તેનું તેના ઉપર ઘણું હેત હતું. અને તે જ્યારે પીટરની પછવાડે ગાદીએ બેઠી, ત્યારે તેને સૈબીરિયામાંથી પાછો બોલાવ્યો હતો.

એ પછી ઇ. સ. ૧૭૨૩ ના માર્ચ મહિનામાં પીટર નવી રાજધાની સેંટપીટર્સબર્ગમાં આવ્યો ને ત્યાં એક મોટું સર્વશાસ્ત્રસંગ્રહ વિદ્યાલય સ્થાપન કર્યું. તેમાં હાલમાં ઘણો સુધારો તથા વધારો થઇને ઉત્તમ સ્થીતિ પામ્યું છે. તેની પાસે એક વહાણો બાંધવાની ગોદી છે. તેમા પણ મોટો સુધારો કર્યો છે.

એ પછી પીટરે પોતાને હાથે પોતાની વહાલી રાણી કયાથેરાઇનને રાજ્યાભિષેક કર્યો. તે વખતનો સમારંભ મહાભારત હતો. તે કરવા પહેલાં પીટરે એક મોટી સભા ભરીને ભાષણ કર્યું, તેની મતલબ આવી:—"સ્વદેશી બાંધવો, ગયાં વીસ વર્ષની લડાઇમાં હું મારા જીવની દરકાર ન રાખતાં મારા દેશના કલ્યાણ સારૂ કેટલું મથ્યો છું. તે તમે જાણો છોજ, મારે કહેવું પડે એમ નથી. તેમાં આપણા દેશની જીત થઈ તે પરમેશ્વરની કૃપાનું ફળ છે. અમારી વહાલી રાણી પોતાની મેળે અમારી જોડે એ સંકટમાં આવી હતી. અને એ સ્રી જાત છતાં સારી સલાહ આપીને અમને ઘણી મદદ કરી એ પણ તમારા ધ્યાનમાં હશેજ. પ્રુથની લડાઇ વખત આપણી પાસે માત્ર વીસ હજાર લશ્કર હતું. ત્યારે આપણા દુશ્મન તુર્ક સરકારના એક લાખ વીસ હજાર લશ્કરે આપણને ઘેરી લીધા હતા. તે અણીની વખતે એણે આપણ બધાંનો કેવો બચાવ કર્યો તે આપણે બધાંને સારી રીતે સાંભરે

છે. ખરેખાત, એ પ્રસંગે એની ધીરજ અને ચતુરાઈ જણાઈ આવ્યાં તે ધીરજ અને ચતુરાઈ સ્ત્રી જાતમાં ક્વચિતજ માલમ પડે. વળી એણે અમારે માટે મેહેનત કરી છે તથા અમને ઘણી ઉપયોગી પડી છે માટે અમે એને માથે મુગટ ઘાલીને એને વધારે માનવંતી કરવા ઇચ્છીએ છીએ. અને એમ કરવાને અમને પરમેશ્વરે અધિકાર આપ્યો છે, એ મહા ખુશીની વાત છે."

પછી તે સમારંભની તૈયારી કરાવી. રાજમેહેલો રંગાવ્યા. રસ્તા સુસોભિત કર્યા. નાના પ્રકારના વાજિંત્રો વાગવા લાગ્યાં. બધા લોકો સારા સારા પોશાકો પેહેરીને રાજમેહેલમાં એકઠા થયા. મિજલસ ભરાઇ, ને પીટરની સ્વારી રાણી સહિત આવી ત્યારે બધા લોકોએ એક મોટો જયનાદ કર્યો. પછી રાજા રાણી અને સર્વ મંડળી પોત પોતાની જગાએ બેઠા પછી મુખ્ય ધર્માધ્યક્ષે રાણીના માથા ઉપર હાથ મૂકીને મોટે ગંભીર ચેહેરે કહ્યું, "હે સર્વ સાક્ષી પરમેશ્વર, તું તારા પરમ પવિત્ર આકાશી ધામથી અમારી તરફ કૃપા દૃષ્ટિએ જો. તારા પ્રિય પુત્રના રક્તપાતથી એ તારી દયાને પાત્ર થઇ છે. અને એ અમારા પ્રભુની રાણી થાય એવી તેં ગોઠવણ કરી છે. એને શક્તિ આપ, એને રાજ્ય ચિન્હથી શોભાવ, એને શતાયુ કર. મુક્તિ પ્રાપ્તીનો દંડ એના હાથમાં આપ; એને ન્યાયાસન ઉપર બેસાડ; તારી કૃપા દૃષ્ટિ વડે એનું સંરક્ષણ કર, એના લશ્કરને બળ આપ, સર્વ પ્રજા એનો અધિકાર માને એ મંજુર કર, એનું મન તારી ભક્તિમાં પેસે એમ કર, અને તારી ઇચ્છાને અનુસરીને એને ચલાવ; એને હાથે લોકોનો યોગ્ય ન્યાય કરવો, દુઃખીના ઉપર દયા કરવી; અનાથ બા-

ળંકાનું રક્ષણ કરવું. અને આખરે તારી પાસે આવીને હમેશનું મુક્તિ સુખ ભોગવવું એમ તું કર" એ ભાષણ થઇ રહ્યા પછી ઝારે પોતાને હાથે રાણીને પોશાક પેહેરાવ્યો. માથે મુગટ પહેરાવ્યો, તથા હાથમાં રાજદંડ આપ્યો. તેથી રાણીના અંતઃકરણમાં પ્રેમનો ઉભરો આવીને ઝારને પગે પડવા નીચી વળી. એટલામાં તેને ઊંચી ને ઊંચી ઝાલી લઇને આલિંગન કર્યું! એ પ્રસંગનું વર્ણન હવે કેટલું કરીએ! સર્વને આલ્હાદ થયો, ને પોત પોતાને ઘેર ગયા.

પીટર શરીરે સુદૃઢ હતો તથા તે ખાવા પીવામાં ઘણો નિયમિત રહેતો તેથી તે સેહેજ સાજ માંદો પડતો નહિ. અને જરા ઓછું વતું જણાય તો વૈદ તેને ઓસડ આપીને સારૂં કરતા. પણ તેના મૂત્રાશયમાં કંઇ વિકૃતિ થઇ તે કેટલાંક વર્ષ થયાં થોડું થોડું વધતુ હતું. પણ તે વાત તેણે કોઇને જણાવી નહોતી. તેથી તેને ઉપચાર થયો નહિ. પણ જ્યારે ઘણી વેદના થવા લાગી તે સેહેવાઇ નહિ, ને બ્લુમેન્ટ્રાસ્ત નામે નામીચા વૈદને દેખડાવ્યું તે તેને જબર લાગ્યું ત્યારે તે વેદલૂ નામે મોસ્કોના પ્રખ્યાત વૈદને સેંટપીટર્સબર્ગમાંથી બોલાવી મંગાવ્યો. એ વગર બીજો એક હાર્ન નામે ઇંગ્રેજ શસ્ત્ર વૈદ ત્યાં હતોજ. તે ત્રણે જણે વિચાર કરીને તે રોગ ઉપર ઓસડ આપ્યું. તેથી તેને ઘણો ફાયદો થયો, અને વૈદોના કહેવા પ્રમાણે તે ત્રણ મહિના સુધી પોતાના ઓરડામાંથી બહાર નીકળ્યો નહિ. પણ ત્રણ મહિના ગયા પછી લગારેક સારૂં લાગવા માંડ્યું ત્યારે હોડીમાં બેસીને સ્લુસેલબર્ગ જવાનો વિચાર કર્યો. તેણે એમ ઉતાવળ ન કરતાં કેટલાક દહાડા ઘરમાં રહેવાનું

વૈદોએ ઘણું કહ્યું, પણ તેણે પત કર્યું નહિ. તે સાથે કેટ લાક વૈદોને લઇને હોડીમાં બેસીને તેણીમેર ચાલ્યો તેને તે મુસાફરીમાં ઠીક લાગ્યું તથા હવા સારી હતી. તેથ ફરાત્રેસે ઠેકાણે ન ʼ રતાં ફિનલાંડના અખાતના કા: ઉપર લાકતામાં જ. ઉતર્યો. તે બંદરમાંથી અગાડી ચા લતા હતા એટલામાં તેજ અખાતમાં એક નાની હોડીમા કેટલાક સિપાઇ તથા ખલાશી બેઠા હતા. તે એક ખડક સાથે અથડાને અથડાતી પીટરની નજરે \ ી. તેથી તેમની તેને દયા આવી માટે તેમની મદદ સારૂ પાસેની એક બીજી નકામી હોડી ઉતાવળી આણવા વિષે તેણે પાસેના માણસને કહ્યુ. તે નકામી હોડી ઘણા પાણીમાં નહોતી તોપણ માણસોએ જોઇએ તેટલી ઉતાવળ કરી નહિ. તે જોઇ પીટર જાતે ઘુટણ સુધીના પાણીમાં ઉતરીને પોતે હોડી તાણવા લાગ્યો. તે જોઇને બધા લોકો દોડ્યા. અને તે હોડીની મદદથી કાળના મોડામાં પેડેલા સિપાઇઓ અને ખારવા બચ્યા એ સારૂ થયું. પણ તે પાણીના સરદીના જોરથી રાતે પીટરને અતિશય તાવ આવ્યો. અને ખાવાનું બંધ થયું. તે વખતથી જે તેની પ્રકૃતિ બગડતી ચાલી, તે પછી કદી સુધરી નહિ. ને આખરે બાવન વર્ષની ઉમરે ન ગભરાતા શાંત ચિત્તથી ઇશ્વરનું સ્મરણ કરીને ઈ. સ. ૧૭૨૫ ના જાનેવારી મહિનાની અઠાવીસમી તારીખે મરણ પામ્યો.

હવે આપણે ખાચિત વેહેલા મરીશું, એવું જ્યારે પીટર રને માલમ પડયું, ત્યારે કંઈ લખી મુકવું એમ તેને ઇચ્છા થઇ પણ હાથ ઉચકાયો નહિ. માટે પોતાના કહેવા પ્રમાણે લખવા સારૂ પોતાની વહાલી દીકરી આનને પો

નાની પથારી પાસે બોલાવી. તે પ્રમાણે તે આવીને બેઠી એટલામાં તેની જીભ ખેંચાઈ ગઈ. એટલે એની મેળેજ મનની વાત મનમાં રહી. કોઈ ગ્રંથકાર એમ કહે છે કે પોતાની પાછળ આનને સિંહાસન ઉપર બેસાડવાની બાદશાહની મરજી હતી. અને એજ બાબત તેની પાસે તે લખાવવાનો હતો. પછી એમાં ખરૂં તો જે હોય તે ખરૂં, તથાપિ પોતાની પાછળ પોતાના રાજ્ય તથા પ્રજાનું હિત જેને હાથે થાય એવા ઉત્તમ પુરૂષને ગાદીએ બેસાડવાનો તેનો મુખ્ય હેતુ હતો. એમાં તો સંશય નહિજ. ને આ ઉપરથી સાબીત થાય છે કે જ્યારે પ્રુથ નદી ઉપર તે મહા સંકટમાં પડયો હતો. ત્યારે તેણે પોતાના પ્રધાન ઉપર એક કાગળ લખ્યો હતો તેની આખર એમ લખ્યું હતું કે, "અરે, જો હું અહીં મરૂં એવોજ ઇશ્વરી સંકેત હોય તો, તે કેમે કર્યો મટવાનો નથી. તથાપિ મારૂં તમને એટલુંજ કહેવાનું છે કે, મારા મોતની ખરી ખબર તમને મળે ત્યારે, તમારામાંથી જે કોઈ ઘણોજ ડાહ્યો અને લાયક હોય તેણે મારી ગાદી ઉપર બેસીને રાજ્યનું કામ ચલાવવું." આ પત્ર ઉપરથી તે પોતાના દેશની કેટલી ફિકર રાખતો હતો, એ ખુલ્લું માલુમ પડે છે.

પીટરનું ચરિત્ર હવે સમાપ્ત થયું, માટે તેના એકંદર સ્વભાવ વિષે થોડું કહી આ બાબત પુરી કરીએ છીએ. તેના સ્વભાવમાં એક બીજાથી ઉલટી ઘણી વાતો હતી. તે પાછળ વર્ણન કરેલા ઇતિહાસ ઉપરથી સેહેજ ધ્યાનમાં આવવા જેવી છે. તેના દેશના લોકો ઘણા અજ્ઞાન ને ઘણા જંગલી હતા. તેવા લોકોને સુધારવાનું કામ તેણે હાથમાં લીધું હતું, તેથી તેને વખત આવે વિચાર ફેરવીને,

પોતાનું કામ સાધવું પડયું. કોઇને નકારો કહેતાં ઘણો વિચાર કરવો પડતો નથી, પણ પોતાની યોગ્યતા સંભાળીને કોઈની ધમકીથી ન ગભરાતાં પ્રતિપક્ષીઓના કપટના મનસૂબા નિષ્ફળ કરવામાં ઘણા ડહાપણની જરૂર પડે છે. તો આને સ્વદેશી પ્રજાનો સુધારો કરવા સારૂ તેમની લાંબી દાઢીઓ ધડાધડ કપાવી નાંખી અને તેના અંગરખાની લાંબી ચાળો કપાવી ત્યારે તેના અગણિત નિંદા કરનારા નીકળી પડયા હતા. તથાપિ—

"ગમે તો વંદો કે નિંદો
અમારે સ્વહિતનો ધંધો"

એજ તેનો નિયમ હતો માટે આખરે પાર પડયો. તેની જગા ઉપર ઓછી હિંમતવાળો પુરૂષ લોકોથી કંટાળીને એ ફાયદેમંદ ઉદ્યોગ છોડી દેત. બીજા દેશના લોકો પીટર વિષે ગમે તે બોલે તેના ઉપર મન ન લગાડતાં, માત્ર જે રૂશિયન લોકો તેની મશ્કરી કરતા હતા, તેમનોજ પરિવાર હવે કેવો માને છે તે જોવાથી તેની ખરી યોગ્યતા વિષે લગારે શંકા રહેશે નહિ. તે તેને ઘણો મોટો સમજે છે, દેવ પ્રમાણે તેને માન આપે છે, વાર તેહેવારે તેનું સ્મરણ કરે છે, અને એવો તે પરાક્રમી થઈ ગયો માટેજ અમારો દેશ આટલી યોગ્યતાએ ચઢયો એમ ખુલ્લી રીતે કહે છે. તો હવે બીજો પુરાવો શા માટે જોઇએ? જે જુના લોકો પીટરને નિંદતા અને અદેખાઈ કરતા હતા, તે કોઇ ઇશ્વરી ચમત્કારથી પોતાની કબરમાંથી ઉઠીને હાલની સ્થિતિ જોય, તથા તે શી રીતે બની તેની તપાસ કરે તો આપણે પીટરનો દ્વેશ અને નિંદા નાહક કરી, એમ કબૂલ કરીને અતિશય દલગીર થયા વિના રહે નહિ. હાલમાં રૂશિયન લોકો

પીટર નામને મોટું માન આપે છે. તેની ટોપી, તેનો ડગલો તથા તેના પગના મોજા, તેનાં કામ કરવાનાં હથીઆરો, તેને હાથે બનાવેલી કારીગરીના નમુના, ઇત્યાદિ અનેક વસ્તૂઓ તેણે સ્થાપેલી પાઠશાળામાં ઘણા જતનથી રાખી મૂકી છે. તેની તરફ જોઇને પીટર વિષે લોકોની પૂજ્ય બુદ્ધિ વધે છે. વળી તેનાં પુતળાં પણ તેમણે કરીને મુકેલાં છે. સારાંશ, જેણે કરીને પીટરનું નામ ઘણા કાળ સુધી રહીને તેની કીર્તિ આ દુનિયામાં વધારે વધારે ફેલાય એવું કાઇ પણ કામ કરવાનું તેમણે બાકી રાખ્યું નથી.

મેજર જનરલ ગાર્ડન નામે ઇંગ્રેજ સરદાર પીટરના લશ્કરમાં ઘણી મુદત સુધી ચાકરીમાં હતો, તથા તેને પીટર જોડે સારૂં ઓળખાણ હતુ, તેણે પીટરના સ્વભાવનું વર્ણન એક ઠેકાણે કર્યું છે, તે ખરૂં અને ચિત્તવેધક છે તેની મતલબ આમ છે કે, "ખરેખરી મોટાઇ મેળવનારા જે પુરૂષો આજ સુધીમાં થઇ ગયા છે, તેમાં પીટર ગણાય છે. તેણે અતિ ઉત્તમ રીતે પોતાના રાજ્યનો સુધારો કર્યો; તથા પોતે જાતે લશ્કરનાં તમામ નાના મોટાં કામો કરીને સ્વઉદ્યોગથી કેમ વધતું તે પોતાના લોકોને તેણે શીખવ્યું, ને યુદ્ધવિદ્યાની મીઠાશ ચખાડી; વળી પરદેશમાં જાતે જઇને તેમના લોકોની સારી રીતભાત જોઇને મોટી મેહેનતે સ્વદેશના લોકોમાં તે દાખલ કરી. વળી લશ્કર તથા આરમાર વધારીને નવા રૂપમાં આણ્યું, અને તેના ખરચનો બંદોબસ્ત કર્યો. નાના પ્રકારના પદાર્થો બનાવવાનાં કારખાનાં સ્થાપ્યાં અને પોતાના લોકોને સર્વ પ્રકારની કારીગરીનું કામ શીખવ્યું. તથા જળમાર્ગે વેપાર વધારીને, કદી કાઇના સ્વપ્નામાં પણ નહોતું, એવી સહેલાઇથી સુખની વસ્તુ

ઓ પોતાની પ્રજાને મેળવી આપી. નાના પ્રકારની તદબીરે શત્રુને હઠાવ્યા. મતલબ કે ત્રીસ વર્ષની મુદતમાં મુલકી લશ્કરી અને ધર્મ સંબંધી ખાતામાં આટલો ફેરફારે કરી, પોતાની પ્રજાને પુષ્કળ સુધારીને સન્માર્ગે લાવ્યો. એવો બીજો રાજા સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઇ ત્યારથી આજ સુધીમાં કોઇ થયો નથી, એમ વગર બીકે કહી શકાશે. તેણે બેહદ શ્રમ કીધો માટેજ એટલો વહેલો મુવો. તે ક્રુર નહોતો; પણ સખત હતો. તેણે પોતાના કુટુંબના અને બીજા કેટલા એક તેની મેહેરબાનીવાળા માણસ વગર કોઇ અપરાધીને માફ કર્યું નથી. વળી કેટલાએક દેશોમાં લાંચ લેવી એ ગુન્હો ગણાતો નથી; પણ પીટર તેને મોટો અપરાધ ગણીને તેને માટે ભારે સજા કરતો હતો. તેણે કયાથેરાઇન સરખી નીચ કુળમાં ઉપજેલી સ્ત્રીના હાથમાં પોતાનું રાજય સોંપ્યું એટલી વાત બાદ કરતાં બાકીનાં બીજાં તેના અદ્‌ભૂત કાર્યોવડે માત્ર રૂશિયનોનેજ શું, પણ આખી દુનિયાને અચંબામાં નાંખી. પણ તેની તેના ઉપર અતિશય પ્રીતિ હતી, તેના જેટલો ભરોસો બીજા કોઇ ઉપર રાખતો નહિ; તેણીએ તેના મોટાં કામો કર્યાં હતાં, અને તે તેના અપ્રતિમ સુખનું કારણ થઇ પડી હતી; એ વાતનો વિચાર કરતાં તેણે પોતાનું રાજય તેને હવાલે કર્યું; તે કંઇ નવાઇ જેવું નથી અથવા તેમાં તેની ભુલ નથી. એમ સેહેજ સમજાશે. જો તે એમ ન કરત અને પોતાના દીકરા પીટરને ગાદીનો માલિક ઠરાવી દેત તો બિચારી કયાથેરાઇનને તેના છોકરાં સાથે સૈબીરિયામાં વનવાસ ભોગવવા જવું પડત. અને તે દુઃખથી ત્યાં તત્કાળ મરી જાત. એમાં શક નથી; તો તેણે જે રાજપદ ઉપર તેને બેસાડી તે તેના

જીવનું જોખમ ન થવા સારૂજ બેસાડી; બીજી કશી મતલબ નહોતી. તેની જાતનો તેને કશો ખરચ નહોતો. રાજા લોકો જેમ પોતાના દરબારનો વૈભવ કરે છે. તેવો તેને ગમતો નહોતો. તેનું ખાવું પીવું એક સાધારણ માણસના જેવું હતું. અને તેને મંડળીમાં હોય ત્યારે તેની સાથે વિનોદ અને સમયોચિત ચમત્કારી ભાષણ કરવામાં ઘણી મીઠાસ લાગતી. તેને મંડળીમાં બેસવા ઉઠવાનું ઘણું ગમતુ હતુ. તે જાતે મોટો રસિક હતો. વળી જેમ આપણે ખાઈ પીને આનંદમાં રહીએ છીએ તેમ પાસેના માણસો રહે એવી તેની ધારણા હતી. તે પોતાની સાથે હથિઆરબંધ સિપાઇઓ કદી રાખતો નહિ, અને બીજાં પણ પાંચ છ માણસોથી વધારે પાસે નહોતો રાખતો. વળી અમથોજ કોઇ મોટી અદબથી અને સંભાળથી તેની જોડે બોલવા લાગે તો તેને તે ધિક્કારતો હતો. તે ઉપરથી લાગે છે કે, પોતાની જોડે બધાએ ખુલ્લા દિલથી બોલે એવી તેની ઇચ્છા હતી. મતલબ કે, તેણે રાજસુખ જેવું કદીએ ભોગવ્યું નથી. ને એના જેવો પુરૂષ હવે પછી કોઇ થશે કે નહિ, તેને માટે મને મોટી શંકા છે."

વળી કોકસ નામે એક ગ્રંથકાર થઇ ગયો છે, તેણે પીટર વિષે લખ્યું છે કે, "મેં પીટર ધિ ગ્રેટની કબર જોઇ, ત્યારે મારા મનમાં તેના વિષે પુજ્યબુદ્ધિ અને ધાક એકદમ ઉત્પન્ન થયાં. તેને ફલાણો માણસ અપરાધી છે, એમ એકવાર લાગ્યું એટલે બસ, પછી તે પુરૂષ હો કે સ્ત્રી હો, નાનો હો કે ઘરડો હો, સગો હો કે પારકો હો, તેને ઘટતી શિક્ષા કરવાને તે કદી ચુક્યો નથી. એ ઉપરથી તે નિર્દય હતો એમ કોઇએ સમજવું નહિ; પણ ખરો ન્યાય થવાની તેની

ઘણી ઇચ્છા હતી. ગુસ્સાના આવેશમાં એકાદી ખોટી વાત તેનાથી બની જતી તો ઘણો પસ્તાઇને ખુલ્લી રીતે એમ બોલતો હતો કે, 'હું મારી પ્રજાનો સુધારો કરૂં છું, પણ ખુદ મારા પોતાથી સુધરાતું નથી! શું કરૂં? એક મોટા વિદ્વાનનું કહેવું એમ છે કે, પીટરમાં ક્રુરપણું હતું ખરૂં, તથાપિ ઘણા ઉત્તમ કાયદા કરતો હતો, તેથી કોઇને ઘણું માઠું લાગતું નહોતું. તેણે પોતાની પ્રજાને ઘણી સુધારી. નવી રીત મુજબ પોતાનું લશ્કર અને આરમાર બનાવ્યું, કળાકૌશલ્યને આશરો આપ્યો; ખેતી અને વેપાર ઘણો વધાર્યો; મતલબ કે, તેણે રૂશ દેશની મોટાઇનો પાયો નાંખ્યો, એમ કહેવાને ચિંતા નથી." એક કવિ કહે છે કે, "હે વિદ્યા! પીટર આવડો મોટો પુરૂષ થઇ ગયો, તેથી તું ફુલાઇશ નહિ; કારણ કે એમાં તારૂં કામ કાંઇએ નથી! હે વિશ્વરચના! પીટરની મોટાઇનો સર્વ જશ માત્ર તારો છે! તારો સદા જય થાઓ!"

વિચાર કરી જોતાં માલમ પડે છે કે પીટર સરખા રાજા આ પૃથ્વીની પીઠ ઊપર ઘણા થોડા થઇ ગયા હશે. રાજાથી રંક સૂધી, નાનાથી મોટા સૂધી, અને છેકજ અજાનથી તે મોટા પંડિત સૂધી માણુસનો બધો ઊદ્યોગ સ્વહિતાર્થે ચાલેલો હોય છે. તેમાં હિત બાબતની સમજણ જુદી જુદી હોવાથી દુનિયામાં ઉદ્યોગનો ક્રમ તરેહવાર થયો છે. પીટર સ્વદેશના ફાયદાને સારૂ જે આટલો શ્રમ કરતો હતો, તેને કીર્તિ અને પરમાર્થ પ્રાપ્તિ આ બેમાંથી એક અથવા લગાર લગાર બંને કારણો હશે, એમ અનુમાન થાય છે. આપણી પ્રજાનું હિત કરવાની આપણી ફરજ છે, એમ એકલો પીટરજ જાણતો હતો એમ નહિ. પણ એ વાત

છેક જંગલી લોકોના રાજાથી તે છેક ઘણાજ સુધરેલા લોકોના બાદશાહ સુદ્ધાં જાણે છે. પણ તે પ્રમાણે ચાલવાની વાત છેક જુદી છે. તે રાજાના સ્વભાવ ઉપર આધાર રાખે છે. સિંહાસન ઉપર બેઠેલા માણસને યુદ્ધ, દાન, સ્વદેશહિત, પરોપકાર, દયા ઇત્યાદિ અનેક સાધનોથી કીર્તિ મેળવા જેવું છે. તેમાં જેની જેવી રૂચી હોય તે પ્રમાણે તે આચરણ આદરે છે. પીટરને સ્વદેશહિત સરખો બીજો પદાર્થ જણાયો નહિ માટે તેની વૃત્તિ તેણીમેર ગઇ. ખરેખર જોતાં રાજામાં એજ સદ્ગુણ ઘણો જરૂરનો છે. જુવો, પીટર પણ એક માણસ હતો, અને તે રાજા હતો, તેણે કરીને તેની મરજી પ્રમાણે સુધારો કરવાનું બન્યું, એટલે માણસના હાથથી દેશના સુધારા સરખાં મોટાં કામો પાર પાડનારામાં તેની ઇચ્છા ઉદ્યોગ અને બળ એ ત્રણે જોઇએ, ફક્ત એકથી ફાયદો થતો નથી.

પીટર ધિ ગ્રેટે કયાં કયાં કામો કર્યા તેનું વર્ણન અગાડી કરવામાં આવ્યું છે, તે બધા કામમાં પીટર્સબર્ગ શેહેર સૌથી પેહેલું ગણાય છે. જે ઠેકાણે આ રાજધાની શેહેર વસ્યું છે, ત્યાં પીટર સિવાય બીજા કોઇ બાદશાહથી એ શેહેર બંધાત નહિજ. તે શેહેર એવે નઠારે ઠેકાણે બાંધેલું છતાં હાલમાં તેની બરોબરી કરનારા બીજાં થોડાંજ શહેરો આ પૃથ્વી ઉપર મળી આવશે. તેની લંબાઇ અને પોહોળાઇ આસરે ૭ ૭ મૈલની છે. તેમાંની ઇમારતો ઘણી મોટી અને સુંદર છે. તેમાં વસ્તી આસરે એક લાખ સીતેર હજારની છે. તેના સાધારણ રસ્તાની પોહોળાઇ ૬૦ ફુટ અને મોટી સડક ૧૨૦ ફુટ પોહોળી છે. તેમાં પાંત્રીશ મોટાં બજનાસ્ત અને કેટલાક મોટા રાજમેહેલો છે. ત્યાંની

ઇસ્પિતાલોમાંની એક તો ખાસ બૈરાંઓને વાસ્તે બાંધેલી છે: એમાં મરજીમાં આવે તે સ્ત્રીથી ગુપ્ત રીતે પ્રસૂત થઈને સુવાવડમાંથી પરવાર્યા પછી છોકરાંને ત્યાંના સરકારી અ-મલદારોને સોંપીને ચાલ્યા જવાય, એવી ગોઠવણ રાખી છે. ને છોકરાંની બરદાસ્ત સરકાર રાખે છે. એ શેહેરમાં બારે આવ જા છે. ફકત એક ઘોડાની આસરે ત્રણ હજાર ગા-ડીઓ ફરતી ફરે છે. ત્યાંના લોકો સુખી છે. તથા તેમનું ધ્યાન વેપાર તરફ વધારે છે. પીટરે જે બીજાં કામ કર્યાં છે તે ઉપરથી તેનું નામ ઘણા દિવસ સુધી રહેશે, એ ખરું, તથાપિ તે શેહેરથી જેટલા દિવસ તેનું નામ ગાજશે તેટલા દિવસ બીજી કોઈ વાતથી સાંભરવાનું નથી.

દેશમાં સારો રાજા ઉત્પન્ન થાય એ તેના સુભાગ્યની વાત છે. શરીરમાં જેમ જીવ, તેમ પ્રજામાં રાજા છે, એમ કહીશું તો ખોટું નથી. જુવો, જીવની સ્થીતી બરાબર ન હોય અથવા એકાદ ખોટી ચટ પેઠી તો જેમ શરીરની ક્ષિ-ણતા થાય છે. તેજ પ્રમાણે રાજાની મૂર્ખાઈથી પ્રજા દુર્દશા પામે છે. હવે જીવને સુગતિ મળવાને જેમ ઈશ્વરની કૃપા જોઈએ, તેમ દેશમાં સારો રાજા ઉત્પન્ન થવાને પણ પર-મેશ્વરની મેહેરબાની જોઈએ. કેટલાએક માણસોને નાન-પણથી સંસ્કાર મળવા છતાં નઠારા નીકળે છે; તેમજ કેટલાકો નાનપણથી કશું એ શિક્ષણ ન છતાં સારા નીકળે છે. એવા બંને પ્રકારના ઉદાહરણો ઇતિહાસોમાંથી જડે છે. તે ઉપરથી જાણીએ છીએ કે, રાજા સારો નીકળવો એ પ્રજાના સુભાગ્યનું વિશેષ કારણ છે. પીટર સરખા સારા રાજા ઉત્પન્ન થયા અને સ્વદેશના સુધારાનો ઉદ્યોગ કરવા લાગ્યા એટલે તેની પ્રજામાંથી કેટલાકને ત્રાસ ભોગવવો

પડે. એ ખરૂં છે. તથાપિ તેણીમેર ધ્યાન દોડાવવું ઉપયોગવું નથી. રોગ મટાડવા સારૂ કડવું ઓસડ જરૂરનું છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે.

મહાન પીટરે સ્વદેશહિત માટે જે પરિશ્રમ કર્યો, તેની હકીગત સાંભળીને, આળસુ, વિષયી, અને મુર્ખ રાજાએ ખરેખાત શરમાવું જોઇએ. આ રાજા નાનપણથી ડાહ્યો નહોતો. તથાપિ આપણે તથા આપણી પ્રજા બધા જંગલી છીએ, એવુંજ તેના મનમાં છેક પેહેલું આવ્યું, તેજ તેના ડાહાપણનો મૂળ પાયો છે. હું શાણો છું, અને મારી પ્રજા સુધરેલી છે એવું જો તેને લાગ્યું હોત તો જ્ઞાન મેળવવાને જાત નહિ, ને ત્યાં જુવત નહિ, તો જ્ઞાન ક્યાંથી આવત ને તેને જ્ઞાન ન મળત તો પોતાની પ્રજા શી રીતે સુધારત? ખરેખાત, પીટર આવો ઉદ્યોગી, શૂરો, અને પરાક્રમી જો ન નીકળત તો રૂશિઆ દેશનું રાજ્ય સ્વીડન દેશના બારમા ચાર્લસે તે વેળાનુંજ જીતી લીધું હોત, એ વાત પાછળ કહેલા ઇતિહાસ ઉપરથી સેહેજ ધ્યાનમાં આવવા જેવી છે! પીટર મહા ઉદ્યોગી હતો. ઉદ્યોગની બાબતમાં તેનો દાખલો લેવાને રાજાઓને કઠણ પડશે એમાં નવાઇ નથી. પણ તેના જેટલો ઉદ્યોગ કરવાને ધાબડધીંગા એકાદા ગરીબને પણ મોટી પંચાયત પડશે, એમાં શક નથી. તેના વિષે ગ્રંથોમાં જે લખેલું છે, તેનો વિચાર કરતાં તે રાજા છતાં તેણે એકાદા મધ્યમ પ્રતીના સરકારી અમલદારના જેટલું પણ સુખ ભોગવ્યું નથી, એમ જણાઇ આવશે. સાધારણ રીતે જોતાં માણસનું સઘળું વલણ પોતાના સુખ તરફ હોય છે, તેને એક બાજુએ મુકીને પીટરે સ્વદેશ સુધારવા સારૂ પરિશ્રમ કર્યો, એ વાત તેને અત્યંત શોભા આપનારી

છે. સ્વહિત તરફ નજર ન રાખતાં માત્ર પરહિત માટે જે સાધુઓ મેહેનત કરે છે, તેના કરતાં પીટરની યોગ્યતા વધારે સમજવી જોઇએ. કેમકે આપણા પરિશ્રમનું ફળ જે નિરંતરનું સુખ તે આપણને મરણ પછી સ્વર્ગ લોકમાં નક્કી મળશે, એવી આશા રાખીને તે મેહેનત કરે છે; તેવો કોઇ પ્રકાર પીટરની વાતમાં જોવામાં આવતો નથી, ત્યારે તે પરહિત સંબંધમાં સાધુ કરતાંએ મોટો એમ સર્વ કોઇએ કબૂલ કરવુંજ જોઇએ.

